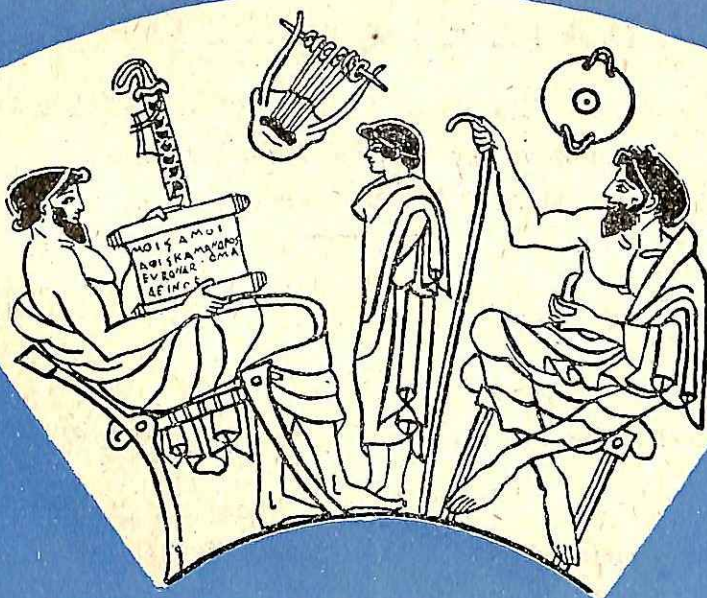




ΠΑΙΔΕΙΑ

καὶ
ζωή

MΑΡΤΙΟΣ 1961

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

- Ἡ πολιτική διαπαιδαγώγηση τῶν νέων Ἡ Διεύθυνση
Τὰ παιδιὰ μας Καίτη Α. Στασινοπούλου
Ἀπαρχές καὶ πρώιμες μορφές τῆς ἀγωγῆς Richard Meister — Κ. Τ. Καραντζῆς
Ἡ φυσιολατρεία καὶ ὁ μυστικισμὸς τοῦ Σικελιανοῦ (II) Θεόδωρος Ξύδης
Κρίσεις γιὰ τὴ σπουδαιότητα τῆς δυναμικῆς ὁργανώσεως τῶν ἐξωτερικῶν
ἐρεθισμῶν στὴν ἀντίληψη αἰτιότητας (II) Λάμπρος Χουσιάδας
XXIII Διεθνὲς Συνέδριο Δημοσίας Ἐκπαιδεύσεως (Γενεύη 1960) (II) . Ἡλίας Βιγ'όπουλος
Νέα Βιβλία

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΙΣ
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ Ι. Ν. ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΑΘΗΝΑΙ, ΣΤΟΑ ΑΡΣΑΚΕΙΟΥ

Τιμὴ τεύχους δρχ. 8

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΜΕΛΕΤΗΣ - ΕΡΕΥΝΑΣ - ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Έκδίδεται την 2^η εβδομάδα κάθε μηνός.

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ, Αναγνωστοπούλου 10. Τηλ. 610-796

*Αλληλογραφία και εμβάσματα:

Ε. Π. Παπανούτσον, Αναγνωστοπούλου 10 — Αθήνας

*Ετησία συνδρομή (αρχίζει την 1^{ην} Ιανουαρίου):

Διά τὸ ἔτος 1961 δραχ. 75

Ἐξωτερικοῦ..... δραχ. 90

Τόμοι προηγούμενων ἐτῶν:

*Απὸ τὸ ἔτος 1947 ἕως τὸ ἔτος 1953 στὸ Βιβλιοπωλεῖο Ζαχαροπούλου

Ἀρσάκη 6, Ἀθῆναι.

*Απὸ τὸ ἔτος 1954 ἕως τὸ ἔτος 1960 στὸν ἐκδότη

τῆς «Παιδείας καὶ Ζωῆς»

Ἀναγνωστοπούλου 10, Ἀθῆναι.

Τιμὴ τοῦ παρόντος τεύχους

Μαρτίου 1961 δραχ. 8

Διευθύνσεις σύμφωνα με τὸ ἄρθρον 6 § 1 τοῦ Α.Ν. 1092/1938:

Διευθυντής καὶ ἐκδ. τῆς «Παιδείας»: Ε. Π. Παπανούτσος, Κατοικία: Ἀναγνωστοπούλου 10

Προϊστάμενος Τυπογραφείου: Ε. Ροῦμπος, Κατοικία: Σίνα 56

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

Μηνιαῖο Περιοδικὸ Μελέτης — Ἔρευνας — Διαφωτισμοῦ

Διευθυντής: Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΣ

ΕΤΟΣ Ι'

ΑΘΗΝΑΙ, ΜΑΡΤΙΟΣ 1961

ΤΕΥΧΟΣ 92

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΔΙΑΠΑΙΔΑΓΩΓΗΣΗ ΤΩΝ ΝΕΩΝ

Υπάρχουν δύο τρόποι νὰ μὴσει κανεὶς τοὺς νέους στὰ θέματα τῆς πολιτικῆς ζωῆς καὶ νὰ διαμορφώσει τὴν πολιτικὴ σκέψη καὶ συμπεριφορά τοὺς: ὁ δογματικὸς τοῦ μονολόγου καὶ ὁ κριτικὸς τοῦ διαλόγου. Τὸν πρῶτο τὸν μεταχειρίζονται ἀνεκὰθεν τὰ ἀνελεύθερα ἢ ψευδελεύθερα καθεστῶτα· ὁ δεῦτερος ταιριάζει στὴ δημοκρατία. Μιὰ μικρὴ ἀνάλυση θὰ δείξει τοῦ καθενὸς τὰ φωτεινὰ σημεῖα καὶ τὶς σκιές.

Ὁ ἐθισμὸς εἶναι πανάρχαια μέθοδος ἀγωγῆς. Στηρίζεται σὲ μιὰ διαδικασία περισσότερο φυσιολογικὴ παρά ψυχολογικὴ, δηλαδὴ στὸν τρόπο λειτουργίας τῶν ὑποφλοιωδῶν χώρων τοῦ ἐγκεφάλου, καὶ μπορεῖ νὰ ἔχει περιορισμένης σημασίας, ἀλλὰ θετικὰ καὶ βέβαια ἀποτελέσματα. Μὲ τὸν ἐθισμὸ «ντρεσάρονται» τὰ ζῶα, τὰ μικρὰ παιδιὰ, τὰ ἄτομα καὶ οἱ ὁμάδες στὶς πρωτόγονες, γενικὰ στὶς καθυστερημένες κοινωνίες. Ὅταν μὲ τὴν ἔμμονη καὶ τυπικὴ ἐπανάληψη ὀρισμένης συμπεριφορᾶς συνηθίσουμε ἕναν ὄργανισμό νὰ ἀποκρίνεται σὲ διδόμενο ἐρεθισμα μὲ τὴν ἴδια πάντοτε, σταθερὴ καὶ ὁμοιόμορφη ἀντίδραση, δημιουργεῖται μεταξὺ τοῦ ἐρεθίσματος καὶ τῆς ἀντίδρασης ἕνας τόσο στενὸς καὶ ἄρρηκτος δεσμός, ὥστε ἀρκεῖ καὶ ἕνα μέρος ἢ μιὰ παραλλαγή, ἢ καὶ ἡ μνημονικὴ εἰκόνα τοῦ ἐρεθίσματος νὰ προκαλέσει πλήρη τὴν ἀντίδραση ἐντελῶς αὐτόματα — οὔτε κρίση παρεμβαίνει ἐδῶ, οὔτε συναισθηματικὸς διακαθορισμός, οὔτε βούληση. Ἡ «συμπεριφορὰ» ἀπὸ τὴν ἀπλούστερη (ἐκκρίση ἀδένων) ἕως τὴν πολυπλοκώτερη (ἀστερισμὸς ἰδεῶν) πραγματοποιεῖται μὲ τὴν ἀναγκαστικότητα καὶ τὴν ὀριστικότητα ποὺ δίνει στὴν παραγωγή τῆς μιὰ καλοδουλεμένη μηχανῆς.

Ἔτσι ἐργάζονται καὶ φέρνουν τὰ ἀποτελέσματά τοὺς ὅλοι οἱ τύποι τῆς προπαγάνδας. Ὑποβάλλουν (μὲ ἔμμεση ἢ ἄμεση πίεση) τὶς συνειδήσεις στὴ διεργασία τοῦ ἐθισμού: λέγουν καὶ ξαναλέγουν σὲ ὅλους τοὺς τόνους καὶ μὲ τὴν ἴδια πάντοτε ἰδιομορφία ὀρισμένα, ἀπλὰ καὶ ἄδρὰ διατυπωμένα πράγματα, ὑποχρεώνουν καὶ τοὺς ἀκροατές, μόλις πάρουν τὴν ἐντολή, νὰ τὰ εἰποῦν καὶ νὰ τὰ ξαναεἰποῦν, τὰ ἴδια καὶ ἀπαράλλαχτα, σύντομα καὶ γυμνὰ, σὰ συνθήματα συνωμοτῶν ἢ κραυγὲς πα-

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ, Μάρτιος 1961 — 3

ΚΟΣΜΗΤΕΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΑΡΧΕΙΟΥ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ

ΔΩΡΕΑ

ΗΜΕΡΟΜ.

ΑΡΙΘ.

K. Kou 115

20-7-90

44431



νικοῦ — καὶ τότε στενεύει σὲ τέτοιο βαθμὸς ὁ ψυχικὸς χώρος τῶν πειραματοζώων, τυποποιεῖται καὶ ἀποκρυσταλλώνεται τόσο στερεὰ τὸ σύστημα τῶν ἀντιδράσεων, ἢ «συμπεριφορά» τους, ὥστε στὸ τέλος μεταβάλλονται σὲ μιὰ πειθήνια ἀγέλη ἀνώνυμων ὄντων ποὺ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ κυβερνᾷ μ' ἓνα νεῦμα τοῦ μονάχα. — "Ἐτσι διαπαιδαγωγοῦν τοὺς ὑπηκόους των, ἀπὸ τὰ τρυφερά τους κιόλας χρόνια, τὰ καθεστῶτα τὰ μονολιθικά ποὺ τοποθετοῦν πολὺ χαμηλὰ στὴν ἀξιολογικὴ τους κλίμακα τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴν ἀνθρωπιά, καὶ ὑψηλότερα ἀπὸ κάθε ἄλλο ἀγαθὸ : τὴ δύναμη καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ κράτους, ποὺ καταβάθος σημαίνει τὴ φιλαρχία καὶ τὴν πλεονεξία τοῦ ἡγεμόνα καὶ τοῦ θιάσου τῶν κολάκων του. Ἐδῶ καταντᾷ ὁ δογματισμὸς τοῦ πολιτικοῦ μονολόγου ὡς μεθόδου ἀγωγῆς τῶν νέων : στὸν ἐξανδραποδισμό τοῦ σ υ ν ὁ λ ο υ.

Ἀλλάξετε τὰ μαθηματικὰ σημεῖα στὴ φόρμουλα ποὺ παρουσιάσαμε, βάλετε στὴ θέση τοῦ σὺν τὸ πλὴν, καὶ τοῦ πλὴν τὸ σὺν, καὶ θὰ ἔχετε τὸν τύπο τῆς ἀντίθετης μεθόδου. Τοῦ πολιτικοῦ διαλόγου. "Οχι πιά δουλικὸς ἐθισμὸς μὲ τὸ μηχανισμό τῶν réflexes conditionnels, ἀλλὰ ἐλεύθερη ἐκλογὴ συνειδητῶν τοποθετήσεων ὑποκείμενων στὴν ἀναθεώρηση. "Οχι παθητικὴ στάση ἄβουλου ὑπηκόου ἀπέναντι σὲ ἀναντίλεκτα δῆθεν κηρύγματα, ἀλλὰ στάση περήφανη ἐλεύθερου πολίτη ποὺ θεωρεῖ εὐγένεια καὶ ἐγγύηση τῆς ἐλευθερίας του τὸ δικαίωμα τοῦ ἐλέγχου. "Οχι ὑποταγὴ μὲ τὴ βία, ἀλλὰ συνεργασία μὲ τὴν πειθῶ. "Οχι σκοτισμὸς τῆς ψυχῆς μὲ τὴν προπαγάνδα, ἀλλὰ φωτισμὸς τοῦ πνεύματος μὲ τὴν διδασχὴ. Καὶ διδασχὴ ὅχι μὲ κούφια λόγια, ἀλλὰ μὲ τὴν πράξη καὶ τὸ παράδειγμα.

"Ἄλλος τρόπος πολιτικῆς ἀγωγῆς τῶν νέων μέσα σ' ἓνα γνήσιο δημοκρατικὸ καθεστῶς δὲν ὑπάρχει ἀπὸ τὴν κριτικὴ μέθοδο τοῦ πολιτικοῦ διαλόγου. Δὲν ἐννοεῖται δημοκρατία μὲ μονόλογο, ὅπως δὲν ἐννοεῖται καὶ δημοκρατία μὲ μονοκομματισμὸ. Τὸ ἓνα καὶ μόνο κόμμα ἀποκλείει τὸ διάλογο, τὴν ἐλευθερία τῶν συζητήσεων, τὴν ἐκλογὴ τῶν πολιτικῶν τοποθετήσεων, τὴν ἀμίλλα καὶ τὸν εὐγενὴ ἀνταγωνισμό — καὶ θέτει τίς συνειδήσεις (ἀν καὶ ὅταν ξυπνήσουν ἀπὸ τὸ λήθαργο, ὅπου τίς ρίχνουν τὰ ναρκωτικά τῆς προπαγάνδας) μπροστὰ στὸ ἀποτρόπαιο δίλημμα : ἢ μέσα στὸ νόμο καὶ δοῦλοι, ἢ ἔξω ἀπὸ τὸ νόμο καὶ προδότες. Ἡ δημοκρατία στέκεται καὶ πέφτει μαζὶ μὲ τὸν ἐλεύθερο διάλογο καὶ τῶν πολιτῶν μεταξύ τους καὶ τῶν πολιτικῶν συλλόγων (τῶν κομμάτων) μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τίς συνελεύσεις (τὰ κοινοβούλια ἢ τὰ συνέδρια). "Όταν ὁ πατριωτισμὸς καὶ ἡ ὀρθοφροσύνη μονοπωλοῦνται ἀπὸ μιὰ καὶ μὴ μὴ πολιτικὴ παράταξη καὶ κάθε ἀντιγνωμία ἐκθλίβεται μὲ τὴ βία (ἢ μὲ τεχνάσματα ποὺ ἡ ὑποκρισία τους τὰ κάνει ἠθικῶς χειρότερα ἀπὸ

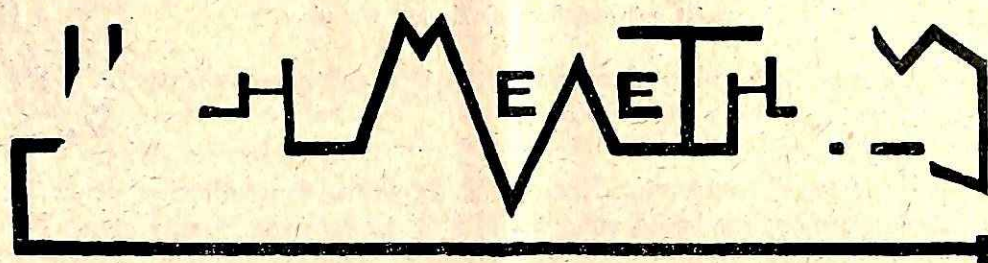


τὸν ὠμὸ ἐξαναγκασμὸ), τότε δημοκρατικὴ ἐλευθερία δὲν ὑπάρχει μόνο τυραννία καὶ ἐξανδραποδισμός.

Καὶ τώρα τὸ ἐπιμύθιο. Χρέος τῆς ἀληθινῆς δημοκρατίας εἶναι νὰ διαπαιδαγωγήσῃ πολιτικὰ τοὺς νέους ἀπὸ τὰ τρυφερά τους χρόνια. Νὰ θεωρήσῃ σοβαρὰ καὶ μὲ συνέπεια μέρος τῆς γενικῆς παιδείας τους τὴν πολιτικὴ ἀγωγή. Δίνομε σήμερα αὐτὴ τὴν ἀγωγή στὴν Ἑλλάδα ; Γίνεται πραγματικὰ πολιτικὴ διαπαιδαγώγησις στοὺς νέους μας : στίς ἐπαγγελματικὲς σχολὰς καὶ στὰ τεχνικὰ ἐργαστήρια, στίς ἀνώτερες γυμνασιακὲς τάξεις καὶ στὰ φοιτητικὰ θρανία ; Καὶ γίνεται μὲ τὴ μορφή τοῦ διαλόγου ποὺ μόνη ταιριάζει στὴ γνήσια δημοκρατία ; Συζητοῦν οἱ νέοι μας μεταξύ τους καὶ μὲ τοὺς δασκάλους τους γιὰ τὰ πολιτικὰ μας πράγματα ; Καὶ ἐκφράζουν ἐλεύθερα τὴ γνώμη τους ; Πηγαίνουν ποτὲ οἱ πολιτικοὶ μας ἄνδρες πρὸς τοὺς νέους καὶ διαλέγονται μαζὶ τους ἀπάνω στὸ πρόγραμμα καὶ στίς ἐπιδιώξεις τοῦ κόμματος ποὺ ἐκπροσωποῦν ; Ὑπάρχουν πολιτικοὶ σύλλογοι τῶν νέων ; "Οχι ὅμοιοι φωνασικῶν καὶ ἐγκαθέτων, ἀλλὰ σωματεῖα πολιτικοῦ φρονηματισμοῦ καὶ πολιτικῶν ἐπιδιώξεων ; Καλλιεργεῖ μὲ εἰλικρίνεια καὶ θάρρος, μὲ συνέπεια ἢ πολιτεία μας τὴν πολιτικὴ ἀγωγή τῶν νέων κατὰ τὸ δημοκρατικὸ σύστημα τοῦ ἐλεύθερου διαλόγου ; Καὶ προστατεύουν αὐτὸ τὸ θεσμὸ τὰ ὅργανά της : οἱ ἐκπαιδευτικὲς, οἱ δικαστικὲς καὶ οἱ ἀστυνομικὲς Ἀρχές ;

"Ἄς δώσῃ μόνος του ὁ ἀναγνώστης τὴν ἀπάντησιν στὰ ἐρωτήματα αὐτά. Καὶ μόνος του πάλι ἂς βγάλῃ τὰ συμπεράσματά του. "Ἄν ἀνήκει σὲ κείνους ποὺ πιστεύουν στὴ δημοκρατία καὶ ἐπιθυμοῦν νὰ ἐπιζῇ τὸ πολίτευμα τοῦτο στὸ γενέθλιο τόπο τους, τὴν Ἑλλάδα, ἡσυχος δὲν μπορεῖ νὰ μείνῃ ἀπ' αὐτὴ τὴ διερεύνηση. Οὔτε αἰσιόδοξος. Οἱ νέοι εἶναι ἡ καινούργια μαγιά ποὺ ἔρχεται ν' ἀνανεώσῃ τὴ ζύμη τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀμελεία μας νὰ τοὺς διαπαιδαγωγήσῃ πολιτικὰ, νὰ τοὺς δώσῃ τὴ γνώσιν καὶ τὴ γεύσιν τῆς ἐλεύθερης πολιτικῆς ζωῆς καὶ τῶν προβλημάτων της, θὰ ἔχει μεθαύριο ὡς ἀποτέλεσμα : τὴν ἄγνοια καὶ τὴν ἀδιαφορία ὅλοκληρου τοῦ λαοῦ μας γιὰ τὰ πολιτικὰ πράγματα, γιὰ τοὺς πολιτικούς θεσμούς καὶ τίς πολιτικὲς ζυμώσεις τῆς ἐθνικῆς μας κοινότητος. Καὶ τοῦτο σημαίνει οὔτε λίγο οὔτε πολὺ : θάνατο τῆς δημοκρατίας. "Όταν ἓνας λαὸς χάσῃ αὐτὸ τὸ αἰσθητήριον καὶ αὐτὸ τὸ ἐνδιαφέρον, ἐτοιμάζεται νὰ γίνῃ μάζα, ὄχλος, συρφετός, πρόθυμος νὰ δουλωθεῖ σὲ ἄλλοθενεῖς ἢ σὲ ὁμοθενεῖς Δυνάστες.

Ἡ ΔΙΕΥΘΥΝΣΙΣ



ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΜΑΣ

1. **Ανάγκες, κίνδυνοι, έλλειψεις.** Στις πιο εξελιγμένες κοινωνικώς χώρες οι ανάγκες, τα προβλήματα της νεότητας και ο τρόπος της αντιμετώπισής τους αποτελούν από πολλά χρόνια αντικείμενο έρευνας που άρχισε άλλοτε με πρωτοβουλία του Κράτους (Υπουργεία Παιδείας, Εργασίας, Δικαιοσύνης κ.τ.λ.) και άλλοτε των Πανεπιστημίων ή μεγάλων πνευματικών Κέντρων διεθνών (UNESCO) ή εθνικών. Στόν τόπο μας, αν και η ανησυχία αυτή για την ανάπτυξη και εξέλιξη των παιδιών μας είναι διάχυτη και πολλές φορές έχη πάρει μορφήν αγχώδη, μια τέτοια έρευνα δεν έγινε ακόμη. Ο καιρός όμως βιάζει. Αν το Σήμερα μάς ανησυχῇ, το Αύριο — αν αφήσουμε τα πράγματα να εξελιχθούν τυχαία — μπορεί να μάς καταθλίψη. Γι' αυτό μια αντιπροσωπευτική ομάδα από Έλληνίδες Γυναίκες αποφάσισε να ενδιαφερθῇ πιο άμεσα για την παρατήρηση της σημερινής πραγματικότητας και με τα στοιχεία, που θα επιχειρούσε να συλλέξη, να καταλήξη σε αντικειμενικά — κατά το δυνατόν — συμπεράσματα και να προτείνῃ ώρισμα μέτρα που πιστεύει ότι ίσως να φανούν ωφέλιμα.

Σύμφωνα με το πρόγραμμα αυτό αποφασίσθηκε να διενεργηθῇ μια άπλουστευμένη έρευνα, με βάση ένα ερωτηματολόγιο που στάλθηκε σε διάφορες Ὀργανώσεις, οι οποίες ασχολούνται, άλλες περισσότερο άλλες λιγώτερο, με τὴ Νεότητα. Η σημερινή προσπάθεια δεν έχει επιστημονικές αξιώσεις. Πήγασε από την ανησυχία των γυναικείων σωματείων μπρὸς στὰ προβλήματα που παρουσιάζει τὸ σημερινὸ παιδί, καθώς μεγαλώνει μέσα στην ατμόσφαιρα της υπερέντασης και τοῦ άγχους τοῦ αἰώνα μας.

Τὸ ερωτηματολόγιο στάλθηκε σε περίπου 170 Σωματεία και Ὀργανώσεις. Οι απαντήσεις ἦσαν λίγες, μόνο 10% απάντησαν. Αυτό φυσικὰ ελαττώνει τὴ δυνατότητα να έχουμε μιὰ πλήρη εἰκόνα. Εὐτυχῶς όμως οι απαντήσεις αυτές μάς έρχονται ἀπὸ ποικίλες πηγές: ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, τὴν ἐπαρχιακὴ πόλη και τὴν κωμόπολη ακόμη. Ἀπὸ Πανελλήνιες Ὀργανώσεις, ὅπως τὸ Σῶμα Ἑλληνίδων Ὀδηγῶν, ἀπὸ Κέντρα Νεότητος, ἀπὸ Ἰδρύματα, Σχολές, Παιδικές Στέγες κτλ. Ἐτσι, συμπτωματικά, ἡ δειγματοληψία ἐπέτυχε αρκετά. Ὅλες οι Ὀργανώσεις δὲν απάντησαν σὲ ὅλα τὰ ερωτήματα, γιατί πρώτον ὅλα δὲν τις ἀφωροῦσαν και ἔπειτα γιατί χρειάζετανε κοπιαστικὴ και μακροχρόνια συλλογὴ πληροφοριῶν. Ἰσως πάλι μερικές Ὀργανώσεις δὲν θέλησαν ν' απαντήσουν σὲ ὠρισμα ερωτήματα ἀπὸ εὐσυνειδησία για νὰ μὴ δώσουν ἐπιπόλαιες πληροφορίες.

Τὸ ερωτηματολόγιο αὐτὸ εἶχε διαιρεθῇ σὲ 4 κεφάλαια.

Τὸ Α' ἀφωροῦσε τὴν ἐνεργὸ και ὑπεύθυνη δραστηριότητα τῆς Πολιτείας σχετικὰ με τὸ ἐξωσχολικὸ ἰδίως παιδί.

Τὸ Β' τὴ στάση τῆς Οἰκογένειας που εἶναι τὸ φυσικὸ φυτώριο τοῦ παιδιοῦ.

Τὸ Γ' έρευνῶσε τὸ πεδίο τῆς προσφορᾶς τῶν διαφόρων Γυναικείων Ὀργανώσεων που ασχολοῦνται εἴτε ἀποκλειστικὰ εἴτε μερικὰ με τὸ παιδί.

Τὸ Δ' ἀναφερόταν σ' αὐτὸ τὸ ἴδιο τὸ παιδί ὅπως ἐμφανίζεται μέσα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τῶν Ὀργανώσεων αὐτῶν.

Ἡ ἀποδελτίωση τῶν ἀπαντήσεων μάς βοήθησε:

α) Νὰ πιστοποιηθοῦν οι ἀνάγκες τῶν παιδιῶν.

β) Ν' ἀντιληφθοῦμε ἀν καλύπτονται ἢ ὄχι και σὲ ποιά ἑκταση.

γ) Νὰ ἐπισημάνουμε τις συνέπειες.

δ) Νὰ συναγάγουμε συμπεράσματα.

ε) Νὰ καταλήξουμε σὲ προτάσεις ὡς πρὸς τὸ τί θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιχειρηθῇ νὰ γίνη για νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ἔστω και μερικῶς οι ἀνάγκες τῆς σημερινῆς Νεότητος και νὰ βοηθηθοῦν οι νέοι μας νὰ ἐνταχθοῦν μέσα στὸ σύνολο, ὥστε νὰ γίνουν ὑπεύθυνα και ἀποδοτικὰ μέλη τῆς Κοινωνίας — νὰ εἶναι δηλαδὴ σὲ θέση νὰ συντελέσουν στὴν κοινωνικὴ πρόοδο και νὰ ἀπολαύσουν τὰ καλὰ μιᾶς ἀρμονικῆς ζωῆς.

Οἱ σκέψεις που θὰ παραθέσουμε παρακάτω και που πήγασαν ἀπὸ μιὰ θερμὴ προσπάθεια νὰ κατανοήσουμε τὰ προβλήματα τοῦ νέου και νὰ τὸν νοιώσουμε σὰν μιὰ πολὺμορφη προσωπικότητα, ἀφοροῦν κυρίως τὸ μετασχολικὸ παιδί. Τὸ μετασχολικὸ παιδί που, ἐπειδὴ ἔφυγε ἀπὸ τὸ πλαίσιο και τὴν εκπαιδευτικὴ πειθαρχία τοῦ σχολείου και, συνήθως, στὰ λαϊκὰ στρώματα ἀναγκάσθηκε ἀμέσως νὰ ἀπορροφηθῇ ἀπὸ τὴν βιοπάλη, βρίσκεται στὸ πιο ἐπικίνδυνο και εὐάλωτο σημεῖο τῆς ζωῆς του.

Συγχρόνως και ἡ θαλπωρὴ τοῦ σπιτιοῦ δὲν τοῦ δίνει πιά τὴν τρυφερότητα που ἀπολαύει τὸ μικρότερο παιδί. Σ' αὐτὴ τὴν ἡλικία, ἀπὸ 13-18 χρόνων, παρατηροῦνται και τὰ περισσότερα κρούσματα παιδικῆς ἐγκληματικότητος. Ἡ ἐφηβία χαρακτηρίζεται πάντα ἀπὸ μιὰν ἐπαναστατικὴ τάση τοῦ νέου, γιατί ὁ πληθωρισμὸς τῆς ἐνεργητικότητος και ἡ αὐξηση τῶν ἀναγκῶν τοῦ ἐφήβου ἔρχονται σὲ σύγκρουση με τὰ κάπως ἄκαμπτα πλαίσια τῆς κοινωνίας τῶν ἐνηλίκων, τῶν συνηθειῶν και τῆς παραδόσεως.

Εἶναι φανερό, συνεπῶς, πὼς αὐτὴ ἡ ἡλικία χρειάζεται τὴ μεγαλύτερη βοήθεια για νὰ ὀρθοποδήσῃ και νὰ βρῇ τὸ δρόμο τῆς. Ἀντίθετα πάλι οι ἐνήλικοι, ἐπειδὴ ἔχουν φθάσει σὲ μιὰν ὀριμότητα, σ' ἓνα — ἂς τὸ ποῦμε — καταστάλαγμα τῶν κοσμοθεωριῶν τους, δυσκολεύονται πολὺ ἢ και δὲν λαμβάνουν τὸν κόπο νὰ ἀντιληφθοῦν τις τεράστιες ἀλλαγές που ἐπῆλθαν και συνεχῶς ἐπέρχονται. Σὲ μιὰ μελέτη πάνω σὲ παραπλήσια θέματα που ἔγινε στὴν Ἀγγλία, με πρωτοβουλία τοῦ Υπουργείου Παιδείας, και που μόλις τώρα δημοσιεύθηκε, ἐκφραστικὰ διατυπώνεται ὅτι ἡ Νεότης εἶναι σὰν τὸ τυποχαρτο τῆς κοινωνίας. Ἀποτυπώνεται δηλαδὴ ἀπάνω στὴ μαλακιὰ αὐτῆς ὅλη κάπως ξεθωριασμένα αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ εἰκόνα τῆς ὁλότητος, μέσα στὸ φευγαλέο χρονικὸ ὅριο.

Γι' αὐτὸ και οι ἐνήλικοι που συνήθως βρίσκουν — γιατί αὐτὸ εἶναι ἐποχιακὸ φαινόμενο που συνεχῶς ἐπανερχεται — στὴν καινούργια γενεὰ μιὰ νέα φυσιογνωμία που δὲν τὴν ἀναγνωρίζουν πιά, θὰ ἔπρεπε νὰ κρίνουν στοχαστικὰ τὰ σημερινὰ νεῖατα. Τὰ νεῖατα αὐτὰ εἶναι βέβαια ἀλλιῶτικα, γιατί οι καιροὶ ἄλλαξαν. Ἀλλὰ ἀμφισβητοῦμε ὅτι ὑπάρχουν θετικὰ πειστήρια πὼς εἶναι και χειρότερα. Γι' αὐτὸ και ἡ ὅλη μας μελέτη τείνει νὰ διαπιστώσῃ ὅτι για τις ἀδυναμίες, τις ἀνεπάρκειες, τις ἀδιαφορίες ἢ τις ἐξαλλοσύνες τῶν νέων, ἴσως ἡ πρώτη και κύρια αἰτία νὰ βρίσκεται στοὺς ἐνήλικους, εἴτε Κράτος εἶναι αὐτοὶ εἴτε άτομα.

Ἡ πρόχειρη μελέτη μας δείχνει ὅτι οι κύριες ἀνάγκες ἀπὸ τις ὁποῖες ὑποφέρουν τὰ Νεῖατα, εἶναι πρῶτα πρῶτα ἡ οἰκονομικὴ στενοχώρια τοῦ περιβάλλοντός τους και κατ' ἀνάγκη και ἡ δική τους, και, παράλληλα, ἡ ἑλλειψη μορφώσεως και ψυχγωγίας. Τὸ οἰκονομικὸ πρόβλημα, που εἶναι βέβαια γενικώτερο κοινωνικὸ πρόβλημα, ἔχει κατ' εὐθειαν σχέση με τὴν ἀνεργία ἢ τὴν ὑποαπασχόληση, με συνέπεια τὴ χαμηλότατη στάθμη τοῦ βιοτικοῦ ἐπιπέδου. Αὐτὸ ἀποτελεῖ φυσικὰ τὸ πρόβλημα τῆς οἰκονομικοκοινωνικῆς πολιτικῆς τοῦ Κράτους.

Στις ἀπαντήσεις που λάβαμε, σημειώνεται ὅτι τὰ παιδιά ὑποφέρουν ἐπίσης ἀπὸ

έλλειψη κατανόησης. Αυτή είναι μια χρόνια πάντα αδυναμία στις σχέσεις μεταξύ των γενεών. Είναι γνωστό ότι ελάχιστα έχουν γίνει για να επιτευχθεί μια δημιουργική συνεργασία Σχολείου και γονέων, και Όργανώσεων και γονέων. Έστω και αν υπάρχουν κατ' όνομα Σύλλογοι ή Επιτροπές γονέων στα σχολεία, ή συμβολή τους συνήθως περιορίζεται στην επιδίωξη του σχολείου οι γονείς να καλύψουν οικονομικές ανεπάρκειες του σχολείου ένεκα της απουσίας του Κράτους και της οικονομικής του αδυναμίας.

Οι Όργανώσεις επίσης έρχονται ελάχιστα σ' έπαφή με τους γονείς, οι οποίοι πάλι, από κακή παράδοση, προσβλέπουν στις Όργανώσεις μόνο σαν πηγή οικονομικής βοήθειας. Ελάχιστες είναι, πιστεύουμε, οι Όργανώσεις που δημιούργησαν συμβουλευτικές ομάδες γονέων και τις έκαμαν να συμμετέχουν ουσιαστικά στους σκοπούς που επιδιώκουν.

Μέσα στο πρόβλημα της οικονομικής ανεπάρκειας, ή μάλλον μια μορφή του, είναι το θέμα του οικισμού. Τώρα μόλις βλέπουμε να γίνεται κάποια προσπάθεια να λείψουν οι τρώγλες από την πρωτεύουσα. Ός σήμερα ο κατοικήσιμος χώρος παραμένει ανεπαρκέστατος στις λαϊκές ιδίως συνοικίες, μα και στα χωριά της Ελλάδος, όπου ή οικογένεια πού, συνήθως, αποτελείται από δύο ή τρεις γενεές, ζούν όλοι μαζί μέσα σ' ένα δωμάτιο, με τα γνωστά αποτελέσματα ήθικης καταπτώσεως. Πραγματικά το σπίτι διώχνει το παιδί, γιατί δεν μπορεί συνήθως ούτε ένα τραπέζι να βάλει στη διάθεσή του για τη μελέτη του. Παρ' όλα όμως αυτά, είναι ή πηγή του μεγαλύ- τερου αγαθού : της στοργής και της ασφάλειας. Το σπίτι παραμένει ή θεματοφύλακας των παραδόσεων. Οι πιο ανθεκτικές παραδόσεις είναι, όπως μάς αναφέρουν, οι ήθικες και οι χριστιανικές, καθώς και των ειδικών αρετών (φιλότιμο και φιλοξενία που υπογραμμίζονται). Γενικά από τις απαντήσεις εξάγεται ότι ή ήθικη στάθμη της οικογένειας, παρ' όλες τις αντιξοότητες, βρίσκεται αρκετά ύψηλά. Άλλα και πάλι τονίζεται ότι το μέγα διαβρωτικό στοιχείο και της σωματικής και της ήθι- κής στάθμης της οικογένειας, είναι ή ανέχεια πού, κατά το μέγιστο ποσοστό, προέρ- χεται από την ανεργία ή την υποαπασχόληση. Έτσι απορρυθμίζονται οι σχέσεις γονέων και παιδιών, καταβαίνει ή πολιτιστική στάθμη και κυριαρχεί πια απόλυτα το αίσθημα της αυτοσυντήρησης, πού, από τη μια μεριά, δεν αφήνει την οικογένεια αρκετά ήρεμη για να ασχοληθεί με το παιδί της, και, από την άλλη, καλλιεργεί μέσα στην ψυχή του παιδιού την πικρία της κοινωνικής αδικίας, πού συχνά εκφράζεται από τον νέο άνθρωπο με βίαιο τρόπο.

Δυστυχώς, όπως είναι έκδηλο, σιγά σιγά οι πατροπαράδοτες πολιτιστικές μας παραδόσεις τείνουν να εκλείψουν, γιατί οι πόλεις, πού είναι ή μεγάλος τους έχθρος, ανελέητα καταβροχθίζουν τον άνθρωπο της υπαίθρου. Η φυγή προς τις πόλεις εί- ναι κι' αυτό παγκόσμιο φαινόμενο της εποχής μας πού το προκαλεί ή ταχεία έκβιο- μηχάνιση, ή οικονομική αδυναμία της υπαίθρου και ή πόθος για μια καλύτερη ζωή πού υπόσχεται ή πόλη. Διαπιστώνουμε δηλαδή από τη μια μεριά την αδυναμία του χωριού, πού δεν έτυχε στο σύνολό του καμιάς προγραμματισμένης βοήθειας για την οργάνωση μιας πιο ικανοποιητικής ζωής, από κάθε πλευρά, για τον νέον άνθρωπο (το λαϊκό καφενείο του χωριού, για το οποίο άδικα εξοργιζόμαστε, καταντά να είναι ή μόνη εύκαιρία κοινωνικής ζωής μέσα στο χωριό και μορφωτικής ακόμη ανάτ- τυξης), και από την άλλη, την παντελή έλλειψη κάθε άστικού προγραμματισμού για την όμαλη απορρόφηση του νέου ή της νέας πού από το χωριό έρχονται στη μεγάλη πόλη να βρουν την τύχη τους. Ούτε ή Πολιτεία, ούτε οι Όργανώσεις σκέφθηκαν ποτέ τα προβλήματα της μονώσεως, το άξενο πού παρουσιάζει μια άγνωστη πόλη, το εύκολο μιάς άφελους προσωπικότητας, ιδίως όσον άφορά το κορίτσι, και πόσο εύ- κολη λεία αποτελούν τα παιδιά αυτά για τους έμπειρους διαφόρων τύπων προαγω- γούς και εκμεταλλευτάς. Μέσα στην Αθήνα ακόμη σήμερα δεν υπάρχει παρά μόνο

σε σχέδιο «Πανεπιστημιούπολις» και είναι γνωστές (εκτός από εξαιρέσεις σαν το οικο- τροφείο Χ.Ε.Ν. και ελάχιστα άλλα) οι αυτόχρονα έξευτελιστικές συνθήκες κάτω από τις όποιες ζούν τα παιδιά της επαρχίας πού έρχονται να σπουδάσουν ή να εργασθούν. Σε ανάλογη μοίρα, και με τραχύτερες συνθήκες ακόμη, ζή ή νέος ή ή νέα πού έρχονται να δουλέψουν σαν άπλά εργατικά χέρια. Κι' αυτά δεν μπορούν, δεν έχουν πού ν' ά- ποταθούν, δεν έχουν να δώσουν προς κανένα φάρο πού ν' αντιπροσωπεύη κάποιαν έλπίδα γι' αυτούς. Το αν αυτά τα παιδιά τελικά παραπατήσουν ή πάθουν υπερκό- πωση ή νευρικό κλονισμό για ψυχωσomaticους λόγους, είναι φανερό ότι δεν μπορούμε να θεωρήσουμε πώς το φταίξιμο είναι δικό τους. Άλλοι βρίσκονται οι ευθύνες.

Στην έρευνα πού έγινε σχετικά με τις επιθυμίες των παιδιών και πού άντικα- τοπτρίζουν τις ανάγκες των, βλέπουμε ότι επιθυμούν ιδίως την οικονομική ανεξαρτη- σία, την κοινωνική άνοδο πού τη θεωρούν σαν φυσική συνάρτηση του πρώτου και, κατά τρίτο λόγο, την μόρφωση.

Αυτή ή σχετική ανυποληψία προς τη μόρφωση, αντίθετη προς την έλληνική πα- ράδοση, νομίζουμε πως θα όφείλεται και στο γεγονός ότι το Άπολυτήριο του Γυμνα- σίου δεν εξασφαλίζει πια καθόλου την επαγγελματική αποκατάσταση ή την έξεύ- ρηση εργασίας.

Μια άλλη επιτακτική ανάγκη της Νεότητος είναι ή αφιέρωσή της σ' ένα ιδανικό. Κάθε νεανική ψυχή έμφυτα έχει την τάση να πιστέψη, να ένθουσιασθή και να παλαίψη ακόμη για την ιδέα ή το όνειρο στο όποιο προσκολληθήκε, φθάνει αυτό να υπάρχει. Πιού είναι το ιδεολογικό πρότυπο πού προσφέρουμε και ποιές οι μεγάλες ήθικες αξίες πού μπορούν να βρουν μέσα στο περιβάλλον τους τα Νειάτα σήμερα για να το έμπνεύσουν ;

Έπειδή πιστεύουμε πως στον τομέα αυτόν και ή Έκκλησία και το Σχολείο και ή Κοινωνία δεν βρήκαν ακόμη τον τρόπο — ούτε και τον επεδίωξαν αρκετά — να παρακολουθήσουν τη ζωή, ή έπιρροή τους έμεινε έντελώς άναιμική και άχρησ- τα αφέθηκαν οι νέοι να βρουν τα πρότυπά τους στον κινηματογράφο, στην έφημερίδα, στο δρόμο.

Από την τελευταία εισήγηση άπάνω στο θέμα αυτό προς το Έπουργείο Παι- δείας της Άγγλίας αντιγράφουμε μίαν παράγραφο πού νομίζουμε ότι εξ ίσου καλά άπεικονίζει τα πράγματα όπως έχουν και στον τόπο μας : «Δεν μοιάζει να υπάρχει στην καρδιά της κοινωνίας μας μια γενναία και διεγείρουσα τάση για άγώνα, για μια ζωή ήθικη και πνευματική. Συναντούμε μόνο μια παθητική ιδιαίτερη προσήλωση στα πράγματα όπως έχουν. Δεν μπορούμε συνεπώς να κατηγορήσουμε τους νέους για μίαν αύξηση ροπών προς τη βία ή το άδίκημα ή το έγκλημα χωρίς συγχρόνως να κατηγορήσουμε και τις παλαιότερες γενεές για άπάθεια και άδιαφορία προς τα βα- θύτερα πράγματα της καρδιάς».

Οι ειδικοί — ψυχολόγοι, κοινωνιολόγοι — έχουν τη γνώμη πως, αν άλλοτε ύ- πήρχαν προβλήματα των νέων, υπάρχει σήμερα το πρόβλημα της Νεότητος. Ένας γνωστός έρευνητής, ή Jean Jousselin, υποστηρίζει ότι 4 πολιτιστικά φαινόμενα έδωσαν στη σημερινή Νεότητα τη δική της φυσιογνωμία : 1) Η δημογραφική εξέ- λιξη, 2) ή επιτάχυνση της ιστορίας, 3) ή ποικιλία των ένηλικιωμένων και 4) ή δη- μοκρατοποίηση της παιδείας.

Και έξηγεϊ τα φαινόμενα αυτά ως έξης : 1) Άλλοτε στην Εύρώπη ή όγκος του πληθυσμού ήταν οι νέοι. Στη Γαλλία το 1789 ή μέσος όρος ήλικίας ήταν το 27ο έτος. Το 1860 ήταν τα 40 χρόνια, το 1935 τα 58 και σήμερα περίπου τα 70. Η Ά- φρική και ή Άσία κατοικούνται ακόμα κατά πλειονότητα από νέους. Είναι φανερό, ότι τα προβλήματα ζωής παρουσιάζονται άλλιώς άμα ή πλειοψηφία των κατοίκων είναι νέοι παρά άμα είναι μεσόκοποι ή ήλικιωμένοι. Οι νέοι τώρα δυσκολεύονται πρώτα να βρουν δουλειά και έπειτα να προχωρήσουν σε θέσεις υπεύθυνες ή προαγωγή

εἶναι πολὺ βραδύτερη. Ἀποτέλεσμα ἡ πικρία, ὁ φθόνος. Ἀς ἔχουμε κι' ἀκόμα ὑπ' ὄψιν ὅτι στὴ σημερινὴ ἐποχὴ αὐξήσε μετὰ τὴν υποχρεωτικὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴ γενικήν κευση τῆς μαθήσεως ὁ ἀριθμὸς τῶν νέων ποὺ διαγωνίζονται γιὰ νὰ φθάσουν σὲ καίριες θέσεις. Ἡ ἡλικίωση τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ αὐξηση τῶν γεννήσεων, ἡ ἐπιμήκυνση τῶν σπουδῶν, ἡ ἐπικράτηση τῆς μηχανῆς, τὸ ποσοστὸ τῆς δημιουργικῆς μερίδος τοῦ πληθυσμοῦ μειώνεται καὶ αὐξάνονται τὰ βάρη τῶν νέων χωρὶς ν' αὐξάνουν καὶ οἱ προοπτικές τους.

2) Ὁ ταχύτερος ἢ μᾶλλον ὁ ταχύτατος ρυθμὸς τῶν ἐξελίξεων τοῦ ἱστορικοῦ βίου στὸν κόσμον αὐξάνει τὴ δυσαρμονία ἀνάμεσα στὶς γενεές καὶ δυσκολεύει τὴ συνεννόησίν τους. Ἀλλοτε οἱ ὄριμοι ἄνθρωποι χρησίμευαν ὡς καθοδηγητὲς τῆς Νεότητος. Τώρα φτάνει μιὰ στιγμή ποὺ οἱ ἄνθρωποι μετὰ τὴν ἡλικία λαχανιάζουν στὴν προσπάθειά τους νὰ παρακολουθήσουν τοὺς καιροὺς καθὼς ὁρμητικὰ διαβαίνουν. Καὶ σταματοῦν σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή. Ἡ ζωὴ ἐξακολουθεῖ νὰ κυλᾷ δίπλα τους, ἀλλὰ δὲν ἔχουν πιά τὴ δυνατότητα προσαρμογῆς, γιὰ τὸν τοῦ ἐλλείψε ἢ ἱκανότητος τῆς κατανοήσεως.

3) Ἀς μὴν περιφρονῶμε καὶ τὸ στοιχεῖο τῆς ποικιλίας τῶν ἐνῆλικώσεων. Πότε θεωρεῖται ἓνας νέος ἐνήλικος; Μετὰ τὴν εἴσοδο στὴν ἐφηβικὴ ἡλικία; Μετὰ τὴν ἀποκτάση διπλώματος; Μετὰ τὴν ἐναρξὴ τῆς στρατιωτικῆς θητείας; Μετὰ τὸ γάμο; Μετὰ τὴν ὑπεύθυνη ἀνάληψη ἐργασίας; Ὅλα αὐτὰ γίνονται σὲ διαφορετικὲς ἡλικίες κατὰ τόπους καὶ κατὰ κοινωνικὰς τάξεις. Ἐνας σπουδαστὴς γίνεται παραγωγικὸς μετὰ τὰ 25, ἓνας ἐργατικὸς στὰ 15.

4) Ἡ δημοκρατικοποίηση τῆς παιδείας ἐπέφερε ἐπίσης συνταρακτικὴν ἀλλαγὴν. Ὅλοι ξέρουν ὅτι, ἂν οἱ νέοι ἐκπαιδευθῶν κατάλληλα κ' ἔχουν κατάλληλα προσόντα, θὰ μποροῦν νὰ ἀτενίσουν πρὸς ὅποιανδήποτε θέσιν ἢ ἀρμοδιότητα. Οἱ δρόμοι εἶναι ἀνοιχτοί. Ὡς συνέπεια οἱ νέοι αἰσθάνονται καὶ γινώσκουν πολὺ πρὸ θετικὰ ποῖα εἶναι τὰ δικαιώματά τους, γίνονται πρὸ θαρραλέοι καὶ κάποτε ἀπαιτητικοί. Εὐκόλα χάνουν τὸ σεβασμὸ. Ἀς μὴν ξεχνῶμε ὅμως πὼς μόνον αὐτὸς ποὺ αὐτοκυριαρχεῖται ξέρει πραγματικὰ νὰ σεβασθῇ. Καὶ ἡ αὐτοκυριαρχία ἀποκτᾶται μετὰ τὰ χρόνια καὶ τὸ στοχασμὸ.

Ἄλλο ἐπακόλουθο: ἡ αὐξηση τῆς σημασίας, μέσα στὴ ζωὴ, τῆς σχολῆς, τῆς ψυχγωγίας καὶ ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀνάγκης της.

Στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖς π.χ. γίνεται κάθε 10 χρόνια ἓνα Συνέδριο γιὰ τὴ Νεότητα. Ἐφέτος ἔγινε στὸν Λευκὸ Οἶκο στὴν Οὐάσιγκτον — δηλωτικὸ καὶ αὐτὸ τῆς σημασίας ποὺ ἀποδίδεται στὸ θέμα — καὶ εἶχε ὡς ἐπίτιμό του Πρόεδρο τὸν τότε Πρόεδρο Ἀϊζενχάουερ. Εἶχαν συρρεύσει ἀπὸ ὅλες τὶς Πολιτεῖς 4.500 ἀντιπρόσωποι. Τὸ θέμα ἦταν: «Ποιά ἡ ἐπιρροὴ τῶν οικονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν παραγόντων ἀπάνω στὴ Νεότητα». Πολλὰ προβλήματα μελετήθηκαν σὲ διάφορες ὑποεπιτροπές. Ἐνὰ ἀπὸ αὐτὰ καὶ οἱ ὥρες τῆς σχολῆς τοῦ μαθητοῦ ἢ τοῦ ἐργαζόμενου παιδιοῦ. Κ' ἐκεῖ ἡ στενότης τοῦ χώρου, ἡ ἐπιρροὴ τοῦ δρόμου τονίσθηκε καὶ ξεχωριστὴ ἐμφαση δόθηκε στὸ θέμα τῆς συμμετοχῆς τῆς οἰκογένειας στὴ ζωὴ τῶν παιδιῶν. Διαρκῶς ὑπογραμμίζονταν οἱ εὐθύνες τῶν γονέων. Τοὺς τελευταίους δὲν τοὺς καλομεταχειρίσθηκαν. Τοὺς καταλόγιζαν ὅτι δὲν φροντίζουν ἀρκετὰ ν' ἀνταποκρίνονται στὶς ἀνάγκες τῶν νέων, ἐπεὶ δὲν παρακολουθοῦν τὴ γρήγορη ἀλλαγὴ τῶν καιρῶν μας.

Ἀς σημειωθῇ ἀκόμη ὅτι πολλὲς φορὲς καὶ οἱ ἴδιες λέξεις ἀλλάζουν σημασία ἀπὸ γενεὰ σὲ γενεὰ. Γιὰ τὸν ὄριμον ἄνθρωπο ἡ λέξη π.χ. π ε ῖ ρ α σημαίνει τὸ ἐξαγόμενο ἀπ' αὐτὸ ποὺ ζήσαμε, κληρονομιά, κάτι ποὺ ἀπὸ τὸ παρελθὸν μένει πάντα παρόν. Γιὰ τὸν νέο ὅμως π ε ῖ ρ α σημαίνει π ε ῖ ρ α μ α, κάτι ποὺ δοκιμάζουμε, κάτι καινούργιο ποὺ ἀνακαλύπτουμε.

Ὁ μόνος τρόπος, τὸν ὁποῖο βρῆκαν ὡς τώρα εὐχρηστο καὶ πρόχειρο οἱ ἐνήλικοι

γιὰ νὰ συγκρατήσουν ἢ νὰ καθοδηγήσουν τὰ Νειᾶτα, εἶναι ἡ νουθέσια καὶ ἡ προτροπή. Ἀλλὰ εἶναι φανερό ὅτι οἱ νέοι καιροὶ χρειάζονται ἐντελῶς νέες μορφὲς ἐπαφῆς καὶ ἐπιρροῆς καὶ ὅτι πρέπει νὰ ἀποφεύγουμε μετὰ κάθε τρόπο, ἂν θέλουμε κάτι νὰ ἐπιτύχουμε, νὰ παραμένουμε βυθισμένοι σ' ἓναν «ἐπαρχιωτισμὸ» νοοτροπίας ποὺ ἀποδείχνει τὴν ἀδυναμία τοῦ ἀνθρώπου ν' ἀντιληφθῇ τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων του. Ὁ νέος περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον ἔχει μιὰ φυσικὴ ἀπέχθεια γιὰ τὴν ἀπλὴ συμβουλὴ στὴν ὁποία ὑποπεύεται συχνὰ κάποιον ὑποκρισία, ἢ τουλάχιστον μιὰ συμβατικότητα. Ἰδίως ὅμως ὅταν ἡ ζωὴ ἐκείνου ποὺ συμβουλεύει εἶναι κάπως ἀντίθετη ἀπ' ὅσα διακηρύττει. Οἱ νέοι, καὶ πρέπει αὐτὸ νὰ τὸ πιστέψουμε, ἐπηρεάζονται ἰδίως ἔμμεσα, ὅχι μ' αὐτὰ ποὺ τοὺς λέγονται, ἀλλὰ μ' αὐτὰ ποὺ βλέπουν καὶ πιστοποιοῦν.

Ὅσον ἀφορᾷ τὰ θέματα τῆς ψυχγωγίας, θὰ ἐπιθυμοῦσαμε νὰ γίνῃ ἀπ' ὅλους παραδεκτὸ ὅτι ἡ ψυχγωγία δὲν εἶναι μιὰ πολυτέλεια, ἀλλὰ μιὰ ἀνάγκη σχεδὸν τόσο βασικὴ ὅσο καὶ ἡ τροφή. Καὶ ὅμως, ἡ ψυχγωγία λείπει σχεδὸν ἐντελῶς ἀπὸ τὸ Ἑλληνόπουλο. Καὶ τὸ Σχολεῖο καὶ ἡ Οἰκογένεια περιβάλλουν μετὰ ἀνυποληψία κάθε μορφή ψυχγωγίας γιὰ τὸ παιδί. Παράδοξο, ἀλήθεια, στὴν πατρίδα τοῦ Πλάτωνος, ποὺ μᾶς ἔφησε σὰν παιδαγωγικὴ παρακαταθήκη τὸν ὑπερμοντέρνο ρυθμὸ τῆς παιδείας — «μὴ τοῖνυν βία, ἀλλὰ παίζων τρέφε παῖδας»! Ἀκόμα καὶ σήμερα σπάνια παρακολουθεῖ ὁ δάσκαλος τὰ παιχνίδια τῶν παιδιῶν μετὰ ἄλλο παρὰ τὸ βλοσυρὸ βλέμμα, καμὶά φορὰ καὶ μετὰ βίτσα, στὸ διάλειμμα, σπανιώτατα δὲ τὰ συμπεριζέται. Ἡ δὲ Ἑλληνικὴ οἰκογένεια, πιεσμένη ἀπὸ τὴν βιοπάλη, θεωρεῖ κάθε παιχνίδι μιὰν ἀσυγχώρητη πολυτέλεια, ἢ μιὰν ἀνοίκεια πιά, σὲ ὀρισμένη ἡλικία, νηπιακὴ ἐκφραση.

Ἐπεὶ δὲ λοιπὸν οὔτε τὸ Κράτος, οὔτε οἱ Ὀργανώσεις, οὔτε ἡ Οἰκογένεια ἀφιέρωσαν πολλὴ προσπάθεια γιὰ νὰ καλύψουν αὐτὸ τὸ κενὸ τῆς ψυχγωγίας, γιὰ τὸ Ἑλληνόπουλο ὁ μέγας τροφοδότης παραμένει πάντα ὁ δρόμος.

Ἀπ' ὅλες τὶς ἀπαντήσεις ποὺ μελετήσαμε γίνεται φανερό πὼς τὸ παιδί, στὴ μεγίστη του πλειονότητα, ἐργαζόμενο καὶ μὴ, ἔχει μιὰ προτίμηση γιὰ παθητικὴ ἢ ἰδίως ψυχγωγία — σημεῖο κι' αὐτὸ τῶν καιρῶν. Μετὰ μεγάλη διαφορὰ ἀπὸ τὰ ἄλλα μέσα ψυχγωγίας ἀναφέρεται ὅτι πρῶτος ἔρχεται ὁ κινηματογράφος. Οἱ ταινίες ποὺ προτιμοῦν εἶναι: α) ἀστυνομικὲς, β) περιπετειῶν, γ) ἐρωτικὲς. Οἱ ἱστορικὲς δὲν ἐνδιαφέρουν. Στὰ μικρὰ παιδιὰ ἀρέσουν καὶ οἱ φάρσες. Παντοῦ ἀναφέρεται καὶ ὑπογραμμίζεται ὅτι τὰ παιδιὰ καὶ τοὺς νέους ἐλκύει ἐξαιρετικὰ ἡ ζωὴ στὸ ὕπαιθρο, οἱ ἐκδρομές, οἱ κατασκηνώσεις. Ἐλάχιστες ὅμως οἱ εὐκαιρίες. Γι' αὐτὸ ἴσως ἡ μόνη εὐκολοπλησίαστη ψυχγωγία εἶναι νὰ παρακολουθοῦν ποδόσφαιρο. Ἡ πνευματικὴ τους τροφή συνίσταται στὸ πρὸς φθνὸν σχετικὰ ἀνάγνωσμα — τὴν ἀθλητικὴ ἐφημερίδα, τὸ φθνὸ ἀστυνομικὸ περιοδικό, τὴ «Μάσκα».

Ὅλες οἱ Ὀργανώσεις ὑπογραμμίζουν πὼς γενικὰ τὸ σημερινὸ μεταπολεμικὸ παιδί εἶναι ὑπερνευριασμένο. Ἐπίσης ὅτι εὐκόλα καταφεύγει στὴν ψευτιά ποὺ κι' αὐτὴ, καθὼς ξέρουμε, εἶναι συχνὰ μιὰ μορφή ἀμυνας καί, ἐκτὸς ἐξαιρέσεων, ἀποτέλεσμα φόβου.

Δὲν φαίνεται δυστυχῶς νὰ κάνουμε καμιά προσπάθεια νὰ βοηθήσουμε τὸ παιδί μετὰ διαφορὰ μέσα νὰ ἡρεμήσῃ: 1) αὐξάνοντας τὶς εὐκαιρίες νὰ ζήσῃ τὸ παιδί πρὸς τὸν Φῶς, ἔξω στὸ ὕπαιθρο γιὰ μέρες ἢ καὶ γιὰ ὥρες (κατασκηνώσεις, ἐκδρομές, ἀθλοπαιδιές, day-Camps), 2) ὀργανώνοντας περισσότερες — καὶ πρὸ συστηματικὰ — εὐκαιρίες ψυχγωγίας, 3) πλησιάζοντας τὴν οἰκογένεια τοῦ κάθε παιδιοῦ καὶ γνωρίζοντας τὴν καλύτερα, ἰδίως τὴ Μητέρα ποὺ, ὅπως ὅλοι σημειώνουν, ἔχει τὴν πρὸ ἀμεση ἐπαφὴ καὶ τὴν ἰσχυρότερη ἐπιρροὴ ἐπάνω στὸ παιδί της.

Αὐτὰ τὰ νευρικά, ὀξύθυμα παιδιὰ ποὺ εὐκόλα καταφεύγουν στὴν ψευτιά, ἔχουν, ὅπως καθαρὰ διαγράφεται μέσα ἀπὸ τὶς ἀπαντήσεις, ἀρετὲς καὶ χαρίσματα πνευματικὰ καὶ ψυχικὰ. Τὰ Ἑλληνόπουλα, ὅπως γράφουν οἱ Ὀργανώσεις, σὰν γνήσια παιδιὰ τῆς φυλῆς μας, τὰ χαρακτηρίζει ἡ ἐξυπνάδα καὶ ἡ ταχύτητα ἀντιλή-

ψεως. Και όμως, καθώς μάς λένε, δεν είναι ιδιαιτέρως φιλομαθῆ και μελετηρά. Ίσως γιατί οι γνώσεις δεν τους προσφέρονται επαγωγὰ και κατάλληλα.

Γιὰ τὴν ἐπούλωση τῶν ψυχικῶν τραυμάτων πού πιστοποιήθηκε ὅτι ταλαιπωροῦν συχνὰ τὸ παιδί, ἀποτέλεσμα διαλελυμένης οἰκογένειας ἢ πολὺ χαμηλοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος ἢ ἑλλειψῆς ἰδανικῶν ἢ ἀγνοίας ἢ ἀδιαφορίας τῆς οἰκογένειας ἢ ἀδυναμίας τοῦ σχολείου καὶ τῆς ἐκκλησίας, οἱ Ὁργανώσεις κατέφυγαν, καθὼς φαίνεται ἀπὸ τῆς ἀπαντήσεώς τους, σὲ ἀπ' εὐθείας νοουθεσίες καὶ προτροπὲς ὑπὸ μορφὴν ὁμιλιῶν κτλ. Ἐνίοτε μόνο, σὲ συλλογικὲς ἐκδηλώσεις ἀνατάσεως, ὅπως κοινὲς προσευχὲς, ἐθνικὲς καὶ θρησκευτικὲς γιορτὲς κτλ. Μόνο ὁ Ὁδηγισμὸς ἀναφέρει πὼς χρησιμοποιοῖ τὴ μέθοδο τῆς ἐφαρμογῆς στὴν πράξη. Δὲν ἀναφέρεται δὲ σχεδὸν καθόλου ἡ χρησιμοποίησις ἑμμεσῶν τρόπων γιὰ τόνωσιν τοῦ ἠθικοῦ καὶ προσφορὰ κατευθύνσεων. Ὅπως π.χ. ἓνα μορφωτικὸ θέαμα πού θὰ μιλήσῃ μόνο του στὴν ψυχὴ τοῦ παιδιοῦ, μιὰ ἐπίσκεψις σὲ ἱστορικὴ τοποθεσίαν, μιὰ ἐξήγησις καὶ ἐπίσκεψις μνημείων καὶ ἔργων τέχνης, ἡ χρησιμοποίησις τῶν λαϊκῶν ἐκφράσεων πού εἶναι τόσο οἰκτεῖες στὸ παιδί καὶ εὐκόλα τίς χαίρεται, σὰν τὸ λαϊκὸ τραγούδι, τὸν χορὸ, τὸ παραμῦθι γιὰ τὰ πιὸ μικρὰ κτλ. Κ α μ ι ἀ Ὁργάνωσις δὲν χρησιμοποιοῖ εἰδικευμένο κοινωνικὸ στέλεχος — μόνο στὶς δύο ἀπαντήσεις τῶν Ὁργανώσεων γιὰ παραστρατημένα παιδιὰ βλέπουμε ν' ἀναφέρεται καρποφόρα συνεργασία μὲ κοινωνικὴ λειτουργία. Κι' οὕτε ἐκφράζεται ἡ ὑπόνοια ὅτι θὰ μπορούσε ἴσως νὰ εἶναι χρήσιμη. Ἀναφέρουμε μιὰν ἐξαιρέση: τὸ Ἀμαλιεῖον, πού στὸ συνοδευτικὸ του γράμμα προτείνει: «Ἐπιθυμῶ νὰ τονίσω ὅτι ἀπαραίτητος καὶ κύριος παράγων πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ εἶναι ἡ ἀνάλογος ἐπιμόρφωσις τοῦ ἀνθρωπίνου ὕλικου τοῦ παντοειδῶς ἀπασχολημένου καὶ ἀπασχολοῦντος τὴν παιδικὴν καὶ νεανικὴν ἡλικίαν».

Ἡ συγχρονισμένη αὐτὴ πρότασις τοῦ παλαιστοτάτου αὐτοῦ καὶ ἱστορικοῦ Ἰδρύματος δίνει τὴν κατεύθυνση γιὰ μιὰν ἀνανέωσιν πού θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιδιώξουν ὅλες οἱ Ὁργανώσεις γιὰ τὰ στελέχη τους τὰ ἐπαγγελματικὰ καὶ μὴ, ἰδίως ὅσες ἀσχολοῦνται μὲ παιδιὰ. Εἶναι πραγματικὰ ἀφελὲς νὰ πιστεύουμε ὅτι σὲ μιὰν οἰκουμένη ὅπου ὅλα ἀλλάζουν ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή: διαστάσεις, δυνατότητες, γνώσεις, μορφές, μάς ἀρκοῦν, γιὰ νὰ καταπιαστούμε καὶ νὰ διαμορφώσουμε τὸ πιὸ ρευστὸ ὕλικό: τὸ παιδί, ἀντιλήψεις καὶ μέθοδοι πού χρησιμοποιοῦνται στὴν παρωχημένη πιά προπολεμικὴ ἐποχὴ. Οἱ ἐπιμορφώσεις αὐτὲς εἶναι σήμερα κατορθωτὲς καὶ ὀρισμένες ὁργανώσεις τίς ἔχουν ἤδη δοκιμάσει ἀποτελεσματικὰ. Τίς ἔχουν προγραμματίσει καὶ ὁργανώσει ἀποτελεσματικὰ ἡ Βασιλικὴ Πρόνοια, ἡ Χ.Ε.Ν., καὶ ἄλλες.

Καὶ τώρα θὰ θέλαμε νὰ ὑπογραμμίσουμε εἰδικώτερα τὰ σημεῖα ἐκεῖνα πού ὁδηγοῦν τὸ παιδί στὸ παραστράτημα.

Θὰ θέλαμε πάντως νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ ἐλληνικὴ εἰκόνα τῆς παιδικῆς ἐγκληματικότητος κάθε ἄλλο παρὰ ἀποκαρδιωτικὴ εἶναι. Ἀντίθετα μάς δίνει ἀρκετοὺς λόγους νὰ προσβλέπουμε εὐοίωνα στὸ μέλλον, ἰδίως ἂν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ προτάσεις μας καὶ καταγίνουμε μὲ σοβαρότητα, καὶ σὰν Κράτος καὶ σὰν Ὁργανώσεις καὶ σὰν ἄτομα, στὴν πρόληψιν τοῦ κακοῦ πάνω σ' ἓνα καλομελετημένο πρόγραμμα. Ἄν δώσουμε τὴ βαρύτητα πού χρειάζεται στὸ θέμα τῆς «σχολῆς» τῶν παιδιῶν καὶ τῶν νέων, δηλαδὴ στὴν ἀπασχόλησίν τους κατὰ τίς ἐλεύθερές τους ὥρες, καὶ ἂν δὲν καταφρονήσουμε — ὅπως κάνουμε ὡς τώρα — τὸν παράγοντα ψυχαγωγία. Ἦδη, τὸ κεφάλαιο αὐτό, ἡ ψυχαγωγία καὶ ἡ παιδικὴ ἐγκληματικότητα, ἐξετάζεται σοβαρὰ σὲ διεθνή συνέδρια. Παραθέτουμε παρακάτω Σ τ α τ ι σ τ ι κ ἄ Σ τ ο ι χ ε ῖ α πού εἶναι δηλωτικὰ τῆς μικρῆς, σχετικῆς, σὲ ἀριθμοὺς παιδικῆς ἐγκληματικότητος.

Ἀριθμὸς προσαχθέντων ἀνηλίκων ἐνώπιον τοῦ Δικαστηρίου Ἀνηλίκων τοῦ Κράτους:

Ἀπὸ τίς 4.043 πού προσήχθησαν τὸ 1957, ἀπῆλλάγησαν οἱ 1485. Ἀπὸ τίς 3.798 τὸ 1958, ἀπῆλλάγησαν οἱ 1.466. Οἱ ὑπόλοιποι κρίθηκαν μὲν ἔνοχοι καὶ ἐπεβλήθησαν

ἀναμορφωτικὰ μέτρα ἢ σωφρονιστικὰ (ἀπὸ τὴν ἀπλὴ ἐπίπληξιν καὶ ἐπιμέλεια γονέων ἢ ἐπιμελητῶν μέχρι σωφρονιστικοῦ περιορισμοῦ).

Ἀπὸ τοὺς προσαχθέντας εἶχαν ἡλικία 13-17 ἐτῶν τὸ 1957: ἀγόρια 2898 καὶ κορίτσια 218, καὶ τὸ 1958: ἀγόρια 2826 καὶ κορίτσια 199.

Ἡ ἀνέχεια, ἡ ἀνεργία, τὸ κακὸ παράδειγμα, ἡ ἑλλειψὴ κατάλληλης ψυχαγωγίας, ἡ ἀνεπαρκὴς σχολικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ ἐκπαίδευσις, ἡ ἑλλειψὴ κάθε προγράμματος προστασίας τοῦ ἐργαζόμενου ἢ σπουδάζοντος ἐφήβου, πού διαπιστώσαμε ἤδη ὅτι ἐνδημοῦν σήμερα στὴ χώρα μας, ὁδηγοῦν τὸ παιδί, καὶ ἰδιαίτερα τὸν ἐφηβό, στὴν ἀντικοινωνικὴ συμπεριφορὰ καὶ ἔπειτα στὴν ἐγκληματικότητά. Π.χ. ἐφηβὸς πού φεύγει ἀπὸ τὸ χωριὸ τοῦ ἀφῆνοντας τὴν καλύβαν του, γιὰ νὰ ἔλθῃ στὴν πόλιν νὰ σπουδάσῃ ἢ νὰ ἐργασθῇ, βρίσκειται ξαφνικὰ σὲ ἀδιάφορο ἂν μὴ καὶ ἐχθρικό περιβάλλον, ἓνα περιβάλλον γεμάτο κινδύνους καὶ ἀγωνίες. Θὰ κακοπεράσῃ, θὰ κακοκοιμηθῇ, θὰ πεινάσῃ στὴν ἀρχή, στὸ τέλος ὅμως θὰ ὑποκύψῃ ἂν δὲν βρῇ ἀπὸ κάπου συμπαράστασις. Σπάνια ὅμως γυρίζει πίσω στὸ χωριὸ του, ὅπου οἱ συνθήκες ζωῆς, συγκρινόμενες μ' αὐτὲς πού γνώρισε στὴν πόλιν, εἶναι πρωτόγονες. Προτιμᾷ λοιπὸν τίς στερήσεις, ἀλλὰ μαζὶ καὶ τίς χαρὲς τῆς πόλης. Βρίσκει σιγὰ σιγὰ τὸν τρόπο ν' ἀποφύγῃ τίς πρῶτες καὶ ν' ἀπολαύσῃ τίς δευτέρας. Ἔτσι καταλήγει στὴν ἀλητεία, τὴν ἀπάτη, τὴν κλοπὴ, τὴ σεξουαλικὴ διαστροφή. Τὸ ἴδιό συμβαίνει καὶ μὲ τὸ παιδί τῆς πόλης, τοῦ ὁποίου οἱ γονεῖς εἶναι φτωχοὶ καὶ ζοῦν σὲ ἄθλιες συνθήκες, ἐργάζονται καὶ οἱ δύο καὶ δὲν ἔχουν καιρὸ νὰ ἀσχοληθοῦν μαζὶ του. Τί κάνει τίς ἐλεύθερες ὥρες του καὶ ποιά θὰ εἶναι ἡ ἐξέλιξίς του; Ἡ τί χαρακτῆρα θὰ δημιουργήσῃ τὸ παιδί πού ἔχει μέσα στὴν οἰκογένειάν του τὰ κακὰ πρότυπα, τὸν ἀλκοολικό πατέρα ἢ τὴν ἀνήθικη μητέρα; ἢ ἐκεῖνο πού ἔχει τὴν κακὴ μητριά; Ἡ κακὴ μεταχείρισις καὶ ἡ ἀδιαφορία δημιουργοῦν ἀγανάκτησιν καὶ ἀηδία στὸ παιδί καὶ τὸ ὁδηγοῦν σὲ ἀντικοινωνικὲς πράξεις. Ὅλα αὐτὰ τὰ προβλήματα ἔχουν τὴν ἐξήγησίν τους. Ἡ ἀντικοινωνικότης τῶν νέων καὶ ἡ ἐγκληματικότης εἶναι συνέπεια τῆς ἑλλειψῆς προγραμματισμένης μέριμνας γιὰ τὸ παιδί.

(Ἀκολουθεῖ)

ΚΑΙΤΗ Α. ΣΤΑΣΙΝΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΠΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΠΡΩΤΕΣ ΜΟΡΦΕΣ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ¹

Ὁ συγγραφέας αὐτῆς τῆς μελέτης Καθηγητὴς κ. Richard Meister ἐδίδαξε ἐπὶ μακρὰ σειρὰν ἐτῶν Παιδαγωγικὰ καὶ Φιλοσοφία τοῦ Πολιτισμοῦ στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βιέννης καὶ εἶναι σήμερα Πρόεδρος τῆς Αὐστριακῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἐπιστημῶν. Ἡ παρούσα μελέτη τοῦ εἶδε τὸ φῶς τὸ 1952 μέσα στὸ περιοδικὸν Kultur und Sprache τοῦ Institut für Völkerkunde τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βιέννης. Ἡ μετάφρασις καὶ δημοσίευσίς της στὴν «Παιδεία καὶ Ζωὴν» γίνεται μὲ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ ἑορτασμοῦ τῶν γενεθλίων τοῦ Καθηγ. κ. R. Meister πού συμπλήρωσε τὰ 80 χρόνια τῆς ζωῆς του.

1. Πρόθεσις, Ἐπινόησις, Θεσμός. Τὸ ζήτημα γιὰ τίς ἀπαρχὰς τοῦ πολιτισμοῦ κι' ὅχι λιγότερο γιὰ τίς ἀπαρχὰς τῶν χωριστῶν λειτουργιῶν καὶ περιοχῶν του βρίσκεται κάτω ἀπὸ μιὰν ἀντινομίαν πού δὲν ξεδιαλύνεται εὐκόλα: Ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ ἡ ἐθνολογία μάς διδάσκει, ὅτι δὲν ὑπάρχουν λαοὶ χωρὶς πολιτισμό. Κι' ἐμεῖς στ' ἀλήθειαν δὲν μπορούμε νὰ φανταστοῦμε χωρὶς πολιτισμὸ καμιά κατάστασις τῆς ἀνθρωπότητος. Πολὺ περισσότερο μάς φαίνεται ὅτι ἀναπόσπαστα εἶναι δεμένο μὲ τὴν ἐννοίαν τῆς ἀνθρώπινης παρουσίας ἓνα κτῆμα — ἔστω ἀκόμα καὶ τὸ πιὸ περιορισμένο — ἀπὸ ὁποιαδήποτε ἀντικείμενα πολιτισμοῦ (ἐργαλεῖα) καὶ θεσμοὺς (κοινωνικὲς

1. Σὰν βασικὰ ἔργα γιὰ τὴν παρούσα μελέτη μποροῦν νὰ ἀναφερθοῦν τὰ παρακάτω: Κ. Α. Schmid καὶ G. Maur, Ἱστορία τῆς ἀγωγῆς, I τόμ., Ἡ προχριστιανικὴ ἀγωγή, Stuttgart, Cotta, 1884.—W. Wundt, Ψυχολογία τῶν λαῶν, X. τόμ., Leipzig, Reissland, 1925.—E. Kriek, Συστήματα παιδείας τῶν πολιτισμένων λαῶν, Leipzig, Quelle und Meyer, 1927.—W. D. Hambly,

μορφές). Από την άλλη μεριά μπορούμε να υποθέσουμε, ότι κάθε πολιτιστική κατάκτηση, είτε πρωταρχικό επίτευγμα είτε κατοπινή βελτίωσή του, σε όλες τις περιοχές δημιουργίας του πολιτισμού μόνο σε ένα χωριστό άτομο οφείλει την πρώτη της υπόσταση (Koppers) (1). Πρέπει δηλαδή να υπήρξε κάποτε σε όλες τις περιοχές μια κατάσταση, όπου κάθε τι από αυτά που λέμε «αντικείμενα πολιτισμού» (μια πλατιά έννοια που περιλαμβάνει όχι μόνο αυτότελη αντικείμενα αλλά και τυποποιημένες λειτουργίες και οργανωμένες κοινωνικές μορφές που μεταβιβάζονται με την παράδοση) και που σημαίνουν την παρουσία και τη διάρκεια ενός πολιτισμού, να μην είχε ακόμα εμφανισθή. Και όμως αυτή η αντίνομία, καθώς μου φαίνεται μπορεί να λυθῇ και μάλιστα με τὸν ακόλουθο συλλογισμό. Εάν θὰ ἔπρεπε νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι ὅλες οἱ κατακτήσεις τοῦ πολιτισμοῦ ἔχουν προέλθει ἀπὸ πρωταρχικά ἐπιτεύγματα ἑνὸς ὠρισμένου ατόμου, τότε εἶναι δυνατόν νὰ υποθέσουμε, ὅτι ὁ ἀρχέγονος πρῶτος προικισμὸς τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἦταν ἓνα κτῆμα ἀπὸ ἀντικείμενα πολιτισμοῦ (δηλαδή ἀπὸ ἀντικειμενοποιήσεις τοῦ πνευματικοῦ στοιχείου σὲ ὕλική μορφή διαρκείας) ἀλλὰ πῶς σωστά ἓνας προικισμὸς μὲ π ρ ο θ έ σ ε ι ς π ο λ ι τ ι σ μ ο ὦ, δηλαδή μὲ ἐσωτερικὲς ὁθήσεις καὶ ἱκανότητες στὸ νὰ μπορῇ νὰ διερευνᾷ γεγονότα ποὺ ἀντιμετωπίζει καὶ μὲ μιὰ πρακτικὴ νοητικὴ ἐνέργεια νὰ τὰ λύνη. "Οχι ὅμως μονάχα αὐτό, ἀλλὰ νὰ εἶναι καὶ σὲ θέση νὰ συγκρατῇ τέτοιες ἐνέργειες σὰν πείρα, νὰ μπορῇ νὰ ἐποικοδομῇ καὶ νὰ τελειοποιῇ, δηλαδή μὲ συνειδητὴ σκέψη νὰ μαθαίνει. "Όταν τώρα μιὰ τέτοια πορεία ἐνέργειας συγκρατεῖται σὲ μιὰ ὠρισμένη μορφή καὶ πάντα ἐπαναλαμβάνεται σὲ κατὰ προσέγγιση ὅμοια μορφή χωρὶς νὰ χάσῃ τὴ βασικὴ ἰδιότητα της, τότε πᾶς ἐπιτρέπεται νὰ μιλάει κανεὶς γιὰ «ἀντικειμενοποίηση ἑνὸς πνευματικοῦ στοιχείου σὲ ὕλική μορφή διαρκείας» δηλαδή γιὰ τὴν ἐπινόηση ἑνὸς ἀντικειμένου πολιτισμοῦ. "Όταν μιὰ τέτοια ἐνέργεια, ἀκολουθώντας τὴν ἰδιόρρυθμὴ ἀπαίτηση ποὺ τῆς εἶχε τεθῇ, ὡδηγοῦσε στὸ μετασχηματισμὸ ἑνὸς φυσικοῦ ἀντικειμένου, ἔφτανε δηλαδή στὴ διαμόρφωση ἑνὸς ἔργου, τότε πᾶς εἶχε δημιουργηθῇ ἓνα ἀντικείμενο πολιτισμοῦ στὴν πῶς οἰκεία σὲ μᾶς μορφή τοῦ α ὕ τ ο τ ε λ ο ὦ ς ἀ ν τ ι κ ε ι μ έ ν ο υ. "Η ἐξελικτικὴ πορεία τῆς ἐπινόησης ἀρχίζει μὲ τὴν πρωταρχικὴ ἐκείνη λύση ποὺ δίνεται στὴν ἀντιμετώπιση ἑνὸς γεγονότος, περνάει σὲ μιὰν ἄμεση μεταβατικὴ ἐνέργεια καὶ πᾶν ὅς αὐτὸ τὸ δρόμο ὁλοκληρώνεται ἓνα πολιτιστικὸ δημιούργημα ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα αὐτοτελὲς ὕλικὸ ἀντικείμενο ἢ μιὰ τυποποιημένη λειτουργία. "Εάν μιὰ τέτοια δημιουργία ἀπλωθῇ μὲ τὸν πολλαπλασιασμὸ ὁμοιοπροθετικῶν ἐπινοήσεων καὶ τῶν προϊόντων τους καὶ ξεχωρίσῃ μὲ τὴν ἐνιαίαν ἐργασία μιᾶς ομάδας ἀνθρώπων, γίνῃ δηλαδή μιὰ κλειστὴ καὶ αὐστηρὰ ὁροθετημένη περιοχή δημιουργίας μὲ τοὺς ἰδιόρρυθμους κανονισμούς της, τοὺς ἀποκλειστικὰ εἰδικευμένους ἐκτελεστὰς καὶ ὑπεύθυνους ἐκείνης τῆς δραστηριότητος, τότε ἐπιτρέπεται νὰ μιλάμε γιὰ ἓνα π ο λ ι τ ι σ τ ι κ ὸ θ ε σ μ ὸ.

Πρόθεση, ἐπινόηση καὶ θεσμὸς μπορούμε νὰ διακρίνουμε (2) σὲ ὅλες τὶς περιοχές τῆς δημιουργίας τοῦ πολιτισμοῦ, μὲ τὴν ἐναλλαγὴ φυσικὰ ποὺ προσφέρει ἡ ποιικι-

λία τῶν ἀντικειμένων τῶν προθέσεων, τῶν μορφῶν τῆς ἐνέργειας καὶ τῶν προϊόντων τῆς δημιουργίας. "Ετσι μπορούμε νὰ παραδεχτοῦμε, ὅτι στὴν περιοχή τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἐργαλείων οἱ ἐφευρέτες καὶ τῶν πῶς πρώιμων λίθινων ἐργαλείων εἶχαν τὴν πρόθεση τῆς σκέψης γιὰ ἐργαλεῖα καὶ μιὰν ἀντίστοιχη ὀρθολογιστικὴ-αιτιολογικὴ ἐνέργεια ὅχι ἀλλιώτικη ἀπὸ ἐκείνη τῶν σημερινῶν ἀνθρώπων (1). Κάθε βῆμα δημιουργίας ἐργαλείων, ἀπὸ τὴν πῶς ἀπλὴ τεχνικὴ τοῦ χτυπήματος καὶ τῆς κοπῆς ὡς τὰ πρῶτα διαμορφωμένα λίθινα αἰχμηρὰ ἐργαλεῖα καὶ πελέκεις καὶ τὴν κατοπινὴ ἐξέλιξή τους σὲ εἰδικὰ ἐργαλεῖα, μπορεῖ νὰ κριθῇ σὰν μιὰ ἐ π ι ν ὴ σ η, ἐνῶ ἀπὸ τὸ χρονικὸ σημεῖο ποὺ ἀρχίζει ἡ εἰδίκευση γι' αὐτὸ ἑνὸς ὠρισμένου κύκλου προσώπων μπορούμε νὰ μιλάμε γιὰ τὸ θ ε σ μ ὸ τ ῆ ς χ ε ι ρ ο τ ε χ ν ί α ς (2). Τὸ ἴδιο μπορούμε νὰ παραδεχτοῦμε καὶ στὴν περιοχή τοῦ κοινωνικοῦ πολιτισμοῦ μιὰ πρόθεση τῆς «ἐλεύθερης ἀμοιβαίας βοήθειας ποὺ ἐξαρχῆς συνδέεται μὲ τὴ συμβίωση τῶν ἀνθρώπων» (Wundt (3)). Αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ σχετικὴ διάρκεια ὁδηγεῖ στὴν ἐπινόηση ἑνὸς κοινωνικοῦ πλάσματος, σὲ μιὰ «τοπικὴ ομάδα». Μέσα ἀπ' αὐτὴν τὴν «τοπικὴ ομάδα», ὅταν στρεωθῇ καὶ στὶς σχέσεις της διατηρῇ ὠρισμένους κανόνες (ἦθη), ξεπηδᾷ ὁ θεσμὸς τῆς πρώιμης μορφῆς τῆς πολιτείας (4). Τὸ ἴδιο πάλι μπορούμε νὰ δεχτοῦμε καὶ γιὰ τὴν ἀρχέγονη κατάσταση τῆς ἀνθρωπότητος μιὰ ἄμεση π ρ ὶ θ ε σ η γ ι ᾶ γ ν ὴ σ η (ἀκόμα χωρὶς τὴν πρόθεση τῆς χρήσης, κάτι παράλληλο μὲ τὸ χαρακτηρὰ «τῆς περιέργειας» τῶν παιδιῶν) ποὺ ὁδηγεῖ σὲ ἐπινόησεις στὸν τύπο γνώσεων ποὺ συγκρατοῦνται καὶ σὲ ὠρισμένη μορφή μεταβιβάζονται. "Απὸ αὐτό, βέβαια σὲ πολὺ μεταγενέστερη ἐποχὴ τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, ἀναπτύχθηκε ὁ θ ε σ μ ὸ ς τ ῆ ς ἐ π ι σ τ ῆ μ η ς.

2. Ἀνατροφή, Διαπαιδαγώγηση, Διδασκαλία. Ἡ παιδαγωγικὴ πρόθεση ἀναπτύσσεται ἀπὸ τὰ τρία κίνητρα, τῆς ἀ ν α τ ρ ο φ ῆ ς, τῆς δ ι α π α ι δ α γ ῶ γ η ς καὶ τῆς δ ι δ α σ κ α λ ί α ς (5). "Όλα αὐτὰ φτάνουν μὲ τὶς ρίζες τους κάτω στὸ φυσιολογικὸ «εἶναι» τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτὸ μπορεῖ κανεὶς νὰ μιλάει βέβαια γιὰ βιολογικὰ θεμέλια τῆς Ἀγωγῆς. Δὲν μπορεῖ ὅμως τὶς ἀπαρχές τῆς ἀνθρώπινης ἀγωγῆς νὰ τὶς ἐξομοιώσῃ μὲ αὐτὰ τὰ ἴδια καὶ νὰ ζητᾷ νὰ τὶς ἰδῇ μόνο μέσα σ' αὐτά. Πολὺ περισσότερο ἡ ἀνθρώπινη ἀγωγή, ὅπως καὶ ὅλη ἡ πολιτιστικὴ δραστηριότητα, καθορίζεται ἀπὸ τὴν πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου ποὺ καὶ τὸ κοινωνικὸ καὶ τὸ πολιτιστικὸ στοιχεῖο περιλαμβάνει. "Ετσι ἡ ἀνατροφή στηρίζεται βέβαια στὸ φυσικὸ ἐνστικτὸ τῆς φ ρ ο ν τ ι δ α ς, στὴν εἰδικὴ τῆς ὅμως ἀνθρώπινη μορφή καθορίζεται ἀπὸ τὸ ἀξιοποιημένο πᾶς βασικὸ στοιχεῖο τῆς ἀγάπης τῶν γονέων πρὸς τὸ παιδί. Φυσικὰ αὐτὴ ἡ ἀξιοποίηση δὲν εἶναι ἀκόμα στραμμένη σὲ ἀντικειμενικὲς ἀξίες καὶ στὴν πραγμάτωση αὐτῶν. "Η φροντίδα, ποὺ ἀπὸ μέσα της ξεπηδάει τὸ κίνητρο τῆς ἀνατροφῆς, εἶναι βοηθητικὴ ἀγωγή, ἐξελικτικὴ βοήθεια. Τὸ παιδί ἀγαπιέται ἀπλῶς γιὰτὶ ὑπάρχει ἐκεῖ. Γι' αὐτὸ μπορεῖ νὰ χαρακτηρίσῃ κανεὶς ἐκείνη τὴν ἀγάπη τῶν γονέων πρὸς τὸ παιδί σὰν μιὰ ἀγάπη ἀσύνειδη («χωρὶς λογικὴ θεμελίωση»), σὲ ἀντίθεση πρὸς τὴ συνειδητὴ καὶ βαθυστόχαστη ἀγάπη ποὺ δοκιμάζει ὁ παιδαγωγ-

1. Koppers, σελ. 105.

2. "Ο Pittioni (σελ. 62) μιλάει γιὰ «ἐργαστήρια λατόμων», ὁ Koppers «γιὰ καλλιτέχνες τῶν ὑστεροπαλαιολιθικῶν ἰχνογραφημάτων τῶν σπηλαίων» (The «Sketch Book» of an Aurignacian artist, Man, 1950, σελ. 132).

3. Wundt, σελ. 181.

4. A. Knabenhans, Ἡ πολιτικὴ ὁργάνωση τῶν ἰθαγενῶν Αὐστραλῶν, Studien zur Ethnologie und Soziologie, τ. 2, Berlin, 1919, σελ. 31. W. Koppers, Οἱ παλαιότερες μορφές τῆς Πολιτείας, 14ο Διεθνὲς συνέδριο Κοινωνιολογίας, Roma, Società Italiana d. Sociologia, 1950, SA, σελ. 5 κ.εξ.

5. R. Meister, Ἡ θέση καὶ ἡ λειτουργία τοῦ νηπιαγωγείου μέσα στὸ σύστημα Ἀγωγῆς, μέσα σὲ: «Gegenwartsfragen der Kindergartenziehung», ἐκδ. A. Niegl, Wien 1950, 318 κ.εξ.

Ἀρχὲς ἀγωγῆς ἀνάμεσα στοὺς πρωτόγονους λαοὺς, London, Macmillan and Company, 1926.—Anton Mairon, Μία ἐρευνα γιὰ τὴν ἀγωγή στοὺς πρωτόγονους λαοὺς τῶν κατωτέρων κυνηγῶν καὶ συλλογῶν, Steyl, Missionsdruckerei, 1928.—L. Walk, Ἡ ἀγωγή στοὺς πρωτόγονους λαοὺς, σὲ: «Die Paedagogik der nichtchristlichen Kulturvölker, Handbuch der Erziehungswissenschaft V 1, München, 1934.—O. Menghin, Παγκόσμια ἱστορία τῆς λιθίνης ἐποχῆς, Wien, 1931.—R. Pittioni, Ἱστορικὴ πορεία καὶ προϊστορικὴ ὁρολογία, σὲ: Anzeiger der phil. hist. Kl. d. Oesterr. Akad. d. Wiss., 1950, σελ. 57.—W. Koppers, Ἡ ἱστορικὴ σκέψη στὴν ἐθνολογία καὶ ἡ ἐπιστῆμη τῆς θρησκείας, σὲ: Christum und die Religionen der Erde I, Wien, 1951. R. Meister, Ἡ διάρθρωση τοῦ πολιτισμοῦ κατὰ ζῶνες, σὲ: Wiener Zeitschr. f. Philosophie, Psychologie, Pädagogik, III τόμ. (1951), σελ. 164 καὶ ἐξ.—

1. Koppers, σελ. 102.

2. Meister, σελ. 190 κ.εξ.

γός για την καλή διεξαγωγή του έργου του και για την πλήρωση αντικειμενικής απαίτησης. Αυτή όμως ή αγάπη των γονέων προς το παιδί είναι, θα μπορούσε κανείς να τονίσει, το ουσιαστικό έργο της οικογένειας. Αυτή προσφέρει στο παιδί την απαραίτητη κατάσταση προστασίας. Ακόμα ή ίδια προσφέρει στο ἐνηλικιωμένο μέλος της μιὰ θέση, όπου κυριαρχεί ή αδιάκοπη απαίτηση της δοκιμασίας για την τεκμηρίωση των ικανοτήτων του και πού είναι το μέτρο της αναγνωρίσεως της αξίας του. Αλλά εκείνη ή «χωρίς λογική θεμελίωση» αγάπη των γονέων προς το παιδί είναι ακόμη και ή ρίζα της πρόθεσης της αγωγής για βοήθεια, της βοήθειας πού δίνεται σκόπιμα και ἐθελήμενα από τον παιδαγωγό και κάθε παιδαγωγικής αγάπης πού προορίζεται για το παιδί όχι πια απλά σαν παιδί αλλά σαν «τον μελλοντικό φορέα των αξιών της ανθρωπότητας» (Kerschensteiner (1)). Από αυτή τη παιδαγωγική αγάπη δέχεται κάθε αγωγή θερμή και καλωσύνη. Ένα ολοκληρωμένο σχήμα μᾶς παρουσιάζει την παιδαγωγική πρόθεση, αφού στηριχθῇ πρώτα και στα δύο άλλα βασικά κίνητρα, τῇ διαπαιδαγωγώγησιν (πού είναι ή προσαρμογή στην τάξη ζωῆς των κοινωνικών ομάδων, τῆς οἰκογένειας πρώτα, κατόπιν τῆς πατρίδας, τῆς φυλῆς, τῆς πολιτείας) και τῇ διδασκαλίᾳ (πού είναι ή μεταβίβαση πρώτα πρώτα των αναγκαιῶν για τῇ ζωῇ δεξιότητων, ἔπειτα τοῦ γνωστικοῦ κτήματος πού βρίσκεται πέραν από τὴν ἄμεση πρακτική ζωῇ, τῶν θρησκευτικῶν παραστάσεων και καθηκόντων, τελικά ὁλόκληρου τοῦ κτήματος τοῦ πολιτισμοῦ τῆς κοινωνίας πού μέσα της είναι προωρισμένη νὰ ζήση και νὰ μεγαλώσῃ ή νέα γενεά).

Όπως ή ἀνατροφὴ είναι τὸ βασικὸ κίνητρο τῆς οἰκογενειακῆς αγωγῆς, ἔτσι και ή διαπαιδαγωγώγησιν είναι τὸ βασικὸ κίνητρο τῆς ὁμαδικῆς (φυλετικῆς) αγωγῆς, ἐνῶ ή διδασκαλία ἐπικρατεῖ σ' ἐκείνους τοὺς θεσμούς, ὅπου ἕνα μεγαλύτερο κάπως σὲ ἔκταση ἀλλὰ κλειστὸ γνωστικὸ κτῆμα ἐνὸς ἀποκλειστικοῦ σ' αὐτὸ εἰδικευμένου κύκλου μεταδίδεται πρὸ πέρα, ὅπως σ τῇ χειροτεχνικῇ και τῇ ἱερατικῇ (θεραπευτοῦ μάγου) διδασκαλίᾳ. Ἄν και με αὐτὸ τὸν τρόπο κάθε μιὰ ἀπὸ τρεῖς προθέσεις, δηλαδή ή οἰκογενειακή αγωγή, ή ὁμαδική αγωγή ή μύηση και ή πρώτη ἐπαγγελματικὴ διδασκαλία, καθορίζονται ἀπὸ ἕνα κυρίαρχο κίνητρο, αὐτὸ δὲν θὰ πῇ, ὅτι ἀπὸ κάθε μιὰ ἀπὸ τρεῖς λείπουν και τὰ δύο ἄλλα κίνητρα. Πρὸ πολὺ ή οἰκογενειακή αγωγή, για μιὰ μακρὰ περίοδο ὁ μοναδικὸς παιδαγωγικὸς θεσμὸς τῆς ἀνθρωπότητος, πάντοτε ὡς ἕνα ὠρισμένο βαθμὸ ἀνταποκρίνεται στὴν ἀνάγκη τοῦ παιδιοῦ για ἐνταξὴ στὴν κοινωνικὴ ομάδα και στὴ διάπλαση τῶν ἠθικῶν ιδιοτήτων πού ἀπαιτοῦνται γι' αὐτό. Ἔτσι ἐμεῖς ἐδῶ δὲν θὰ ἔπρεπε, συμφωνώντας με τοὺς παλαιότερους ἐθνολόγους και ἱστορικοὺς τῆς αγωγῆς, νὰ υποθέσουμε στὴν ἀρχὴ μιὰ κατάστασιν, ὅπου δὲν ὑπῆρχε καμιὰ διαπαιδαγωγήσιν (2). Ὅμοια κατάφερνε ή οἰκογένεια φυσικὰ πάντοτε και τῇ μεταβίβαση τοῦ κτήματος τοῦ πολιτισμοῦ πού ὑπῆρχε σὲ κάθε ἐποχὴ ἔστω κι' ἂν αὐτὸ ἦταν πολὺ περιορισμένο. Ἐπίσης ἀπὸ τρεῖς μὴσεις και τρεῖς πρῶτες ἐπαγγελματικὲς μαθητεῖες δὲν ἔλειπε ή παιδαγωγικὴ αγάπη και ἀπὸ τὴν ἐπαγγελματικὴ διδασκαλία ή καλλιέργεια τῆς προσωπικότητος. Καὶ ή μύηση δὲν εἶχε μόνο τῇ διαπαιδαγωγώγησιν για ἔργο της ἀλλὰ και τὴν ἐπέκταση και τελειοποίησιν τῆς ἀπόκτησης γνώσεων πού εἶχε ἀρχίσει ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, ἐνῶ σὲ μεγάλο βαθμὸ εἶχε ἀπαγορεύσει νὰ γνωστοῦν και νὰ φωτιστοῦν ὅπωςδήποτε ἐκεῖνα πού ἀποτελοῦσαν τὴν ἰδιότυπη μυστικὴ παρχακαταθήκη της.

1. Georg Kerschensteiner, 'Η ψυχὴ τοῦ παιδαγωγοῦ και τὸ πρόβλημα τῆς μόρφωσης τῶν δασκάλων, Leipzig, Teubner 1921, σελ. 35.
2. Βλέπε παρακάτω σχετικὴν ὑποσημείωση.

3. Λανθάνουσα, Ἐξηρημένη και Αὐτοτελής αγωγή (1). Αὐτὸ πού λέμε γενικὰ Ἄγωγή παρουσιάστηκε ἀρχικὰ μέσα στὴν ὁμαλὴ κοινωνικὴ σχέση γονέων και παιδιοῦ με τὴν ἀπομίμηση τῶν πράξεων τῶν ἐνηλίκων ἀπὸ μέρους τῶν παιδιῶν, δηλαδή μιμητικὰ, με τὴν προσαρμογὴ στὸν τρόπο και στὴν τάξη ζωῆς τῶν ἐνηλίκων, δηλαδή ἀφομοιωτικὰ. Αὐτὴ τὴν κατάστασιν τῆς Ἄγωγῆς, ὅπου ή αγωγή δὲν παρουσιάζεται ἀκόμα καθαρὰ σὲ μιὰ κοινωνικὴ σχέση μεταξύ παιδαγωγούντων και παιδαγωγουμένων, διδασκόντων και διδασκομένων, μπορεῖ νὰ τῇ χαρακτηρίσῃ κανεῖς λανθάνουσα αγωγή. Μὰ και σ' αὐτὴ τὴν κατάστασιν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φανταστοῦμε τῇ μεταβίβαση χωρὶς τουλάχιστο εὐκαιρικὰς βοηθητικὰς ἐπεμβάσεις και διδακτικὰς ὑποδείξεις, δηλαδή χωρὶς ἕνα «ἐλάχιστο βαθμὸ συνειδητότητας» (Litt (2)). Ἔτσι ὅμως ἐμεῖς ἔχομε τὸ δικαίωμα νὰ μιλάμε πια για παιδαγωγικὴ πρόθεσιν και συνεπῶς για αγωγή. Τὴν ἔννοια πού ἐκφράζει αὐτὴ τὴν ἀρχικὴν κατάστασιν τῆς αγωγῆς τῇ χαρακτηρίσει ή θεωρία τῆς Ἄγωγῆς σὰν «ἐννοια τοῦ κατωτάτου ὁρίου τῆς αγωγῆς» ή σὰν «ἐθνολογικὴ ἔννοια τῆς αγωγῆς», ἐπειδὴ οἱ ἐρευνητὲς τῆς προϊστορίας και οἱ ἐθνολόγοι τῇ χρειάζονταν για νὰ διαπιστώνουν, ἐὰν σὲ μιὰν ὠρισμένην περίοδον τῆς προϊστορικῆς ἐξέλιξης ή μέσα σ' ἕναν πρόσφατο πρωτόγονο πολιτισμὸ μπορεῖ κάπως γενικὰ νὰ γίνεται λόγος για αγωγή. Κι' αὐτὸ ἔγινε για διάκρισιν ἀπὸ τὴν κανονικὴ ἔννοια τῆς αγωγῆς (3) πού περιέχει ὅλα τὰ γνωρίσματα πού ὁλοκληρώνουν τὴν τέλεια αγωγή και πού μ' αὐτὸ μᾶς καθορίζει τῇ φύσιν τῆς αγωγῆς, πῶς αὐτὴ πρέπει νὰ εἶναι. Ὅταν τέτοιες ἐπεμβάσεις και ὑποδείξεις διαμορφώνονται σὲ μόνιμα σταθεροποιημένες μεθόδους, τότε πρόκειται, με τὸ πνεῦμα τῆς ἀρχικῆς διάκρισης πού ἔγινε παραπάνω, για παιδαγωγικὴ ἐπινόησιν. Ὅταν μιὰ τέτοια ἐνέργεια πραγματοποιεῖται μέσα σὲ μιὰ διαρκὴ κοινωνικὴ σχέση παιδαγωγούντων και παιδαγωγουμένων, διδασκόντων και διδασκομένων, ἐπάνω σὲ ἀντικειμενικὰς πραγματικὰς ἀξίες και με κατεύθυνσιν πρὸς τὴ μόρφωσιν σύμφωνα με ὠρισμένες μεθόδους και μέσα σὲ ὠρισμένες μορφές διοργάνωσης, τότε (ὅσο αὐτὴ ή κατεύθυνσιν πρὸς τὴ μόρφωσιν, δηλαδή ή παιδαγωγικὴ πρόθεση, κυριαρχεῖ μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἐνέργειαν) θὰ μιλήσῃ κανεῖς για ἕνα παιδαγωγικὸ θεσμὸ και για μιὰ κατάστασιν αὐτοτελοῦς αγωγῆς. Ὑπάρχει ὅμως και μιὰ τρίτη κατάστασιν τῆς αγωγῆς, ὅπου ἀλήθεια παρουσιάζονται ὅλα τὰ οὐσιαστικὰ γνωρίσματα ἐνὸς θεσμοῦ, ἀλλὰ ή παιδαγωγικὴ πρόθεσιν δὲν ἔχει τὴν κυρίαρχην θέση. Ἔτσι μπορεῖ νὰ εἰπῇ κανεῖς για ὠρισμένους μὴσεις τῆς νεολαίας, ὅτι δὲν εἶναι στὴν ἄμεση και κύρια σημασία παιδαγωγικοῦ θεσμοῦ (4), γιατί σ' αὐτὲς δὲν δεσπόζει ή παιδαγωγικὴ και κοινωνικὴ πρόθεση, ἀλλὰ ή ἐθιμοτυπία τῆς μαγικῆς λειτουργίας για τὴν μεταμόρφωσιν τοῦ μυσμένου σὲ γενάρχη. Κατὰ πόσον μέσα σ' αὐτὲς ἐπιτελεῖται και αγωγή, ἔχομε μόνο νὰ ποῦμε πῶς αὐτὴ εἶναι στενὰ προσκολλημένη στὴν ἄλλη περιοχὴ τοῦ πολιτισμοῦ, πού ἐδῶ λέγεται μαγικὴ-θρησκευτικὴ λειτουργία. Αὐτὴ τὴν κατάστασιν τῆς αγωγῆς μπορεῖ κανεῖς νὰ τῇ χαρακτηρίσῃ κατάστασιν τῆς ἐξηρημένης αγωγῆς.

Ὁ διαχωρισμὸς ὅμως ἀνάμεσα στὴ λανθάνουσα, ἐξηρημένη και

1. Αὐτὲς τρεῖς μορφές τις ἔχω ἐκθέσει για πρώτη φορὰ στὴν πραγματεία 'Ἐνα βλέμμα γύρω στὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας τῆς παιδαγωγικῆς» μέσα σὲ: «Festschrift des Gymnasiums Znaim», 1924, σελ. 63 κ.ἐξ.
2. Th. Litt, 'Η μεθοδικὴ τῆς παιδαγωγικῆς σκέψης, μέσα σὲ: Kantstudien, 26 τόμ. (1921) σελ. 35 κ.ἐξ.
3. Για τὴν «ἐννοια τοῦ κατωτάτου ὁρίου αγωγῆς» πού ἔχει διατυπωθῇ ἀπὸ μένα, πρβ. R. Meister, 'Η παιδαγωγικὴ σὰν ἐπιστήμη, τεχνικὴ και πράξις, μέσα σὲ: Internationale Zeitschrift für Erziehungswissenschaft, ἔτος IV (1947), σελ. 24.
4. Ἐπίσης σὸν Walk, σελ. 67· ἐξαρτῶν μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια τὴν μύση ἀπὸ τὴν ἱεροτελεστία τῆς ἐνηλικίωσης.

αὐτοτελή κατὰστασις ἁγωγῆς ἰδὲν ἐννοεῖται μὲ τὸ πνεῦμα μιᾶς διαβάθμισης, ὅπως τόσο πολὺ προτιμοῦσε ἡ παλαιότερη Ἑθνολογία. Τὸ μόνον ποὺ μπορούμε νὰ ποῦμε εἶναι, ὅτι ἡ λανθάνουσα κατὰστασις τῆς ἁγωγῆς γενικὰ καὶ ἀκόμα καὶ σὲ κάθε χωριστὴ περιοχὴ τῆς ἁγωγῆς, προηγούμενὰν ἀπὸ τὴν καθιερωμένην σὲ θεσμὸ κατὰστασις τῆς αὐτοτελοῦς ἁγωγῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐμεῖς οἱ σημερινοὶ πολιτισμένοι ἄνθρωποι μαθαίνουμε ἀφομοιωτικὰ πολλὰ πράγματα, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἓνα μεγάλο μέρος ἀπ' αὐτὰ ποὺ λέμε τρόπους ζωῆς καὶ κοινωνικὰ ἔθνη. Μορφές ἐξηρητημένης ἁγωγῆς βρίσκονται καὶ μέσα στοὺς ἱστορικοὺς πολιτισμοὺς, ὅπως τὸ ἴδιο καὶ μέχρι σήμερα. Ἔτσι μπορεῖ κανεὶς τὴ στενὴ προσκόλλησιν ὁλόκληρης τῆς σπαρτιατικῆς ἁγωγῆς τῶν ἀγοριῶν καὶ τῶν ἐφήβων νὰ τὴ χαρακτηρίσῃ ἐξήρητημένη. Καὶ ἡ ἁγωγὴ ποὺ ἀσχεῖται σήμερα μὲ τὰ σπὸρ ἢ μὲ τὰ πολιτικὰ κόμματα, εἶναι ὁλοφάνερα ἐξήρητημένη. Μάλιστα καὶ αὕτη τὴν ἴδια τὴν κρατικὴν καὶ ἐκκλησιαστικὴν ἁγωγὴν μπορεῖ νὰ τὴ χαρακτηρίσῃ κανεὶς ἐξήρητημένη, ὅταν ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Ἐκκλησία δὲν τὴν ἀναθέτουν στὸ Σχολεῖο ἀλλὰ τὴ χορηγοῦν μὲ ἰδιαίτερους ὀργανισμοὺς καὶ προγράμματα ποὺ στηρίζονται μόνον σὲ κείνη ποὺ καθορίζει τὴν Πολιτεία ὡς διοικητικὴ κοινότητα καὶ τὴ Θρησκεία ὡς κοινότητα σωτηρίας.

RICHARD MEISTER

Μετάφρ. Κ. Γ. Κаланτζή

(Ἀκολουθεῖ)

Ἡ ΦΥΣΙΟΛΑΤΡΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΜΥΣΤΙΚΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΥ (II) *

VI. Συμφιλιωτὴς τοῦ φυσικοῦ καὶ τοῦ πνευματικοῦ κόσμου ἀποβαίνει μέσα στὸν πανθεῖσμό του ὁ Σικελιανός. Πάντοτε βλέπει μπροστά του τὴ μεγαλειώδη εἰκόνα τῆς δημιουργίας. Τὸν θεό, ὅπως οἱ πανθεῖστες, τὸν ἀνακαλύπτει μέσα στὴ Φύση :

*Γυνὴ σου δέεται ἡ ψυχὴ, Δημιουργέ, μὲ μόνον
τὴν ἀπλαστὴ φωνή,*

*ποὺ πρὶν στὴ σάρκα μου νὰ μπῇ, στὸ κόρφο σου — ὡς τζιτζίκι
κρυμμένο στὴν ἑλιά —
βουλὴ δική σου χτύπαι στὴν καρδιά μου. . .*

(«Προσευχὴ»)

Ἄς μὴ νομιστῇ ὅμως ὅτι ὁ Σικελιανὸς βλέπει τὴν ἐνότητα αὐτὴ τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου κατὰ τὴν ἀποψη ἐνὸς ὀρισμένου φιλοσοφικοῦ συστήματος. Γιατὶ ὑπάρχουν διάφορα εἶδη πανθεῖσμου, ἀφοῦ τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα διαφορετικὰ δρῶν τὴν ἐνότητα τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου. Δὲν μπορούμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ πανθεῖσμος τοῦ Σικελιανοῦ εἶναι ἀκριβῶς ὁ ἴδιος, ἀν καὶ ἔχῃ πολλὰ σχέσεις, μὲ τὸν ἐνίζοντα πανθεῖσμό τοῦ Σπινόζα, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ τὸν θεὸ ὅχι ὡς πρόσωπο ἀλλὰ ὡς ἕμμη οὐσία τῶν πραγμάτων, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν οὐσία του, καὶ αὐτὸ γίνεται ἀπὸ ἀνάγκη λογικὴ καὶ μαθηματικὴ. Πολὺ περισσότερο δὲν μπορεῖ νὰ συσχετιστῇ ὁ πανθεῖσμος τοῦ ποιητῆ μὲ τὸν ἐντελῶς φυσιοκρατικὸ πανθεῖσμό τοῦ Χαϊνκελ, ποὺ φτάνει στὴν ἀκρότητα νὰ θεωρῇ τὴν ψυχολογία ὡς κλάδο τῆς φυσιολογίας καὶ ἀρνεῖται τὴν ὑπαρξὴ θεοῦ καὶ τὴν ἐλευθερία τῆς βουλήσεως. Ὅμως ἀπὸ τὸν Σπινόζα κρατεῖ ὁ Σικελιανὸς τὴν ἔνωση πνεύματος καὶ σώματος, ὅπου τὸ πνεῦμα τίθεται ὡς «νοούμενον» καὶ τὸ σῶμα ὡς «ἐκτεταμένον».

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενον τεῦχος μας, σελ. 18.

Τὸν ἐνδιαφέρει, ἐξ ἄλλου, καὶ ἀπὸ τὸν νοητικὸ πανθεῖσμό τοῦ Ἑγέλου τὸ γεγονός ὅτι ἡ φιλοσοφία του εἶναι φιλοσοφία τῆς Φύσεως καὶ φιλοσοφία τοῦ πνεύματος. Κι' ἀπὸ τὸν βουλητικὸ πανθεῖσμό τοῦ Σοπενχάουερ δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἀπορρίπτῃ τὴν κοσμολογία του ποὺ ἀποκλείει τὴ θεολογία, ἀφοῦ μάλιστα δὲν ἀναχωρεῖ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, ὅπως ἔκαναν οἱ Ἑλεάτες καὶ ὁ Σπινόζα. Ὁ πανθεῖσμος τοῦ Σικελιανοῦ δὲν ἄγει στὴν ἀθεΐα.

Ἀπὸ τοὺς δύο τύπους πανθεῖσμου κατὰ τὴν ἐννοια τῆς ἐξελιξέως, δηλαδὴ τὸν ὀντολογικὸ καὶ τὸν γενετικὸ, συγγενέστερος πρὸς τὸν Σικελιανὸν εἶναι ὁ ὀντολογικὸς — τῶν Ἑλεατῶν καὶ τοῦ Σπινόζα. Γιατὶ, ὅπως καὶ γιὰ ἐκείνους, ἔτσι καὶ γιὰ τὸν Σικελιανὸν τὸ πλῆθος τῶν ὄντων εἶναι ἔκφρασις τῆς ἐνότητος τοῦ θεοῦ. Ὁ Παρμενίδης καὶ ὁ Ζήνων ἐκήρυξαν ὅτι τὸ πᾶν ἀποτελεῖ ἓνα ὄν, ποὺ γίνεται ἀντιληπτὸ μὲ τὴ νόησιν. Τὸ σύνολο τῶν ὄντων, δηλαδὴ τὴν ἀποτελεσμένη Φύση, ὁ Σπινόζα τὴν εἶδε ὡς θεό. Στὴν ποίησιν τοῦ Σικελιανοῦ ἡ ἀποψη τοῦ Σπινόζα ὅτι ἡ τάξις καὶ ἡ σύναψις τῶν ἰδεῶν εἶναι ἡ ἴδια τάξις καὶ σύναψις τῶν σωμάτων, βρίσκει βαθεῖαν ἀπήχησιν.

Αὕτη τὴ λεπτὴ καὶ καθαρὴ αἴσθησις, ποὺ δὲν ἀποστέρει τὸ βασιλεῖο τῆς ὕλης καὶ τοῦ πνεύματος καὶ ποὺ θεωρεῖ τὸν ἄνθρωπο κρᾶμα τῶν δύο, μᾶς τὴ δίνει ὁ Σικελιανὸς σὲ πολλοὺς στίχους του. Ἐκεῖ μιλάει γιὰ σῶμα καὶ πνεῦμα, μὲ τὴ σύλληψιν τοῦ ὅλου :

*Χῶμα λευκαδίτικο,
πρωτόχωμα,
τιτάνια ζύμη τοῦ κορμιοῦ μου,
τοῦ ἴδιου μου ἀκοίμητου μυαλοῦ.*

(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

*Τ' ἀγέρι τῆς αὐγῆς ἐγύριζε, ὅμοια δαχτυλίδι,
τὰ μαλλιά μας καὶ τοὺς στοχασμοὺς.*

(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

*Ἡ ψυχὴ σφίγγει τὴ ζωὴ, σὰ σπάθα
ἀπ' τὴ λαβή.*

(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

Ψυχὴ, στοιχεῖο μέσ' στὰ στοιχεῖα, ξεχύθη ἀπ' τὸ κορμί μας.

(«Πάσχα τῶν Ἑλλήνων»)

*... ἐκεῖ ποὺ ἡ ἀρτηρία
ἐνπνέει τὴν ἀρτηρία, ἡ φλέβα ἀνάβει
τὴ φλέβα, ὁ νοῦς τὸ νοῦ, καὶ ἀπὸ τὸν ἕνα
παλμὸς ὁ αἰχμάλωτος θεὸς ξεσπάει
τὴν πυρκαϊὰ στὰ φρένα μας, τὴν ἄγια
τὴν πυρκαϊὰ ποὺ καταλεῖ καὶ πλάθει
τὶς θεῖες Μορφές καὶ τὰ Ἔργα.*

(«Διῆλι»)

*Ἡ τρισβαθὴ γνώμη
τώρα ἀντρίζει βαθιὰ τὰ ἥπατά μου.*

(«Ἀλαφροῖσκιωτος»)

*... ἡ ἀνάπνια, ποὺ ὅλα πιά τὰ σμίγει σ' ἕνα,
ψυχὴ καὶ σῶμα, αἷμα καὶ πνεῦμα...*

(«Ὁ Διθύραμβος τοῦ Ρόδου»)

Ὁ θεός, ὁ κόσμος καὶ ὁ νοῦς, ποὺ ὑπῆρχαν γιὰ τὸν Καρτέσιο, ὅμοια βρίσκονται καὶ στοῦ Σικελιανοῦ τὴν ποιητικὴ ἐμπνοή. Πηγὴ βεβαιότητος θεωρεῖ τὸν θεό : τὴν ἀπόλυτη οὐσία. Ἡ παρουσία τοῦ νοῦ, τῆς σκέψεως στὴν ποίησιν τοῦ Σικελιανοῦ γίνεταί σ' ἐμᾶς αἰσθητὴ μὲ τὶς ἀναφωνήσεις του κάθε φορά. Ὁ ποιητὴς μὲ ἐνάργεια μᾶς βεβαιώνει :

Ὁ νοῦς μεγάλωνε...
πέρα ἀπὸ τὸ μέτρο τῶν ἀνθρώπων.
(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

Ἐναστros μου ναι ὁ στοχασμός.
(«Διθύραμβος»)

Ἡ σκέψη μου εἶναι πράξη.
(«Δελφικὸς Λόγος»)

Ἡ κάθε σκέψη μου σκοπός.
(«Δελφικὸς Λόγος»)

Καὶ ιδέες· ἡ σκέψη ἀμίλητη καὶ ἀπέραντη.
(«Δελφικὸς Λόγος»)

... ἀπὸ τὴ σκέψη μου σκαμμένη
τραγὴ δαχτυλιδόπετρα τοῦ Λόγου.
(«Γράμματα»)

Ὁ πανθεῖσμός τοῦ Σικελιανοῦ σὲ κάποιες στιγμὲς τῆς ποιήσεώς του μεταπίπτει στὴ μονοθεΐα. Τὴ στροφή αὐτὴ εἶναι φυσικὸ νὰ τὴ δοκιμάζῃ ὁ Σικελιανός, ἀφοῦ δὲν ξεκινᾷ ὑποταγμένος σ' ἓνα φιλοσοφικὸ σύστημα ὡς ὁπαδὸς χωρὶς παρέκκλιση, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη ἀφόρμηση τοῦ ποιητῆ. Ἐδῶ προστίθεται τὸ ἀκένωτο θρησκευτικὸ συναίσθημα τοῦ ποιητῆ :

Ἡ ψυχὴ τοῦ κάθε ἀνθρώπου κρύβει ἀέριο
μέσα της θεό.
(«Ὁ Δαίδαλος στὴν Κρήτη»)

VII. Ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ὁ ἄνθρωπος θὰ ζητήσῃ νὰ ἀναχθῇ πρὸς τὴν ἀληθινὴ ἐπίγνωση τοῦ πραγματικῶς ὄντος καὶ πρὸς τὴν ἄμεση ἐπαφὴ μὲ τὸ θεῖο, εἰσάγεται στὸν μυστικισμό. Ἡ ἀναζήτηση αὐτὴ εἶναι φιλοσοφική. Γιά τὸν ποιητὴ εἶναι διάθεση ποιητική. Ὁ Ε. Π. Παπανούτσος («Ὁ ποιητὴς Σικελιανός», ἐφημ. «Τὸ Βῆμα» 28 Ἰουνίου 1951), ἀφοῦ ἐτόνισε ὅτι μέσα στὸν Σικελιανὸ «ἐσφυζε μιά πλούσια φλέβα ζωῆς» καὶ ὅτι «ἡ ποίησή του ἦταν ἓνα ξέσπασμα καὶ ξεχείλισμα ζωῆς» καὶ ἀφοῦ μίλησε γιὰ «εὐφορία καὶ ἔνταση», προσδιώρισε τελευταῖα : «Μιά χορδὴ μυστικισμοῦ ὑπάρχει καὶ δονεῖται μέσα στὸν ἄνθρωπο Σικελιανὸ καὶ στὴν πνευματικὴ του ἔκφραση». Καὶ ὁ Κ. Θ. Δημαρᾶς («Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας», σελ. 426), ἀφοῦ ἐβεβαίωσε ὅτι «ὁ κόσμος τῶν αἰσθήσεων παρέχεται ὅχι μόνο ὑποκειμενικὰ ἀλλὰ καὶ ἀντικειμενικὰ μὲ θαυμαστὴ περιγραφικὴ ικανότητα» στὸν Σικελιανό, διαπίστωσε ὅτι «μαζὶ ὅμως προχωροῦμε βαθιὰ καὶ στὸν μυστικὸν κόσμο».

Ἐγνωρίσαμε, ἀπὸ στίχους ποὺ παραθέσαμε πρωτότερα, τὸν Σικελιανὸ ὕμνητὴ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, καθὼς μάλιστα τὸν ἀπεικονίζει στὰ ποιήματά του μὲ ἀκατανάλωτο τὸν ἔρωτα τῆς ζωῆς. Ὑπάρχουν ὅμως ἄλλοι στίχοι τοῦ Σικελιανοῦ — καὶ δὲν εἶναι λίγοι — ποὺ φανερώουν τὸν ποιητὴ καθὼς τρέπεται πρὸς τὴ σύλληψη τοῦ υπεραισθητοῦ καὶ τοῦ ἀπρόσιτου στὶς ἀνθρώπινες αἰσθήσεις καὶ στὴ διάνοια. Στους στίχους αὐτοὺς ἔχουμε κατάδυση στὰ βάθη τοῦ συναισθήματος, τάση γιὰ ἔνωση μὲ τὸ θεῖο. Ὁ ποιητὴς μοιάζει σὰ νὰ θέλῃ νὰ ἐποπτεύσῃ καὶ ὅσα ξεπερνοῦν τὴν αἴσθηση καὶ τὴ διάνοια.

Μὲ πνευματικὴ ἐνόραση, μὲ καθολικὴ ποιητικὴ σύλληψη στρέφεται ὁ Σικελιανός πρὸς τὸ υπεραισθητό, ἐκεῖνο ποὺ ξεπερνᾷ τὴν ἀναλυτικὴ διάνοηση καὶ τίς αἰσθήσεις. Αὐτὸ τὸ υπεραισθητό τοῦ γίνεται πολλὰς φορὲς βύθιση, πνευματικὴ θέα. Ὁ ποιητὴς, ποὺ τόσο δόθηκε στὰ αἰσθητά, ἀγκαλιάζει τώρα μὲ τὴν ἐκσταση τὰ ὁράματα τῆς μεταφυσικῆς. Κάποιοι στίχοι του εἶναι τόσο χαρακτηριστικοί :

Μοῦ φάνηκε
ὅλος σὰν πνεῦμα ὁ οὐρανός.
(«Ἀλαφροῖσκιωτος»)

Τὸ ἀσφοδελῶνα,
τὴ σάρκα μου ἐπνευμάτωσες.
(«Ἀλαφροῖσκιωτος»)

Τὸ Πνεῦμα δὲν προσμένει,
ἀλλὰ φωτίζει ἐμπρὸς του ἐκεῖ τὴ δύσκολη στιγμή.
(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

Ὁ μυστικὸς κατέβασμά μου
ὡς τὴν ὑστερὴ ἀβυσσο τοῦ ἴδιου μου ἐαυτοῦ.
(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

Στους μυστικούς, πασίφωτους δομένους καθαρμούς.
(«Πάσχα τῶν Ἑλλήνων»)

Ἡ γνώση
πάντοτε ἀργὰ μετράει τὰ βήματά της,
μὰ ἡ προφητεία, σὰ λέαινα, μ' ἓνα μόνο
πήδημα φτάνει στὸν τρανὸ σκοπὸ της.
(«Σίβυλλα»)

Βουβὴ ἡ ψυχὴ μου καὶ σκορπᾷ σὰν τὸ χυμένο μῦρο
στὰ σιωπηλά, στὰ μυστικὰ διαστήματα...
(«Μήτηρ Θεοῦ»)

Κλώθει ἡ ψυχὴ σὰν τὸ πουλὶ μέσ' στὴ φωλιά...
(«Μήτηρ Θεοῦ»)

Ψυχὴ, ποὺ θεῖες σὲ ζώσανε δυνάμεις σιωπηλές.
(«Πάσχα τῶν Ἑλλήνων»)

... στῆς ἀφθαρσίας τὸ πέλαγος, ποὺ ὅλη ἡ ψυχὴ εἶναι πράξη.
(«Δελφικὸς Λόγος»)

VIII. Ὁ μυστικισμός τοῦ Σικελιανοῦ στους στίχους του παίρνει διαφορετικὴ κάθε φορὰ μορφή, χαραχμένος ἀπὸ ἀνόμοιες τάσεις, ποὺ τίς συνενώνει ὁ ποιητὴς σὲ μιὰ πίστη. Ἐγγράφη ὁ ἴδιος : «Πιστεύω ἀπόλυτα πὼς κάθε ποιητὴς, ποῦναι ἄξιός τοῦ ὀνόματος, φέρνει μαζὶ τοῦ ἐρχόμενος στὸν κόσμον, κάποια δόση μοίρας μεταφυσικῆς καὶ ψυχικῆς» (περ. «Νέα Ἑστία», τόμ. 35, 1944, σελ. 328). Ἡ μεταφυσικὴ ἐπιζητεῖ τὴ λύση τοῦ ὀντολογικοῦ, τοῦ θεολογικοῦ καὶ τοῦ ψυχολογικοῦ προβλήματος. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ δεύτερο, ἡ θρησκευτικότητά τοῦ Σικελιανοῦ ἐνῶ κάποτε κατευθύνεται σὲ μιὰ θρησκεία, ἔπειτα σὲ ἄλλη, στὸ τέλος κατασταλάζει στὸν θεὸ ὅλων μαζὶ τῶν θρησκειῶν.

Ἔτσι, θὰ ἰδοῦμε ζωντανεμένες ἀπὸ τὸν Σικελιανὸ τίς μυστηριακὲς τελετὲς τῆς Ἐλευσίνας καὶ τὴ μετάληψη τοῦ ἀρχαίου ποτοῦ, τοῦ κυκεῶνα :

Παλιὸ ἱερὸ ποτό,
κυκεῶνα...
... ὃ μυρωδιὰ ὅλων τῶν καρπῶν μαζὶ,
τῶν σπόρων ὅλων ὃ χυμὸ.

Ἱερὴ Ἐλευσίνα
ἦπια στεγνὸς τὸ ἄδρὸ ποτό σου,
καὶ ἡ ζωὴ πλημύρισε βαθιά μου
σ' ἀκρὴ ἀπαντοχῇ.
(«Πρόλογος στὴ Ζωή»)

Ἄλλοτε στρέφεται στὸν Ὀρφικὸ μυστικισμό, κι' ἔχουμε αὐτὲς τὲς λέξεις τοῦ πρώτου Κορυφαίου πρὸς τὸν Ὀρφέα :

Κύριε, σ' ἀκοῦμε. Ἐσὺ μᾶς τό 'πες πάντα :
Τὸ μάτι μεγαλώνει στὸ σκοτάδι,
κι' ἡ ἀκοή στὴ σιωπή. Κι' ἐσὺ τὸ ξέρεις
πὼς ἄρχισε στὰ φρένα μας νὰ φέγγη
ὁ πατρικὸς βυθὸς καὶ πὼς στ' αὐτὴ μας
ἐρωτομπήκε ὁ λόγος σου. . .
(«Ὁ Διθύραμβος τοῦ Ρόδου»)

Κι' ἄλλοτε ἀπενίξει τὴ Δελφικὴ ἐστία, ὅπως στὴ «Σίβυλλα», ὅπου τὸ στόμα τοῦ Ὀσίου Τελεσφόρου μιλάει ἔτσι, σχετικὰ μὲ τὴ Μαντοσύνη :

Κρατάει τόσους αἰῶνες
ἡ ἀργύρνια ἡ Δελφική. . .

Καὶ παρακάτω :

Κι' ὡς τόσο
σὰ χάση ὁ ἄνθρωπος τοῦ θεοῦ τὴ σπῖθα
ποὺ λέω ἐτούτη, πὲς κι' ἐσὺ : ποιά τάχα
ἄλλη τοῦ ἀξίζει μοῖρα ; Αἰῶνες κι' αἰῶνες,
τρανοὶ παλέψανε Ρυθμοὶ σὲ τοῦτο
τὸ στίβο, ἀγάλη-ἀγάλη νὰ σηκώσουν
ὡς τὸ θεὸ τὸν ἄνθρωπο. . .
(«Σίβυλλα»)

Ὁ ἴδιος ποιητὴς, θ' ἀφιερῶσιν πολλοὺς στίχους στὸν Δία, μὲ ἀναφωνήσεις πολλές, σὰν αὐτὴ, στὸν «Πρόλογο στὴ Ζωή» :

Πατέρα Δία !

Στὸ ἴδιο ποίημα θ' ἀναφωνήσῃ :

Ὡ Λόγε-Διόνυσε !

Καὶ παρακάτω :

Ὡ Λόγε-Ἀπόλλωνα !

Στὸν «Διθύραμβο τοῦ Ρόδου» :

Πλούτωνα-Διόνυσε !

Ὁ ἴδιος θὰ συνταιριᾷ στὸν «Πρόλογο στὴ Ζωή» ὁλόκληρη ἐνότητα μὲ τίτλο «Διόνυσος-Ἰησοῦς». Γιά τὸν πρώτο :

Πῶς βρέφος ἀπλώσες τὸ χέρι στὸ σταφύλι !

Γιὰ τὸν δεύτερο :

Ἀρτοκόπε,
τῆς καρδιάς σου μεραστή !

Ὁ ἴδιος θὰ συνενώσῃ τοὺς ἀρχαίους θεοὺς καὶ τὴ Φύση :

Ὡ θεοὶ καὶ ὦ Φύση !

Ὁ Χριστιανικὸς μυστικισμὸς τοῦ Σικελιανοῦ, φανερωμένος σὲ πολλὰ ποιήματά του, εἶναι γνήσιο θρησκευτικὸ βίωμα, μὲ προφανή τὴν ὑποτίμηση κάθε δογματισμοῦ καὶ κάθε τυπικότητος τῆς σχολαστικῆς, ὅπως λέγεται, θεολογίας. Ὁ ποιητὴς ἀνατρέχει καὶ στὴν Παλαιὰ Διαθήκη, ὡς προβαθμίδα τοῦ Χριστιανισμοῦ :

Κύριος πηγῶν· Κύριος κορφῶν· Κύριος συντρίβει κάστρα·
Κύριος πληγὴ τῶν ἀπιστῶν, χαρὰ τῶν ταπεινῶν·
Κύριος βοᾷ στὰ κύματα· Κύριος ἀνάβει τ' ἄστρα·
Κύριος ἐλέους καὶ οἰκτιρῶν, ὁ Κύριος τῶν βουνῶν.
(«Πάσχα τῶν Ἑλλήνων»)

Ὁ καθαυτὸ ὅμως Χριστιανικὸς μυστικισμὸς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ κηρύσσεται μὲ τὴ διδασκαλία τοῦ Ναζωραίου, κι' αὐτὸν ἀνακαλεῖ σὲ στίχους τοῦ ὁ ποιητῆς :

Λύχνο νὰ ἰδοῦμε ἀπὸ μακριὰ σὲ σπῖτι νὰ σαλεῖ,
θαροῦμε κι' ἥλιος ἔλαμψε στὴν ἡσυχὴ βραδιά,
κι' ὡς πεταλούδα γύρα του σπουδαγμένα παλεῖ
νὰ ξεσταθῇ στ' ἀντίκρισμα τ' ἀνθρώπου ἡ καρδιά.

Κι' ὁ Ἰησοῦς κι' οἱ μαθητὲς ἀνάμεσα στὰ πλήθη,
μ' ὅλο τῆς μέρας τὸν καρπὸ χυμένο στὴν ψυχὴ,
σὲ κάθε ἀνθρώπου διάνεμα ν' ἀπλώνεται στὰ στήθη
μέσ' στὰ σκοτάδια νοιώθουνε ζεστὴ τὴν προσευχὴ.
(«Πάσχα τῶν Ἑλλήνων»)

Παντοῦ, καὶ στὴν αἰσθητὴ πραγματικότητα καὶ στοὺς πνευματικοὺς ὁραματισμοὺς του, γύρευε τὴν ἴδια πηγὴ τῆς δημιουργίας :

Ἄ ! τούτ' ἡ ζέστα ἀπ' τὸ θεὸ μονάχα εἶναι βγαλμένη
(«Μήτηρ Θεοῦ»)

Τὸν ἴδιο θεὸ τὸν ἀνίχνευε καὶ μέσα του :

Ὁ θεὸς ποὺ κρύβεται βαθιά μόν
(«Μελέτη θανάτου»)

Ὅπως εἶδαμε, ὁ μυστικισμὸς τοῦ Σικελιανοῦ πέρασε ἀπὸ τὸ Δωδεκάθεο κι' ἀπὸ μυστικὲς κι' ἀπόκρυφες διδασκαλίες καὶ ἱεροτελεστίες, ποὺ ἀναφέρονται στὰ ποιήματά του, ἀπὸ τὰ μυστήρια τὰ Ὀρφικά, τοῦ Ἀδωνιδος, τῆς Κυβέλης, τὰ Ἐλευσίνα. Παντοῦ ἀναζήτησε συμβολικὲς δοξασίες καὶ ἀλήθειες. Μὲ ἰδιαίτερη κατάνυξη πλησίασε καὶ τὸν Χριστιανισμό. Αὐτὰ ὅλα δὲν ἔγιναν τυχαῖα. Κάποιον θεοσύστατο ψυχισμὸ ἀναζητοῦσε σὲ ὅλα αὐτὰ ὁ Σικελιανός. Ὅλα τὰ ἀντικρίζει ὡς ὑπολείμματα μιᾶς ἐκτεταμένης καὶ ποικιλώτατης θρησκευτικῆς παραδόσεως, ποὺ διάβηκε ἐπάνω ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ τόπο καὶ χρόνον, καὶ ποὺ ἔβρισκε σ' αὐτὸν ἐσωτερικὴ ἀνταπόκριση.

Καθὼς ἀπλώνεται ὁ Σικελιανὸς τόσο ἀνεξάντλητα στοὺς ἀρχαίους μύθους, μπορεῖ νὰ ἰσχυριστοῦν οἱ ἀπληροφόρητοι ὅτι τάχα κινεῖται μέσα σὲ παραδοξολογίες. Καὶ δὲν εἶναι μόνον τὸ ποιητικὸ θέλητρο ποὺ θὰ ἱκανοποιήσῃ ἄλλους. Ἀκριβῶς ἀνιχνεύει ὁ Σικελιανὸς μέσα στοὺς μύθους τὸ πανάρχαιο ἑλληνικὸ θρησκευτικὸ συναίσθημα, ἐκεῖνο ποὺ ἔλαμψε πρὶν ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία. Ἐξερευνᾷ παραλλαγὰς συμβολισμῶν, ἐκεῖνες ποὺ μόνον ἡ ποίηση μπορεῖ νὰ φωτίσῃ. Σὰ νὰ θέλῃ νὰ ψηλαφήσῃ τὴν ἀρχέγονη λαϊκὴ φαντασία, ποὺ εἶναι καὶ ἡ ἀρχικὴ πηγὴ τῶν μύθων. Τοὺς μύθους τοὺς προεκτείνει ἕως τὰ βῆθη τους, καθὼς μάλιστα εἶναι κληροδοτημένοι ἀπὸ μιὰν ἀπώτατη ἀρχαιότητα. Ποτὲ δὲν τοὺς ἀντίκρισε ὡς φαντασιοκοπήματα τοῦ ἱερατικῶν φατριῶν ἢ ὡς τεχνητὲς ἐπινοήσεις τῶν ἀρχαίων ποιητῶν, ὅπως τόσο ἐπιφανειακὰ τοὺς εἶδαν ἄλλοι. Ὁ Σικελιανὸς ἀναζητεῖ στοὺς μύθους τὸ ἴδιο τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ γύρευε παντοῦ συγκεκριμένη μορφή, στὰ πρῶτα τοῦ σκιρτήματα, γιατί ἕως τότε ἦταν ἀνίκανο νὰ συλλάβῃ ἀφηρημένους ἐννοιες, αὐτὲς ποὺ μὲ τὸ πέρασμα τῶν αἰώνων κατέκτησε καὶ ἐξουσίασε σὲ τόση καταπληκτικὴ ἔκταση. Μὲ τοὺς μύθους λοιπὸν ὁ ποιητὴς εἶχε συσσωρευμένο τὸν πρῶτο θησαυρὸ τῆς ἑλληνικῆς παραδόσεως. Ἰδιαίτερα τοῦ προσφέρονταν οἱ θεογονικοὶ μῦθοι, ποὺ εἶναι οἱ μῦθοι τῶν πρώτων

ποιητών, και οι κοσμογονικοί, που επιχειρούν την πρώτη εξήγηση της δημιουργίας του κόσμου.

IX. Η φυσιολατρεία και ο μυστικισμός του Σικελιανού, ως δύο βέβαιες ροπές της ποιητικής του, εκράτησαν τον ποιητικό του λόγο πάντα συγκεκριμένον. Πίσω από τις λέξεις υπάρχει ο ποιητής, που εμπιστεύθηκε το καθετί στις αισθήσεις του και στην ψυχή του. Κοντά στη Φύση, διατήρησε την αίσθηση της ζωής, που δίνει περισσότερη παρουσία στην ύπαρξη. Και κοντά στον μύθο, έζησε τη νόμιμη υπερβολή που μορφοποιεί τα όραματά. Και τα δύο εξασφαλίζουν την πηγαία ποίηση.

Η γέφυρα, που ενώνει τον φυσικό και τον πνευματικό κόσμο, για τον Σικελιανό έμεινε άθραυστη. Έχοντας μέσα του την ένότητα, εκέρδισε άνετα τον άγωνα προς τη διάσπαση και τον διχασμό, που είναι ο κίνδυνος των ποιητών. Τα ποιήματα του Σικελιανού είναι αναπτύγματα μιας όριστικής πρώτης καταβολής. Αυτή άφησε ακαταπόνητη την αίσθηση και αθόλωτη τη σκέψη του. Αυτή τον έβοήθησε να διατηρήσει σε όλη του τη ζωή το μέγα προνόμιό του : να μείνει στο θεμελιακό, στο δικό του, στο ένα «έγώ».

Στις όντολογικές αποδείξεις των φιλοσόφων και στα όραματά των μυστικών ο Σικελιανός έβρισκε την ίδια ποίηση. Έτσι, συλλογισμένος και κατανακτικός, μάς έδιδε ότι ο ποιητής είναι πρώτ' απ' όλα βαθύς άνθρωπος.

ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΞΥΔΗΣ

ΚΡΙΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΔΥΝΑΜΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΤΩΝ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΕΡΕΘΙΣΜΩΝ ΣΤΗΝ ΑΝΤΙΛΗΨΗ ΑΙΤΙΟΤΗΤΟΣ (II) *

III. Η πειραματική έρευνα του Michotte. Είναι φανερό ότι μπορούμε να έχουμε αντίληψη αιτιότητας σε πολυάριθμες περιπτώσεις, όταν π.χ. άνθρωποι ενεργούν σε αντικείμενα, αντικείμενα σε άλλα αντικείμενα ή σε ανθρώπους κ.ο.κ. Η βασική θέση του Michotte είναι ότι υπό όρισμένες συνθήκες οι σχέσεις αλληλεπιδράσεως στις παραπάνω περιπτώσεις γίνονται αντιληπτές ως σχέσεις αιτίας και αποτελέσματος, με την έννοια που δώσαμε ήδη στον όρισμό της αιτιότητας. Η τελευταία είναι μια μορφή δραστηριότητας (activité). Δραστηριότητα και αιτιότητα, κατά τον Michotte, πρέπει να θεωρηθούν ξεχωριστές έντυπώσεις, αφού οι έρεθισμοί που δίνουν αντίληψεις δραστηριότητας είναι διάφοροι από αυτούς που δίνουν αντίληψη αιτιότητας. Γενικά, οι έντυπώσεις δραστηριότητας δεν εξαρτώνται από ειδικούς έρεθισμούς, πράγμα που δεν συμβαίνει με τις έντυπώσεις αιτιότητας. Οι τελευταίες γεννώνται μόνο ως αποτέλεσμα όρισμένων συνθηκών που μπορούν να καθορισθούν πειραματικά. Επί πλέον, οι έντυπώσεις αιτιότητας είναι ταυτόχρονα και έντυπώσεις δραστηριότητας, χωρίς όμως το αντίθετο να αληθεύει. Όπως κι αν έχουν τα πράγματα, οι δύο αυτές κατηγορίες έντυπώσεων εξαρτώνται από όρισμένη οργάνωση κινουμένων έρεθισμών στον έξωτερο κόσμο.

Οι έντυπώσεις μηχανικής αιτιότητας ταξινομούνται από τον Michotte σε δύο βασικούς τύπους : «έντυπωση έκσφενδονίσεως» (effet lancement) και «έντυπωση ώθησεως έξ έπαφής» (effet entrainement), όπως τουλάχιστον τους μεταφράζει ο γράφων.

* Συνέχεια από το προηγούμενο τεύχος μας, σελ. 9.

Τα δύο βασικά πειράματα. Ο παρατηρητής (ή το «υποκείμενο») του πειράματος κάθεται σε απόσταση 1.50 μ. από μιαν θόνη όπου υπάρχει ένα άνοιγμα μήκους 15 εκ. μ. και πλάτους 0,5 εκ. μ. Πίσω από το άνοιγμα υπάρχει μια άσπρη επιφάνεια επάνω στην οποία ξεχωρίζουν δύο μικρά τετράγωνα με πλευρά 0,5 εκ. μ. Ένα από αυτά, που θα ονομάζουμε Β, μένει ακίνητο στο κέντρο του ανοίγματος, το άλλο, που θα ονομάζουμε Α, βρίσκεται σε απόσταση 4 εκ. μ. αριστερά από το Β. Ο παρατηρητής κοιτάζει το Β. Σε μια δεδομένη στιγμή το Α αρχίζει να κινείται με ταχύτητα 30 εκ. μ. κατά δευτερόλεπτο προς τη διεύθυνση του Β και μόλις έλθει σε έπαφή με αυτό σταματάει, ενώ το Β κινείται απομακρυνόμενο από το Α, με την ίδια ή πολύ μικρότερη ταχύτητα από το Α, και σταματάει αφού διανύση μιαν απόσταση 2 εκ. μ. ή και παραπάνω.

Υπό τις συνθήκες αυτές ο παρατηρητής έχει την εντύπωση ότι το Α «σπρώχνει» το Β, ότι το «έκσφενδονίζει», ότι το κάνει να κινηθεί. Το Α «παράγει» την κίνηση του Β (effet lancement).

Εκατοντάδες παρατηρητές κάθε ηλικίας πήραν μέρος στο πείραμα αυτό, όπως και σ' αυτό που θα περιγράψουμε παρακάτω. Οι περιγραφές που έδωσαν έδειχναν σαφή αντίληψη αιτιότητας. Ελάχιστες εξαιρέσεις σημειώθηκαν με όρισμένους παρατηρητές των οποίων η στάση ήταν αναλυτική. Οι τελευταίοι περιέγραψαν τους έρεθισμούς ως δύο διαδοχικές κινήσεις, οι οποίες ήταν συντονισμένες σε χρόνο.

Οι συνθήκες στο δεύτερο βασικό πείραμα είναι οι ίδιες όπως και στο προηγούμενο. Η μόνη διαφορά είναι ότι το Α συνεχίζει την κίνησή του μετά την έπαφή του με το Β. Τα δύο μαζί συνεχίζουν την κίνησή τους, το ένα δίπλα στο άλλο, με την ίδια ταχύτητα. Σταματούν αφού διανύσουν μιαν απόσταση περίπου 3 ή 4 εκ. μ.

Η εντύπωση που δίνεται τώρα είναι ότι το Α «παρασύρει» το Β, ότι το «ώθει» καθώς προχωρούν μαζί (effet entrainement). Η εντύπωση αιτιότητας είναι και πάλι σαφής : το Α κινεί το Β, το κάνει να αλλάξει τη θέση του μέσα στο χώρο.

Παρατηρήσεις στα δύο βασικά πειράματα. Στα δύο αυτά πειράματα που περιγράψαμε, η κίνηση του Β είναι αποτέλεσμα της κινήσεως του Α κι αυτό γίνεται άμεσα αντιληπτό. Ό,τι μάς δίνουν τα μάτια μας δεν είναι αναπαράσταση ή σύμβολο αιτιότητας. Όπως η στροβοσκοπική κίνηση ψυχολογικά δεν είναι σύμβολο κινήσεως αλλά φαινομενολογική κίνηση, με την ίδια έννοια κι η αιτιότητα στα πειράματα αυτά είναι φαινομενολογική αιτιότητα κι όχι σύμβολο αιτιότητας.

Μια μικρή αλλαγή στην οργάνωση των έρεθισμών των παραπάνω πειραμάτων είναι πολύ διδακτική. Αν π.χ. μεσολαβήσει ένα μικρό διάλειμμα 1)5 του δευτερολέπτου μεταξύ της στιγμής που το Α έρχεται σε έπαφή με το Β και της κινήσεως του Β, η εντύπωση αιτιότητας εξαφανίζεται τελείως. Το Α φαίνεται σαν να πλησιάζει το Β, να το κτυπά και να σταματά δίπλα του. Έπειτα ακολουθεί η κίνηση του Β, το οποίο φαίνεται σαν να απομακρύνεται από το Α.

Στην περίπτωση της αντίληψης αιτιότητας οι κινήσεις των Α και Β ήταν συνδεδεμένες έσωτερικά μεταξύ τους. Η μια ήταν αποτέλεσμα της άλλης. Στην περίπτωση της μεσολαβήσεως του μικρού διαλείμματος, οι δύο κινήσεις φαίνονται ξεχωριστές. Η μια διαδέχεται την άλλη χωρίς να δίνουν αντίληψη αιτιότητας. Οι έντυπώσεις στις δύο αυτές περιπτώσεις είναι τελείως διαφορετικές μεταξύ τους. Εν τούτοις, στην περίπτωση της μεσολαβήσεως του χρονικού διαλείμματος μεταξύ των δύο κινήσεων, θα μπορούσε να περιμένη κανείς διάφορα είδη αιτιωδών σχέσεων. Το Β π.χ. μπορούσε να δώσει την εντύπωση ότι έλκει το Α σαν μαγνήτης ή ότι ήταν εμπόδιο στο δρόμο του ή ότι, όταν το Β άρχισε να κινείται, του το συνέβη γιατί το έσπρωξε το Α κ.ο.κ. Πολύ ενδιαφέρον είναι ότι τίποτε τέτοιο δεν ανέφεραν οι παρατηρητές του πειράματος. Ούτε αιτιότητα είδαν ούτε και επέβαλαν καμιά έρμηνεία αιτιολογική

στούς έρεθισμούς. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε ότι οι κινήσεις που δίνουν έντυπώσεις αιτιότητας είναι ώρισμένης μορφής.

Χαρακτηριστικά της «έντυπωσης έκσφενδονίσεως». Φυσικά η κίνηση δεν είναι κάτι άφηρημένο. Είναι μια εκδήλωση των αντικειμένων ή αντικειμενικοποιημένων έρεθισμών, τα όποια μπορούν να θεωρηθούν ως οι φορείς της. Στην έντυπωση «έκσφενδονίσεως» τα αντικείμενα — φορείς της κινήσεως πρέπει να διακρίνονται το ένα από το άλλο. Όταν (α) οι κινήσεις των Α και Β είναι της ίδιας ταχύτητας, (β) οι έρεθισμοί Α και Β δεν είναι ώρισμένου μεγέθους και (γ) το σημείο προσηλώσεως των ματιών είναι 5 ή 6 εκ. μ. πέρα από το σημείο της συγκρούσεως των Α και Β, η έντυπωση αιτιότητας χάνεται. Φροναί λοιπόν ο Michotte ότι ο ρόλος των αντικειμένων στις έντυπώσεις αιτιότητας αυτής της μορφής είναι να ξεχωρίζουν τις κινήσεις τη μια από την άλλη.

Ένα άλλο χαρακτηριστικό της έντυπωσης έκσφενδονίσεως είναι ότι περιορίζεται μέσα σε ώρισμένο χώρο και χρόνο πριν και μετά τη «σύγκρουση» των έρεθισμών. Το Α πρέπει να φθάση σε μια ώρισμένη απόσταση μπροστά από το Β για να φανή ότι έχει κάποια σχέση μ' αυτό. Επίσης, μετά τη σύγκρουση, το Β φαίνεται να κινείται έξ αιτίας της έκσφενδονίσεώς του από το Α μόνο ως ένα ώρισμένο σημείο. Αυτή η τόσο ενδιαφέρουσα ψυχολογική ιδιότητα της συγκροτήσεως των έρεθισμών ονομάστηκε από τον Michotte «άκτινα δράσεως» (rayon d'action). Πέρα απ' αυτή οι κινήσεις των Α και Β είναι όποιεσδήποτε κινήσεις, άσχετες τελείως προς την έντυπωση αιτιότητας. Η άκτινα δράσεως εξαρτάται από την ταχύτητα των Α και Β (πριν και μετά τη σύγκρουση). Είναι πολύ ενδιαφέρον ότι η μεγάλη ή μικρή απόσταση που καλύπτει το Β μετά την έκσφενδονίση του δεν παίζει ρόλο στον καθορισμό της «άκτινας δράσεως». Έχουμε εδώ ουσιαστικά ένα ενδιαφέρον πρόβλημα αντίληψης χρόνου: όσο πιο μεγάλη ή ταχύτητα του Β, τόσο μεγαλύτερη κι η άκτινα δράσεως. Περισσότερη πειραματική έρευνα σε παρόμοια φαινόμενα, με βασική μεταβλητή το χρόνο, θα φώτιζε το ρόλο που παίζει αυτός στην αντίληψη λειτουργικών σχέσεων.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό των έρεθισμών στην έντυπωση έκσφενδονίσεως είναι ότι γίνονται ο καθένας με τη σειρά του «κέντρο αναφοράς». Έτσι το Β είναι το κέντρο αναφοράς του Α όσο τοῦτο πλησιάζει. Μετά τη σύγκρουση, το Α γίνεται το κέντρο αναφοράς, αφού το Β φαίνεται να κινείται μακριά από το Α. Τοῦτο φυσικά δεν σημαίνει ότι η έκσφενδονίση είναι συναρμολόγηση δύο ξεχωριστών γεγονότων. Σημαίνει απλώς ότι η κίνηση του Β προέρχεται από το Α, το οποίο γίνεται κέντρο αναφοράς.

Η φύση των έρεθισμών (χρῶμα, είδος, μορφή) δεν έχει σημασία, κατά τον Michotte, για την έντυπωση αιτιότητας. Φαίνεται ότι οι κινητικές συνθήκες είναι βασικής σπουδαιότητας. Τοῦτο φαίνεται καθαρά από παράδοξες περιπτώσεις, όπου μια σκιά ή μια κηλίδα φωτός υπό ώρισμένες συνθήκες δίνει την έντυπωση ότι ὠθεῖ ένα στερεό αντικείμενο, λ.χ. μια σφαῖρα μπυλιάρδου.

Είπαμε ἤδη ότι η ένότητα της έντυπωσης αιτιότητας ὀφείλεται σε παράγοντες που μπορούν να περιγραφούν με ὅρους χρόνου, χώρου και κινήσεως.

Πρώτα απ' όλα, φυσικά, ο χρόνος όπου η κίνηση του Β διαδέχεται την κίνηση του Α είναι σημαντικός ὅρος για την έντυπωση έκσφενδονίσεως. «Αν το χρονικό αυτό διάστημα αύξηθῇ κάπως, προκαλείται έντυπωση (έκσφενδονίσεως με καθυστέρηση)· αν αύξηθῇ ακόμη περισσότερο, προκαλείται η έντυπωση δύο διαδοχικών κινήσεων τελείως άσχετων μεταξύ τους».

Οι δύο κινήσεις πρέπει να ακολουθούν ή μια την άλλη με τρόπο που η δεύτερη να φαίνεται σαν προέκταση της πρώτης. Τοῦτο θεωρείται ως το πιο σπουδαῖο χαρακτηριστικό στην έντυπωση αιτιότητας και των δύο τύπων (έκσφενδονίσεως, ὠθήσεως ἐξ ἐπαφῆς). Η προέκταση αυτή αποτελεί τη βάση της θεωρίας του Michotte

περί «προεκτάσεως της κινήσεως» (ampliation de mouvement), η οποία υποστηρίζει ότι δύο κινήσεις για να δώσουν έντυπωση αιτιότητας πρέπει να είναι τέτοιες ὥστε η πρώτη να πάρη ένεργητικό ρόλο (αἰτία) και η δεύτερη παθητικό ρόλο. Η κίνηση του δευτέρου αντικειμένου θεωρείται ως άπλη ἀλλαγή θέσεως στο χώρο υπό την επίδραση της κινήσεως του πρώτου αντικειμένου και γίνεται αντιληπτή ως «ἀποτέλεσμα». Τη στιγμή που το Α χτυπάει το Β, στα μάτια μας μπροστά συμβαίνει ή «απαραγωγή», ή «γέννηση» (génération) μιᾶς κινήσεως που δεν ὑπῆρχε προηγουμένως στο Β, η οποία είναι διαφορετική από την κίνηση του Α κι ὅμως στενά δεμένη μ' αυτή σε σημείο που η κίνηση του Β να θεωρηται σαν μια προέκταση ή εξέλιξη της κινήσεως του Α.

Όροι κινητικοί επίσης συμβάλλουν στην ένότητα της έντυπωσης έκσφενδονίσεως. Οι ταχύτητες των Α και Β δεν πρέπει να είναι πολύ μεγάλες ή πολύ μικρές. Το πιο σημαντικό στοιχείο, από ἀπόψεως κινητικών ὁρων, είναι η ἀναλογία των ταχυτήτων των δύο έρεθισμών. «Αν η ταχύτητα του Α είναι μικρότερη από την ταχύτητα του Β, η έντυπωση της έκσφενδονίσεως χάνεται. Όταν το Α είναι ταχύτερο από το Β, η έκσφενδονίση είναι σαφής, κι η ἀναλογία αυτή, από ἀπόψεως κινητικών παραγόντων, είναι ή πλέον εὐνοϊκή για έντυπωση αιτιότητας, αν και από την ἀποψη της μηχανικής, θα περίμενε κανείς, μετά από σύγκρουση δύο αντικειμένων, εκείνο που δέχτηκε την ὠθηση — και που ήταν ἀκίνητο πριν απ' αυτή — να κινηθῇ με ταχύτητα περίπου ὅμοια μ' εκείνη του αντικειμένου που ἔδωσε την ὠθηση. Τοῦτο είναι ένα πολύ ενδιαφέρον ψυχολογικό πρόβλημα που ἀσφαλῶς χρειάζεται συστηματική έρευνα. Ένα ἄλλο ἐξ ἴσου ενδιαφέρον πρόβλημα είναι ότι σε δυναμικές καταστάσεις, σαν αυτές που εξέτασε ο Michotte, ή «δύναμη» γίνεται πιο έντονα αντιληπτή, όταν το Β παραμένει ἀκίνητο και το Α κινείται με μεγάλη ταχύτητα προς αυτό. Υπό τις συνθήκες αυτές, όταν το Α ἔλθῃ σε ἐπαφή με το Β, φαίνεται να τοῦ δίνει ένα φοβερό κτύπημα.

Χαρακτηριστικά της έντυπωσης ὠθήσεως ἐξ ἐπαφῆς. Η έντυπωση ὠθήσεως ἐξ ἐπαφῆς είναι ο δεύτερος βασικός τύπος αντίληψης αιτιότητας. Καθορίζεται κι η έντυπωση αυτή από ώρισμένη ὁργάνωση έρεθισμών, οι ὁποῖοι είναι δυνατόν να περιγραφούν με ὅρους χρόνου, χώρου και κινήσεως. Τα περισσότερα από ὅσα είπαμε για την έντυπωση (έκσφενδονίσεως) ισχύουν και για την έντυπωση ὠθήσεως ἐξ ἐπαφῆς.

Η ὁμοιότητα μεταξύ των δύο τύπων ἔγκειται στο ότι και στους δύο το Β είναι καθαρά παθητικό, όταν κινείται. Η κίνησή του ἀνήκει στο Α, που είναι το ένεργητικό στοιχείο (ή αἰτία). Η διαφορά μεταξύ τους πάλι είναι ότι στην ὠθηση ἐξ ἐπαφῆς φαίνεται πολύ καθαρώτερα ότι η κίνηση του Β εξαρτάται από την κίνηση του Α. Έτσι, το Α κινείται προς το Β, το πλευρίζει και στη συνέχεια τα δύο μαζί κινούνται με την ίδια ταχύτητα.

Η κίνηση του Β είναι μια ἀπλη ἀλλαγή θέσεως στο χώρο, που ὀφείλεται στην κίνηση του Α.

Οὐσιῶδες χαρακτηριστικό της έντυπωσης ὠθήσεως ἐξ ἐπαφῆς είναι ότι η κίνηση του Α πρέπει να ἔχῃ χρονική προτεραιότητα στην ὁργάνωση των έρεθισμών. Τοῦτο σημαίνει ότι το Α πρέπει να ξεκινήσῃ πρώτο και, αφού διανύσῃ ώρισμένη ἀπόσταση, να πλευρίσῃ και, στη συνέχεια, να μετατοπίσῃ το Β. «Αν το Α και Β ξεκινήσουν μαζί, δεν δίνουν έντυπωση αιτιότητας. Αυτή η προτεραιότητα κινήσεως του Α, από τη μια, και η ὁμοιότητα κινήσεως των Α και Β μετά την ἐπαφή τους, ὁπότε κινούνται μαζί, από την ἄλλη, είναι τα οὐσιῶδη χαρακτηριστικά της έντυπωσης ὠθήσεως ἐξ ἐπαφῆς». Η ταχύτητα των Α και Β μετά την ἐπαφή τους δεν φαίνεται να ἔχῃ σημαντική σπουδαιότητα για την έντυπωση αιτιότητας. Γενικά ὅμως αν η ταχύτητά τους είναι μικρότερη, μετά την ἐπαφή, από την ταχύτητα του Α, πριν

ἀπὸ τὴν ἐπαφή, ἡ ἐντύπωση εἶναι πρὸς ἔντονη. Ἄν πάλι ἡ ταχύτητα τῶν Α καὶ Β εἶναι μεγαλύτερη, μετὰ τὴν ἐπαφή τους, ἡ ἐντύπωση ποὺ προκαλεῖται εἶναι καὶ πάλι ἐντύπωση αἰτιότητος. Τοῦτο εἶναι πολὺ ἐνδιαφέρον, γιατί ἐρχεται σὲ ἀντίθεση με τὴν «πεῖρα», ὅπως τὴν καθωρίσαμε στὴν ἀρχή. Θὰ περίμενε δηλαδὴ κανεὶς, μετὰ μιὰ σύγκρουση, νὰ ἐλαττωθῇ ἡ ταχύτητα τοῦ ἐνεργοῦντος ἀντικειμένου. Κι ὅμως τίποτε δὲν ἐμποδίζει τὸν ὁργανισμό νὰ δεχθῇ ὡς αἰτιότητα ὅ,τι ἡ πεῖρα δὲν μᾶς δίνει ὡς αἰτιότητα. Τέτοιες παράδοξες περιπτώσεις εἶναι συχνὲς σὲ πειράματα ὅπου ἡ κίνηση ἐξετάζεται ὡς φορέας λειτουργικῶν σχέσεων.

Αὐτὲς εἶναι σὲ πολὺ γενικὲς γραμμὲς οἱ πειραματικὲς συνθήκες, σύμφωνα με τὸν Michotte, ποὺ προκαλοῦν ἀντίληψη αἰτιότητος. Εἶναι τελείως ἀντικειμενικὲς στὴ φύση τους με τὴν ἐννοια ὅτι ἐξαρθῶνται ἀπὸ ἐρεθισμοὺς ποὺ ὑπάρχουν στὸν ἀντιληπτικὸ χώρο. Ὅταν οἱ συνθήκες αὐτὲς πραγματοποιηθοῦν, ἡ ἐντύπωση αἰτιότητος γεννιέται ἄμεσα κι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πεῖρα.

IV. Σύντομες κριτικὲς παρατηρήσεις. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ Michotte ἀποτελεῖ σημαντικώτατη συμβολὴ στὸ θέμα ποὺ ἐξετάζει ὅσο καὶ στὴν πειραματικὴ ψυχολογία γενικώτερα. Δείχνει ὅτι προβλήματα ποὺ οἱ παλαιότεροι ψυχολόγοι θεωροῦσαν ἄλυτα ἀπὸ τὴν ἐμπειρικὴ ἐρευνα μποροῦν νὰ μελετηθοῦν θαυμάσια στὸ ψυχολογικὸ ἐργαστήριον. Ἡ φροντίδα με τὴν ὁποία ὁ Michotte προσπάθησε νὰ καθορίσῃ τίς συνθήκες ποὺ προκαλοῦν ἐντυπώσεις αἰτιότητος δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀφήσῃ ἀσυγκίνητο καὶ τὸν πρὸς αὐστηρὸ κριτὴ. Σὲ τέτοιες ὅμως ἐκτεταμένες ἐρευνες, σὰν αὐτὴ γιὰ τὴν ἀντίληψη αἰτιότητος, εἶναι δύσκολο νὰ καλύψῃ κανεὶς ὅλο τὸν τομέα ποὺ ἐπιχειρεῖ νὰ μελετήσῃ. Ἐπὶ πλέον, ὅταν ἐπιχειρῇ κανεὶς νὰ ἐξηγήσῃ ἓνα ψυχολογικὸ φαινόμενο ἢ μιὰ ομάδα συγγενῶν ψυχολογικῶν φαινομένων με μιὰ θεωρία — ὅσο κι ἂν αὐτὴ εἶναι βασισμένη σὲ πλῆθος ἐμπειρικῶν δεδομένων ποὺ συγκεντρώθηκαν με αὐστηρὰ συστηματικὴ παρατήρησιν —, πάντα κινδυνεύει νὰ ἀφήσῃ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐρευνά του ὠρισμένα, σημαντικὰ ἴσως, προβλήματα σχετικὰ με τὸ θέμα ποὺ ἐξετάζεται. Ἡ παραπέρα ἐρευνα τῶν προβλημάτων αὐτῶν ἢ ἐπιβεβαιώνει τὴν θεωρία ἢ ὑποδεικνύει ὠρισμένες ἀτέλειές της ἢ τὴν ἀνατρέπει ἐντελῶς.

Ἡ ἐργασία τοῦ Michotte, μ' ὅλη τὴν πληρότητά της, ἄφησε ὠρισμένα ἀμφισβητήσιμα σημεῖα (α) στὸν τομέα τῆς περιγραφῆς τῶν συνθηκῶν ποὺ προκαλοῦν ἐντύπωση «ὠθήσεως ἐξ ἐπαφῆς», (β) στὴ θεωρία του γιὰ τὴν «προέκταση τῆς κινήσεως». Πραγματικά, πειραματικὰ δεδομένα ἀπὸ εὐρύτερη ἐρευνα τοῦ ὑποφαινομένου (1) ἔδειξαν ὅτι δύο ἐρεθισμοὶ διαφόρου μεγέθους, ποὺ μπορεῖ νὰ καθορισθῇ ἀκριβῶς, κινούμενοι ὁ ἓνας δίπλα στὸν ἄλλο εὐθὺς μόλις παρουσιασθοῦν στὸ ὀπτικὸ πεδίο τοῦ παρατηρητοῦ, δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ ἓνας ὠθεῖ τὸν ἄλλο ἐξ ἐπαφῆς. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ διαδοχὴ τῶν δύο κινήσεων, ποὺ ὁ Michotte θεωρεῖ τόσο σημαντικὴ, δὲν εἶναι πᾶν τὸ τε ἀναγκαία γιὰ νὰ γεννηθῇ ἐντύπωση αἰτιότητος. Φαίνεται νὰ εἶναι πραγματικὰ ἀπαραίτητη μόνον στὴν ἐντύπωση ἐκσφενδονίσεως.

Ἡ διεύθυνση τῆς κινήσεως τῶν Α καὶ Β, με τὴν ὁποία ὁ Michotte δὲν ἀσχολήθηκε στὴν ἐργασία του, παίζει σημαντικὸ ρόλο, στὴν περίπτωσιν τῆς «ὠθήσεως ἐξ ἐπαφῆς», στὸν καθορισμὸ τοῦ ποῦ ἐρεθισμοὶ «ἐνεργεῖ» (αἰτία) καὶ ποῦ ἐρεθισμοὶ «ἀποτέλεσμα». Ἐτσι ἂν δύο ἐρεθισμοὶ Γ καὶ Δ εἶναι διαφόρου μεγέθους καὶ κινούνται ὁ ἓνας δίπλα στὸν ἄλλο, ἐκεῖνος ποὺ εἶναι «μπροστά» φαίνεται νὰ ὠθῇται. Ἄν ἡ διεύθυνση τῆς κινήσεως τῶν ἀλλάξῃ, μπροστὰ στὰ μάτια τοῦ παρατηρητοῦ, τότε ὁ ἐρεθισμὸς ποὺ ὠθοῦσε φαίνεται νὰ ὠθῇται. Ἄν δηλαδὴ ἡ κίνηση τῶν Γ καὶ Δ ποὺ βρίσκονται τὸ ἓνα δίπλα στὸ ἄλλο, γίνεται πρὸς τὰ ἀριστερά, τὸ Δ φαίνεται νὰ

ὠθῇ τὸ Γ. Ἄν ἀλλάξουν φορὰ καὶ κινηθοῦν πρὸς τὴν ἀντίθετη κατεύθυνση, δηλαδὴ δεξιά, τότε φαίνεται ὅτι τὸ Γ ὠθεῖ τὸ Δ. Τοῦτο δείχνει ἐπίσης ὅτι ἡ θεωρία τοῦ Michotte περὶ «προεκτάσεως τῆς κινήσεως», ὅτι δηλαδὴ ἡ κίνηση τοῦ ἐνὸς ἐρεθισμοῦ, ποὺ κινεῖται πρῶτος, ἐπεκτείνεται στὸν ἄλλο ἐρεθισμὸ, στηρίζεται μόνον στὰ πειραματικὰ δεδομένα τῆς ἐρευνας τοῦ ἴδιου. Φαίνεται ὅτι ἡ «προέκταση» αὐτὴ εἶναι σημαντικὸ στοιχεῖο, καὶ πάλι, στὴν περίπτωσιν τῆς ἐκσφενδονίσεως. Ἡ χρονικὴ προτεραιότητα κινήσεως, ποὺ τόσο πολὺ τόνισε ὁ Michotte, εἶναι ἴσως σημαντικὸς παράγων σὲ ὠρισμένα εἶδη ἐντυπώσεων αἰτιότητος. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπαραίτητη γιὰ κἄθ' ἐν τὴν αἰτιότητος.

Μιὰ ἄλλη παρατήρηση ἀφορᾷ τὴν «ἀκτὶνα δράσεως». Αὐτὴ δὲν φαίνεται νὰ περιορίζεται σὲ ὠρισμένο χῶρο καὶ χρόνον σὲ ὅλες τίς περιπτώσεις ἀντιλήψεως αἰτιότητος. Δὲν εἶναι, δηλαδὴ, οὐσιώδης στοιχεῖο τῆς ἀντιλήψεως αἰτιότητος. Στὸ παράδειγμα ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ὅπου χωρὶς διαδοχὴ κινήσεων ἔχομε ἐν τούτοις ἐντύπωση αἰτιότητος, ἡ ἀκτὶνα δράσεως δὲν ἔχει περιορισμένα ὅρια χώρου ἢ χρόνου. Ὅσο βλέπει ὁ παρατηρητὴς τοὺς ἐρεθισμοὺς, ἔχει τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ ἓνας ὠθεῖ τὸν ἄλλο χωρὶς χρονικοὺς περιορισμούς.

Αὐτὲς οἱ πολὺ σύντομες γενικὲς παρατηρήσεις δὲν μειώνουν τὴν ἀξία τοῦ πλήθους τῶν πειραματικῶν δεδομένων ποὺ τόσο προσεκτικὰ συγκέντρωσε ὁ Michotte με τὴν ἐρευνά του. Ἡ μέθοδος ἐργασίας του ἐξ ἄλλου, ὅπως εἴπαμε καὶ παραπάνω, θὰ πρέπη νὰ θεωρηθῇ ὡς σημαντικὴ συμβολὴ στὸν τομέα τῆς ἐμπειρικῆς ἐρευνας προβλημάτων ποὺ, ἐξ αἰτίας τῆς μεθοδολογικῆς δυσκολίας ποὺ παρουσιάζουν στὴν ἐξέτασή τους, θεωρήθηκαν ἀπρόσιτα γιὰ τὴν πειραματικὴ ψυχολογία.

Ὁ Michotte ἔχει δίκιο νὰ τονίσῃ τὴ σπουδαιότητα τῶν ἐξωτερικῶν ἐμπειριῶν, ποὺ σχετίζονται με τὴν ἀντίληψη κινήσεως, στὸν καθορισμὸ μεγάλου ἀριθμοῦ λειτουργικῶν σχέσεων. Πιστεύομε ὅτι ὑπάρχει νομοτέλεια στὶς σχέσεις μεταξύ μεγάλου ἀριθμοῦ ψυχολογικῶν φαινομένων καὶ φυσικῶν γεγονότων καὶ ὅτι ἡ νομοτέλεια αὐτὴ εἶναι δυνατὸν νὰ περιγραφῇ με ὅρους ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν ἢ ἄλλων παρά με ὅρους ἀνωτέρων ψυχικῶν λειτουργιῶν ἢ «κεντρικῶν παραγόντων».

Ἡ πεῖρα, ὅπως τὴν καθωρίσαμε στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξηγήσῃ ὅλα τὰ ψυχικὰ φαινόμενα, ὅπως ὑποστήριξαν οἱ φανατικοὶ ὁπαδοὶ της. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐπηρεάζει μεγάλο ἀριθμὸ ψυχικῶν λειτουργιῶν ἢ φαινομένων. Δὲν ἀλλοιώνει ὅμως τὴ φύσιν ὠρισμένων ἐντυπώσεων ποὺ τίς ὀνομάζουν «ἀρχαῖες» (primitive). Τοῦτο φαίνεται καθαρὰ σὲ περιπτώσεις ὅπου ἡ ἀντίσταση ὠρισμένων ἐντυπώσεων εἶναι τέτοια ὥστε οἱ ἐξωτερικοὶ ἐρεθισμοὶ προκαλοῦν καθωρισμένη ἀντίληψη χωρὶς ἢ πεῖρα νὰ ἐπεμβαίνει στὴ διαμόρφωση τῆς ἀντιλήψεως αὐτῆς. Οἱ ἐντυπώσεις μπορεῖ νὰ φαίνωνται «παράξενες» (ἀφοῦ εἶναι ἀντίθετες πρὸς τὴν προηγουμένη πεῖρα μας), ὅπως λ.χ. σὲ περιπτώσεις ὅπου μιὰ σκιὰ «ὠθεῖ» ἓνα στερεὸ σῶμα, ἐν τούτοις ἡ ὁργάνωση τῶν ἐρεθισμῶν εἶναι τέτοια ὥστε νὰ προκαλῇ ἐντύπωση ὠθήσεως. Ἡ πεῖρα μας, ὅτι μιὰ σκιὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὠθῇ ἓνα στερεὸ σῶμα, δὲν ἐπηρεάζει καθόλου τὴν ἀντίληψη.

Ὅτι οἱ σχέσεις αἰτιότητος εἶναι ἀντιληπτικὰ δεδομένα, μιὰ κατάλληλη ὁργάνωση ἐξωτερικῶν ἐρεθισμῶν, κι ὄχι ἀποτέλεσμα πείρας μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς μιὰ ὑπόθεση ποὺ ἀξίζει τὸν κόπο νὰ ἀποτελέσῃ ἀφετηρία γιὰ περισσότερη συστηματικὴ ἐρευνα.

ΛΑΜΠΡΟΣ ΧΟΥΣΙΑΔΑΣ

1. Houssiadis L., A Contribution to the Study of Visual Perception of Mechanical Causality with Exploratory Experiments and a Theoretical Critique (Διδακτορικὴ διατριβή, Βιβλιοθήκη Πανεπιστημίου τοῦ Leeds Ἀγγλίας, 1958).



XXIII ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ*
(ΓΕΝΕΥΗ 1960)

Ἀρχές ἀναφερόμενες στὸ περιεχόμενο τῶν προγραμμάτων

14. Τὰ προγράμματα πρέπει νὰ εἶναι διαταγμένα κατὰ ἔτη σπουδῶν, μὲ βάση τοὺς καθωρισμένους σκοποὺς κάθε τάξης, τὶς δεξιότητες, τὶς δυνατότητες καὶ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν μαθητῶν στὶς διάφορες ἡλικίες, καθὼς ἐπίσης καὶ τὸν διαθέσιμο χρόνο ποὺ πρέπει ν' ἀφιερωθῇ γιὰ τὴν ἀντίστοιχη διδασκαλία τῶν διαφόρων μαθημάτων.

15. Γιὰ νὰ εἶναι ἀποτελεσματικά τὰ προγράμματα γενικῆς μορφώσεως Μέσης Παιδείας, πρέπει νὰ εἶναι προσιτὰ στοὺς μαθητὲς τῶν τάξεων γιὰ τὶς ὁποῖες προορίζονται.

16. Τὸ περιεχόμενο τοῦ προγράμματος ἑνὸς ὁρισμένου μαθήματος πρέπει νὰ συμμορφώνεται πρὸς τοὺς εἰδικούς σκοποὺς τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ τοῦ μαθήματος, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς γενικούς σκοποὺς ποὺ ἐπιδιώκει ὁ κύκλος ἢ ὁ κλάδος ὅπου διδάσκεται τοῦτο.

17. Ὁ καθορισμὸς τῆς σημασίας τοῦ κάθε μαθήματος εἶναι μιὰ βασικὴ προϋπόθεση τῆς ἐπεξεργασίας τῶν προγραμμάτων. Ἐπίσης ἡ κατανομὴ τῆς διδασκείας ὕλης πρέπει νὰ ἀναθεωρῆται περιοδικῶς, μὲ βάση τὴν εξέλιξη τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καὶ τὰ πρὸ πρόσφατα πορίσματα τῶν παιδαγωγικῶν ἐρευνῶν.

18. Εἶναι αὐτονόητο, ὅτι στοὺς διάφορους κλάδους γενικῆς μορφώσεως τῆς Μέσης Παιδείας τὰ μαθήματα ποὺ ἀποτελοῦν τὸν λόγο ὑπάρξεως τῶν κλάδων αὐτῶν πρέπει νὰ ἔχουν θέση κυρίαρχη. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν πρέπει νὰ ἐμποδίζη νὰ δίνεται καὶ στὰ ἄλλα μαθήματα ἡ ὀφειλόμενη σημασία, ἀκόμη καὶ στὴν περίπτωση ποὺ οἱ σχετικὲς σπουδὲς ἀπολήγουν σὲ ἐξετάσεις ὁρισμένης εἰδικότητος.

19. Πρέπει νὰ μὴν ἀπομονώνονται ἐρμητικὰ τὰ προγράμματα τῶν διαφόρων διδασκομένων μαθημάτων ἀλλ' ἀπεναντίας νὰ ἐπωφελοῦνται ἀμοιβαίᾳ ἀπὸ τὶς στενὲς σχέσεις ποὺ μποροῦν νὰ ὑπάρχουν μεταξύ τους καὶ νὰ ἀλληλοσυμπληρώνονται, ὑπὸ τὸν ὅρο, φυσικά, νὰ ἀποφεύγεται κάθε εἶδους ταυτολογία καὶ κάθε περιττὴ ἐπανάληψη.

20. Ἡ τάση, ἢ τόσο συχνή, νὰ παραφορτώνονται τὰ Ἀναλυτικὰ Προγράμματα, εἴτε μὲ τὴν προσθήκη νέας διδασκείας ὕλης, εἴτε μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ περιεχομένου κάθε μαθήματος, δημιουργεῖ πραγματικὸ κίνδυνο. Γιὰ νὰ ἀποφευχθῇ ὁ κίνδυνος αὗτος, πρέπει ἡ προσθήκη νέας διδασκείας ὕλης νὰ ἀντισταθμίζεται μὲ τὴν ἀφαίρεση ἄλλης ὕλης, ποὺ θὰ ἔχη χάσει τὴν ἀρχικὴ τῆς σπουδαιότητα, καὶ πρέπει ἀκόμη, ἀντὶ τοῦ ἐγκυκλοπαιδισμοῦ τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων, νὰ προτιμᾶται πάντοτε ἡ ἐπιλογή οὐσιαστικῶν γνώσεων.

* Συνέχεια ἀπὸ τὸ προηγούμενο τεῦχος μας, σελ. 30.

Διαδικασία τῆς ἐπεξεργασίας τῶν προγραμμάτων

21. Ὅποιαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ διοικοῦσα ὑπεύθυνη ἀρχὴ τῆς Μέσης Παιδείας, ἡ ἐπεξεργασία τῶν ἀντίστοιχων προγραμμάτων πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ εἰδικούς ὁργανισμούς, στοὺς κόλπους τῶν ὁποίων ἡ ἐκπροσώπηση τοῦ εκπαιδευτικοῦ σώματος πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε ἐξασφαλισμένη.

22. Εἶναι ἀπαραίτητο ἡ ἐπεξεργασία καὶ ἡ ἀναθεώρηση τῆς διδασκείας ὕλης κάθε μαθήματος τῆς Μέσης Παιδείας νὰ ἀνατίθεται, πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐνέργεια, στοὺς εἰδικούς τοῦ προκειμένου μαθήματος, μὲ βάση τὸ γεγονός, ὅτι στὸν πρῶτο κύκλο τῆς παιδείας αὐτῆς εἶναι προτιμότερο νὰ ἀναλαμβάνη διάφορα συναφῆ μαθήματα ἕνα καὶ ὁ ἴδιος καθηγητής.

23. Ἐὰν ἡ ἐπεξεργασία τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων ἔχη ἀνατεθῇ σὲ εἰδικὲς ἐπιτροπές, πρέπει νὰ ἐξασφαλισθῇ: 1ον) ὁ συντονισμὸς τῶν ἐργασιῶν τῶν διαφόρων αὐτῶν ἐπιτροπῶν καὶ 2ον) ἡ ταυτότης τῶν γενικῶν ἀπόψεων κατὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ ἔργου τους. Πρέπει ἐπίσης νὰ γίνῃ σύσταση στὶς ἐπιτροπὲς αὐτὲς νὰ θεωρῇ ἢ καθε μιὰ τὸ δικό της σῶμα μέρος ἑνὸς καὶ τοῦ ἴδιου ὅλου.

24. Ὁ συντονισμὸς τοῦ ἔργου τῆς ἐπεξεργασίας τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων πρέπει νὰ ἐξασφαλίζεται ὄχι μονάχα ὡς πρὸς τὰ διάφορα μαθήματα τῆς Μέσης Παιδείας, ἀλλὰ καὶ ὡς πρὸς τὰ μαθήματα τῆς βαθμίδας ποὺ προηγείται καθὼς καὶ ἐκείνης ποὺ ἀκολουθεῖ, ἀκόμη καὶ ἐκείνης ποὺ κατέχει θέση παράλληλη. Γιὰ τὴν πραγματοποίησιν αὐτοῦ τοῦ συντονισμοῦ ἐπιβάλλεται νὰ κληθοῦν εκπαιδευτικοὶ ποὺ ἀνήκουν στὶς ἄλλες βαθμίδες τῆς ἐκπαιδεύσεως (Στοιχειώδης Ἐκπαίδευση, Ἐκπαίδευση Δημοδιδασκάλων, Τεχνικὴ καὶ ἐπαγγελματικὴ Ἐκπαίδευση, Ἀνώτερη Ἐκπαίδευση).

25. Ἐπιβάλλεται οἱ ὑπεύθυνοι, οἱ ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴν ἐπεξεργασία τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων, νὰ μποροῦν νὰ ἐπωφελοῦνται ἀπὸ τὶς ἀπόψεις τῶν εἰδικῶν σὲ ζητήματα ποὺ ἀναφέρονται στὴ διδακτικὴ καὶ στὴν ψυχολογία τοῦ ἐφήβου.

26. Γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν δεσμῶν ἀνάμεσα στὸ σχολεῖο καὶ στὸ μορφωτικό, οἰκονομικὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον, εὐχῆς ἔργο εἶναι στοὺς γονεῖς τῶν μαθητῶν ἐνδιαφέρονται μὲ τὰ εκπαιδευτικὰ προβλήματα, νὰ δίνεται ἡ εὐκαιρία νὰ διατυπώσουν τὶς ἀπόψεις τους γιὰ τὰ προγράμματα.

27. Λαμβάνοντας ὑπ' ὄψη τὴ σπουδαιότητα ποὺ ἔχουν οἱ ψυχοπαιδαγωγικὲς ἐρευνες κατὰ τὴν ἐπεξεργασία καὶ τὴν ἀναθεώρηση τῶν προγραμμάτων τῆς Μέσης Παιδείας, ὀφείλομε νὰ συστήσωμε νὰ ἐνθαρρύνονται παρόμοιες ἐρευνες σὲ Κέντρα ἐφοδιασμένα μὲ τὰ κατάλληλα μέσα, ὅπου θὰ ἐπιδιώκεται ἡ συνεργασία τῶν εκπαιδευτικῶν — ὅσο βέβαια εἶναι τοῦτο δυνατόν — οἱ ὁποῖοι ἐνδιαφέρονται γιὰ τέτοιου εἶδους ἐρευνες.

28. Οἱ ἀρμόδιοι, οἱ ἐπιφορτισμένοι μὲ τὴν ἐπεξεργασία τῶν προγραμμάτων, πρέπει νὰ προβλέπουν γιὰ ἕνα προπαρασκευαστικὸ στάδιο συγκεντρώσεως στοιχείων, ποὺ θὰ ἀναφέρονται μεταξύ ἄλλων: α) στὰ χαρακτηριστικὰ καὶ στὸ ρυθμὸ ἀναπτύξεως τῶν παιδιῶν, στὴν ἡλικία ποὺ εἶναι εὐπρόσβλητα ἀπὸ τὴν κρίση τῆς ἐφηβείας, β) στὶς ἐπιστημονικὲς προόδους, τὶς πρὸ ἀξιοσημείωτες, ποὺ ἔχουν πραγματοποιηθῇ στοὺς διάφορους τομεῖς καὶ ἀποτελοῦν τὴ νέα διδασκεία ὕλη, γ) στὰ δεδομένα τῆς νέας Διδακτικῆς, τόσο τῆς γενικῆς, ὅσο καὶ τῆς εἰδικῆς, δ) στὸ βαθμὸ τῆς ἐπιστημονικῆς καὶ παιδαγωγικῆς καταρτίσεως τῶν εκπαιδευτικῶν, ε) στὶς τάσεις ποὺ σημειώνονται μέσα στὴν πολιτιστικὴ, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ εξέλιξη τοῦ σύγχρονου κόσμου, στ) στὴ συγκριτικὴ μελέτη τῶν προγραμμάτων ποὺ ἐφαρμόζονται στὶς ἄλλες χώρες, ζ) στὰ πορίσματα τῶν πειραματικῶν ἐρευνῶν ποὺ ἔχουν πραγματοποιηθῇ γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ, μέσα στὴν ἴδια τὴ χώρα ἢ στὸ ἐξωτερικόν.

29. Πρὶν ἀπὸ τὴν ὀριστική τους ἐπικύρωση τὰ Ἀναλυτικὰ Προγράμματα πρέπει, ὅσο τοῦτο εἶναι δυνατόν, νὰ ὑποβάλλωνται σὲ προσεκτική δοκιμασία, τόσο σὲ σχολεῖα πειραματικά, ὅσο καὶ σὲ συνήθη σχολεῖα Μέσης Παιδείας, εἰδικῶς διαλεγμένα γι' αὐτὸ τὸ σκοπὸ. Γενικῶς πρέπει νὰ προβαίνουμε στὴν ἐφαρμογή τους μὲ τρόπο βαθμιαῖο, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιφέρονται τυχόν τροποποιήσεις πού θὰ ἔχουν ἀποδειχθῇ ἀναγκαῖες.

Διαδικασία γιὰ τὴν ἐπικύρωση τῶν προγραμμάτων

30. Στὶς χώρες ὅπου τὰ Ἀναλυτικὰ Προγράμματα ἐπικυρώνονται ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Διοίκηση, συνιστάται νὰ ἀφήνεται κάποιο περιθώριο ἐλευθερίας γιὰ τὴν προσαρμογὴ τῶν προγραμμάτων αὐτῶν στὶς περιφερειακὲς ἢ τοπικὲς συνθήκες.

31. Στὶς χώρες ὅπου ἡ ἐκπαιδευτικὴ Διοίκηση εἶναι ἀποκεντρωτικὴ, εἶναι σωστὸ νὰ προτρέπονται οἱ διάφορες ἀρχές, πού ἐπικυρώνουν τὰ προγράμματα, νὰ ἔρχονται σὲ συνεννόηση γιὰ νὰ ἐλαττώνουν τὶς ἀδικαιολόγητες διαφορὲς πού εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχουν ἀνάμεσα στὰ Ἀναλυτικὰ Προγράμματα τὰ ἐφαρμοζόμενα μέσα σὲ μιὰ καὶ τὴν ἴδια χώρα, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐλαττώνονται καὶ τὰ μειονεκτήματα πού ζημιώνουν ὅσους μαθητὲς ἀναγκάζονται νὰ ἀλλάξουν τόπο παραμονῆς.

32. Ἄν καὶ οἱ συχνὲς μεταρρυθμίσεις τῶν προγραμμάτων παρουσιάζουν μειονεκτήματα, ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ λησμονῆται ὅτι οἱ ἐπιστημονικὲς πρόοδοι στὸν τομέα ὠρισμένων μαθημάτων ἀπαιτοῦν μιὰ συχνότερη ἀνανέωση τῶν προγραμμάτων τους, πράγμα πού δὲν συμβαίνει στὴ διδασκτέα ὕλη ἄλλων μαθημάτων.

Ἐφαρμογὴ τῶν προγραμμάτων

33. Γιὰ νὰ τονισθῇ καλύτερα ἡ στενὴ σχέση πού ὑπάρχει ἀνάμεσα στὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας καὶ στὴ διδασκτέα ὕλη, συνιστάται αὕτη ἡ τελευταία νὰ συνοδεύεται ἀπὸ μιὰ σύντομη διασάφηση τοῦ σκοποῦ κάθε μαθήματος ἰδιαίτερως καὶ ἀπὸ μεθοδολογικὲς ὑποδείξεις, βασιζόμενες σὲ ἔρευνες πού ἔχουν γίνῃ στους τομεῖς τῆς Ψυχοπαιδαγωγικῆς καὶ τῆς πειραματικῆς Παιδαγωγικῆς.

34. Ἡ ἐπικύρωση τῶν νέων Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων πρέπει νὰ ἀκολουθῇ ἀπὸ πρακτικὲς ἐφαρμογές, ἀπὸ παιδαγωγικὲς συγκεντρώσεις, ἀπὸ ομάδες μελέτης, ἀπὸ διαφωτιστικὰ ἄρθρα δημοσιεύμενα στὸν Τύπο κτλ. μὲ σκοπὸ τὴν πλήρη ἐνημέρωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν ἐπάνω στὶς ἀρχὲς ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀπορρέουν οἱ προτεινόμενες μεταβολὲς τοῦ προγράμματος.

35. Ἡ παιδαγωγικὴ κατάρτιση, τόσο ἡ θεωρητικὴ, ὅσο καὶ ἡ πρακτικὴ, τῶν ἐκπαιδευτικῶν τῆς Μέσης Παιδείας πρέπει νὰ συμπεριλαμβάνῃ καὶ τὴ μελέτη τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων πού θὰ κληθοῦν νὰ ἐφαρμόσουν.

36. Συνιστάται τὰ Ἀναλυτικὰ Προγράμματα νὰ θεωροῦνται μᾶλλον ὡς ὁδηγοὶ καὶ ὡς δείκτες προσανατολισμοῦ, παρὰ ὡς αὐστηροὶ κώδικες πού ἀποκλείουν ὀρισμένες προσαρμογές, τίς ὁποῖες οἱ ἐκπαιδευτικοὶ θὰ ἔκριναν πρόσφορες καὶ πού δεσμεύουν τὴν καλῶς ἐννοούμενη ἐλευθερία τους.

37. Πρέπει νὰ ληφθῇ πρόνοια, ὥστε νὰ ἐκδοθοῦν, ὅσο τοῦτο εἶναι δυνατόν καὶ μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι θὰ ἐξασφαλισθοῦν οἱ ἀπαιτούμενες δαπάνες, διδασκτικά βιβλία πού τὸ περιεχόμενό τους νὰ συμφωνῇ πρὸς τὰ νέα προγράμματα.

38. Πρέπει ἐπίσης νὰ ληφθοῦν τὰ κατάλληλα μέτρα, ὥστε κατὰ τὴν ἀλλαγὴ τῶν προγραμμάτων τὰ σχολικὰ κτήρια νὰ ἔχουν στὴ διάθεσή τους τοὺς ἀπαιτούμενους βοηθητικοὺς χώρους διδασκαλίας, τὸ διδασκτικὸ ὕλικο καὶ ὅλα τὰ ἐποπτικὰ μέσα (ὄργανα Φυσικῆς καὶ Χημείας, ὁπτικο-ἀκουστικὰ διδασκτικά μέσα κλπ.) πού χρειάζονται γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τῶν νέων Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων.

39. Κατὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ προγράμματος τοῦ τάδε ἢ τοῦ δεῖνα μαθήματος ἐπιβάλλεται νὰ μὴ παραβλέπωνται οἱ ἀνάγκες τῶν μαθητῶν πού ὁ ρυθμὸς τῆς μαθήσεώς τους εἶναι βραδύτερος ἢ ταχύτερος ἀπὸ τὸ μέσον ὄρο. Πρὸς τὸ σκοπὸ αὐτὸμποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν διάφορα μέσα καὶ συγκεκριμένα ἢ ἀτομικὴ βοήθεια καὶ ἐνθάρρυνση κατὰ τὸ μάθημα, καθὼς καὶ οἱ διάφορες ἐξωσχολικὲς ἀπασχολήσεις.

Διεθνεῖς ἀπόψεις τοῦ προβλήματος

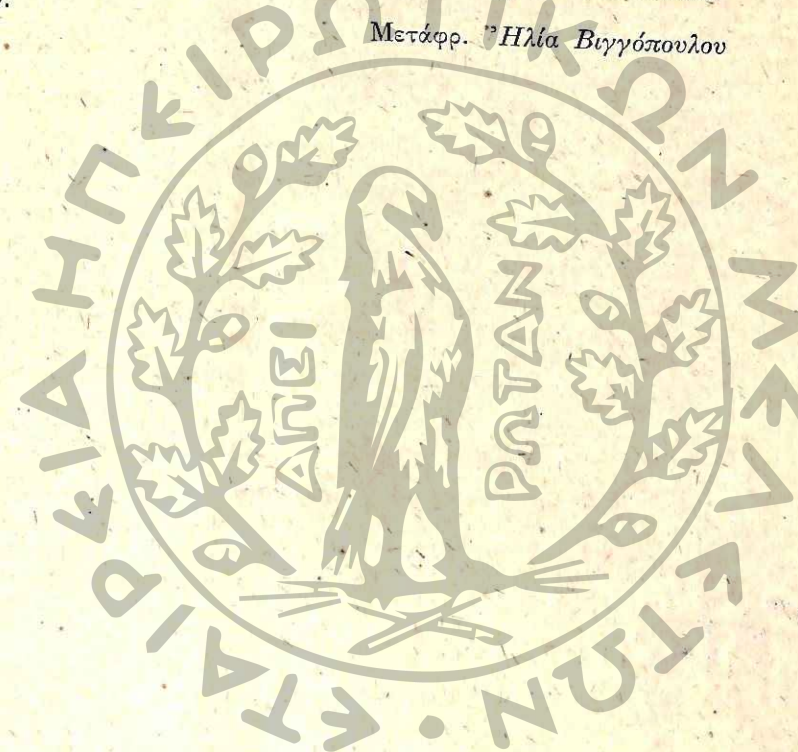
40. Ἡ ὁλοένα ἐντεινόμενη κίνηση τῆς ἀνταλλαγῆς προσώπων μεταξὺ τῶν διαφόρων χωρῶν θέτει μὲ ὀξύτητα τὸ πρόβλημα τῆς ἰσοτιμίας τῶν σπουδῶν καὶ τῶν ἀπολυτηρίων τῆς Μέσης Παιδείας. Χωρὶς καθόλου νὰ ὑπάρχῃ ἀξίωση ἐνοποιήσεως τῶν προγραμμάτων, πρέπει νὰ καταβάλλεται προσπάθεια γιὰ μιὰ προσιτὴ ὁμοιομορφία, ἔτσι ὥστε νὰ διευκολυνθῇ ἡ ἀναγνώριση τῶν σπουδῶν Μέσης Παιδείας μιᾶς χώρας ἀπὸ τίς ἄλλες.

41. Ἐπαφές — μὲ σκοπὸ νὰ πραγματοποιηθῇ μιὰ μεγαλύτερη ὁμοιομορφία στὴν ὁρολογία πού χρησιμοποιεῖται γιὰ τὸν καθορισμὸ τῆς διδασκτέας ὕλης, εἴτε γιὰ νὰ ἀναληφθοῦν συγκριτικὲς μελέτες ἀναφερόμενες στὶς βασικὲς ὁμοιότητες καὶ διαφορὲς πού εἶναι δυνατόν νὰ παρουσιασθοῦν στὰ Ἀναλυτικὰ Προγράμματα τῶν διαφόρων χωρῶν —μποροῦν νὰ συμβάλουν στὴν ἐπίλυση τοῦ προβλήματος τῆς ἰσοτιμίας τῶν ἀντίστοιχων σπουδῶν.

42. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτά, συλλογὲς σχολικῶν βιβλίων, διεθνεῖς συλλογὲς Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων εἶναι δυνατόν νὰ παρουσιάσουν πρωταρχικὸ ἐνδιαφέρον, ὅχι μονάχα γιὰ τοὺς εἰδικούς στὴν ἐπεξεργασία τῶν προγραμμάτων, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ γιὰ τίς ἐκπαιδευτικὲς διοικητικὲς Ἀρχὲς καὶ τοὺς ἐκπαιδευτικούς τῆς Μέσης. Ἐπίσης τὰ Ἐθνικὰ Κέντρα παιδαγωγικῶν πληροφοριῶν πρέπει νὰ εἶναι σὲ θέση νὰ ἐνημερῶνουν διαρκῶς παρόμοιες συλλογές.

43. Στὰ προγράμματα Τεχνικῆς Βοήθειας, ἐθνικοῦ ἢ διεθνοῦς τύπου, πρέπει, σὲ ἐνδεχόμενη ζήτησι ἀπὸ μέρος ἐνδιαφερόμενων χωρῶν, νὰ ἀποστέλλονται εἰδικὰ πρόσωπα πού θὰμποροῦν νὰ συμμετέχουν ἐνεργῶς στὴν ἐπεξεργασία τῶν Ἀναλυτικῶν Προγραμμάτων.

Μετάφρ. Ἡλία Βιγγόπουλου



ΣΧΟΛΙΑ ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑ ΕΙΔΗΣΕΙΣ

NEA BIBLIA

Ἀνδρέου Σ. Παπανδρέου «Τὰ σύγχρονα διανοητικά δημοτικά σχολεία. Τὰ Μονοθέσια, τὰ Διθέσια, τὰ Τριθέσια». Ἀθήναι 1960, σελ. 191. (Μελέτη ἀξιολογῆς γιὰ τὴ θεωρητικὴ τοποθέτηση, τὴς κατατοπιστικῆς πληροφορίας καὶ τὴς διδακτικῆς ὁδηγίας πού προσφέρει στὸν ἀναγνώστη).

Πέτρου Σ. Σπανδωνίδη «Ἡ σύγχρονη λογοτεχνικὴ Σαλονίκη». Θεσσαλονίκη 1960, σελ. 47. Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης, ὁ θεατὴς τῆς γῆς» (ἀν.τ.). Ἰωάννινα 1960, σελ. 38.

Εὐσταθίου Ἰω. Σταθοπούλου «Αἱ Βιβλιοθήκαι καὶ τὸ ἐλεύθερον ἀνάγνωσμα εἰς τὸ Δημοτικὸν Σχολεῖον» Τρίπολις 1960, σελ. 86.

Φ. Π. Λογοθέτη «Γ. Δροσίνης» (εἰσαγωγή, κείμενα). Ἀθήναι 1960, σελ. 232.

Γ. Ι. Κρόκου «Μαθαίνω Ὁρθογραφία. Ὁρθογραφικὰ Γυμνάσματα γιὰ τὴν Γ'-Δ', Ε'-Στ' τάξην τοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου». Ἀθήναι. Ἐκδόση Λουκοπούλου. Σελ. 138 καὶ 142. «Δῶρο Χαράς». Διηγήματα γιὰ μεγάλα παιδιά. Εἰκονογράφηση Δ. Ρίτσου. Ἀθήναι 1960, σελ. 151.

Μιχ. Ν. Γάκη, Ὑποδ/ντοῦ Παιδαγ. Ἀκαδημίας «Ψυχολογία καὶ Ἀγωγή. Αἱ κατευθύνσεις τῆς συγχρόνου Ψυχολογίας καὶ Χαρακτηριολογίας καὶ ἡ διάγνωσις τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς νοημοσύνης τοῦ παιδιοῦ». Ἀλεξανδρούπολις 1960, σελ. 115.

Χρύσανθου Ἀθ. Χρήστου «Ἀρχαία Σπάρτη. Σύντομος ὁδηγὸς γιὰ τὴν ἱστορίαν, τὰ μνημεῖα καὶ τὸ μουσεῖο τῆς». Σπάρτη 1960, σελ. 127.

Κώστα Παπαπαναγιώτου, Γενικοῦ Ἐπιθεωρητοῦ Μ. Ε. «Βασίλειος ὁ Βουλγαροκτόνος» (δραματικὴ τριλογία). Ἀθήναι 1960, σελ. 182.

Κώστα Παπαπαναγιώτου, Γεν. Ἐπιθ. Μ. Ε. «Θρησκευτικοὶ Παλμοὶ» (ποιήματα). Πρόλογος Ἀ. Καραντώνη. Πάτραι-Ἀθήναι, σελ. 64.

Κ. Ντουλά, ἱατροῦ «Τὸ στομάχι μας». Κἀβάλα 1960, σελ. 103.

Θεοφράστου Γέρου «Παιγνιώδεις μορφὲς ἐργασίας στὸ Δημοτικὸ Σχολεῖον». (Παιγνίδια μὲ τὴ φαντασίαν.—Ὀμαδικὰ παιγνίδια.—Οἰκοδομικὰ καὶ δημιουργικὰ παιγνίδια.—Ὁ συμβολισμὸς τους.—Τὰ ὄνειρα.—Ἡ δραματοποίηση.—Τὸ ἐλεύθερο ἱγνογράφημα.—Οἱ συλλογές). Ἀθήναι 1961, σελ. 96.

Κ. Σπυριδάκι, Δ. Φ. Προέδρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Συμβουλίου τῆς Κύπρου

«Ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας παρὰ τοῖς Ἕλλησι καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἀρετὴ» (Λόγος πανηγυρικός). Λευκωσία 1960, σελ. 12.

Ριχάρδου Λίβινγκστον, πρώην Προέδρου τοῦ ἐν Ὁξφόρδῃ Κολλεγίου Corpus Christi «Σκέψεις ἐπὶ τῆς διαπαιδαγωγήσεως τοῦ χαρακτῆρος». Διάξεις δοθεῖσαι εἰς τὸ Γυμνάσιον τοῦ Doncaster τὴν 18ην Μαΐου 1954. Μετάφρ. Ε. Χ. Κουρούκλη καὶ Μ. Π. Κυνηγοῦ. Ἀθήναι 1961, σελ. 23.

Ἀντ. Φλ. Κατσουροῦ, Γυμνασιάρχου «Ἡ ρίμα τοῦ καπετάν-Μανέττα» (ἀνάπτυο) Ἀθήναι 1960.

Δημ. Φωκᾶ, Ἀκαδημαϊκοῦ «Ἡ δρᾶσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Β. Ναυτικοῦ κατὰ τὸν πόλεμον 1940-1944» (ὁμιλία) Ἀθήναι 1960 (ἀνάπτυο).

Γιῶργη Χρήστου Λαιμοῦ «Ἐνα Σχέδιον Οἰκουμένης Κοινωνικῆς Ἀλληλεγγύης» Λωζάννη 1960, σελ. 16.

Θεοδώρου Ν. Ψυχάρη, Καθηγητοῦ «Τέσσερα μεγάλα προβλήματα ὑπὸ τὸν προβολέα τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος. Τὸ πρόβλημα τῆς ὑγείας, τὸ πρόβλημα τῆς χαρᾶς, τὸ πρόβλημα τὸ κοινωνικόν, τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας». Ἀθήναι 1961, σελ. 56.

Δημητρίου Σ. Λουκάτου «Ἡ παροιμία γιὰ τὴν κενόδοξον σύζυγον» (ἀν.τ.) Ἀθήναι 1960, «Τὸ Δωδεκάημερον καὶ οἱ τρεῖς γιορτές του στὴν Κεφαλονιά» (ἀν.τ.) Ἀθήναι 1960, «Οἱ παλιοὶ μας ἐπαρχιακοὶ λογογράφοι, ὁ Παπαζαφειρόπουλος καὶ ἡ περισυναγωγή του» (ἀν.τ.) Ἀθήναι 1961.

Ἰωάννου Κακριδῆ, Καθηγ. Πανεπιστ. Θεσσαλονίκης «Τὸ νόημα τῆς ἑλληνικῆς ἐλευθερίας» (λόγος πανηγυρ.) Θεσσαλονίκη 1960, σελ. 17, «Νίκος Καζαντζάκης» (ἀν.τ.) Ἀθήναι 1959, σελ. 15.

Ἀλεξάνδρου Δ. Ζάννα «Ὁ Μακεδονικὸς Ἀγὼν» (ἀναμνήσεις). Θεσσαλονίκη 1960, σελ. 96.

Κ. Λάζαρη-Δ. Κουτσουβάλα «Ὁργάνωσις καὶ λειτουργία τοῦ Προτύπου Σχολείου Κοζάνης». Ἀθήναι, σελ. 180.

Ἰω. Ν. Ξηροτύρη, Δ/ντοῦ τοῦ Πειραματ. Σχολείου τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης «Προβλήματα καὶ ἀντιθέσεις στὸ γάμο» Θεσσαλονίκη 1961, σελ. 174.

Νικολ. Μ. Χαλιάσου, Γεν. Ἐπιθεωρ. Μ. Ἐκπ. «Ἐκπαιδευτικοὶ παλμοὶ καὶ πόθοι» (παιδαγωγικὰ καὶ διδακτικὰ προβλήματα). Πάτρα 1960, σελ. 263.

«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»

Πωλοῦνται σὲ ὅλα τὰ Βιβλιοπωλεῖα

Ε. Π. ΠΑΠΑΝΟΥΤΣΟΥ

1. ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ

Σελ. 455. 3η ἔκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 120

2. ΗΘΙΚΗ

Σελ. 450. 2η ἔκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 120

3. ΓΝΩΣΙΟΛΟΓΙΑ

Σελ. 443. Δρχ. 120

4. ΠΑΛΑΜΑΣ-ΚΑΒΑΦΗΣ-ΣΙΚΕΛΙΑΝΟΣ

Σελ. 277. 2η ἔκδ. βελτιωμένη. Δρχ. 45

5. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΠΑΙΔΕΙΑ

Σελ. 366. Δρχ. 100

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ «ΙΚΑΡΟΣ»,

Βουλῆς 4, Ἀθήναι

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Παρακαλοῦνται οἱ κύριοι Συνδρομητὲς τοῦ περιοδικοῦ πού καθυστεροῦν τὴ συνδρομὴ τοῦ 1960 νὰ τὴν ἐμβάσουν μὲ ταχυδρομικὴν ἐπιταγὴ στὴ Διεύθυνσίν του: Ἀναγνωστοπούλου 10, Ἀθήνας.

Ἡ «Παιδεία καὶ Ζωὴ» δὲν ἔχει ἄλλο τρόπο νὰ συγκεντρώσῃ τὴς συνδρομὰς.

Ὅσοι ἕως τὸ τέλος Φεβρουαρίου δὲν ἐξοφλήσουν τὴν ὀφειλὴν τους γιὰ τὸ 1960 δὲν θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ παίρνουν ταχυδρομικῶς τὰ τεύχη τοῦ 1961.



Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

μόναδικό στην Ελλάδα επιστημονικό
παιδαγωγικό περιοδικό, που αντιπροσω-
πεύει την προοδευτική εκπαιδευτική
κίνηση στη χώρα μας, μπήκε στο 15^ο
έτος τῆς ζωῆς της.

— Εἶσαι Ἀναγνώστης τῆς «Παιδείας καὶ Ζωῆς»;
Ἐξασφάλισέ της ἀκόμη ἓναν Ἀναγνώστη
γιὰ τὸ 1961.

— Εἶσαι Συνδρομητὴς τῆς «Παιδείας καὶ Ζωῆς»;
Ἐξασφάλισέ της ἀκόμη ἓνα Συνδρομητὴ
γιὰ τὸ 1961.

Ἔτσι θὰ βοηθήσετε τὸ καθαρὰ ἰδεολογικὸ τοῦτο
περιοδικὸ στὸν πνευματικὸ καὶ ἔθνικὸ ἀγώνα του.

Νέοι συνδρομητὲς
συμπληρώσετε καὶ ταχυδρομήσετε τὸ Δελτάριο:

Πρὸς τὴν
«ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ»
Ἀναγνωστοπούλου 10
Ἀθήνας

Παρακαλῶ νὰ μὲ ἐγγρά-
ψετε συνδρομητὴ γιὰ ἓνα
ἔτος στὸ περιοδικό σας. Τῇ
συνδρομῇ μου θὰ ἐμβάσω
μὲ ταχ/κὴν ἐπιταγὴ ἐντὸς
τοῦ ἔτους.

Ὄνομα

Διεύθυνση

Ἡμερομηνία

Υπογραφή

